

HERSTORY

**Zbirka istorijskih ženskih
ličnosti u Italiji, Srbiji,
Danskoj, Češkoj i Bosni i
Hercegovini**

HERstory

**Co-funded by
the European Union**

„Finansirano od strane Evropske unije. Stavovi i mišljenja izneta u ovom dokumentu pripadaju isključivo autoru(ima) i ne odražavaju nužno stavove Evropske unije ili Izvršne agencije za obrazovanje i kulturu (EACEA). Evropska unija niti EACEA ne mogu se smatrati odgovornima za njih.“

Uvod

Beyond Borders iz Italije, zajedno sa Klubom za osnaživanje mladih 018 iz Srbije, Dream Colours iz Češke Republike, Obojenom Klapom iz Bosne i Hercegovine i Danish Youth Team iz Danske, sprovodi projekat „HERstory“ koristeći kreativne metode i umetnost, konkretno murale, kako bi podigli svest i vidljivost značajnih žena i time promovisali važnost rodne ravnopravnosti u partnerskim zemljama.

Opšti cilj: Povećati vidljivost žena kroz umetnost.

Specifični ciljevi:

1. Razviti alate za promociju istorijskih ženskih ličnosti iz zemalja učesnica u obliku zbirke;
2. Razviti virtuelnu platformu za promociju ženskih ličnosti iz zemalja učesnica;
3. Podizati svest o značajnim ženskim ličnostima iz 5 zemalja kroz umetnički izraz – murale;
4. Umrežiti muraliste na evropskom nivou.

Ovaj projekat nudi konkretne alate i metode za doprinos podizanju svesti i većoj vidljivosti žena koje su oblikovale društva kakva danas poznajemo.

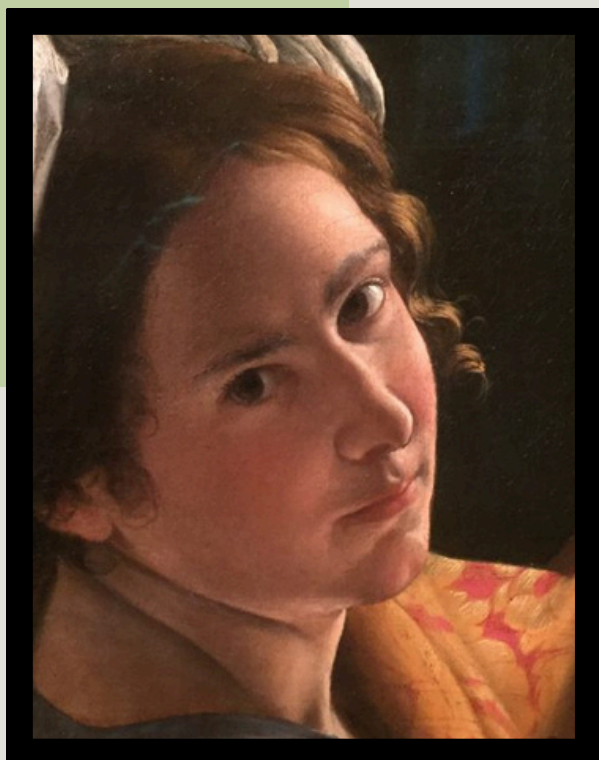
Projekat se realizuje u Italiji, Srbiji, Bosni i Hercegovini, Češkoj Republici i Danskoj u periodu od 01.11.2024. do 31.10.2026. godine i sufinansiran je od strane EU.

Sa ponosom predstavljamo HERstory, zbirku inspirativnih životnih priča žena iz Italije, Srbije, Češke, Bosne i Hercegovine i Danske. Ove izuzetne, a često zanemarene heroine, pomerale su granice i dale značajan doprinos svojim društvima u oblastima poput obrazovanja, medicine, arhitekture, muzike i aktivizma. Kroz ovu zbirku želimo da osvetlimo njihovo nasleđe i osiguramo da njihova imena ostanu deo našeg kolektivnog sećanja.

Italija

ARTEMISIA GENTILESCHI

Artemizija Đentileski (1593–1652) predstavlja jednu od najznačajnijih figura u istoriji umetnosti, posebno poznatu po svom doprinosu baroknoj epohi. Njena životna priča je priča o pobedi nad teškoćama, jer je uspešno prevazilazila izazove stvaranja kao umetnica u svetu kojim su dominirali muškarci, ostavljajući neizbrisiv trag u umetničkoj istoriji. Artemizija Đentileski rođena je 8. jula 1593. godine u Rimu, kao najstarije dete Prudencije Montoni i Orazija Đentileskija, slavnog slikara i sledbenika Karavađa.

Artemizijina umetnička sklonost bila je očigledna još od ranog detinjstva, a njen otac, prepoznajući njen talenat, uzeo ju je pod svoje okrilje. Orazio Đentileski bio je snažno pod uticajem Karavađovog korišćenja ključa i senke (chiaroscuro) i naturalizma, tehnika koje je preneo i na svoju ćerku. Ovo rano školovanje postavilo je temelje Artemizijinom prepoznatljivom stilu, koji će je kasnije izdvojiti u umetničkoj zajednici.

Artemizijina majka, Prudencija Montoni, preminula je kada je Artemizija imala samo 12 godina. Ovaj gubitak duboko je pogodio mladu umetnicu, ali joj je istovremeno ojačao odlučnost da sledi svoju umetničku strast. Sa 15 godina već je stvorila značajno delo „Suzana i starci” (1610), koje je pokazalo njen izuzetni talenat i sposobnost da svojim slikama podari psihološku dubinu i narativnu napetost. Ovo rano delo već je nagovestilo teme ženske snage i otpornosti, koje će postati zaštitni znak njenog stvaralaštva.

Godine 1611. Artemizijin život doživeo je mračan preokret kada ju je silovao Agostino Tasi, slikar koji je sarađivao sa njenim ocem. Suđenje koje je usledilo 1612. godine bilo je surovo – Artemizija je bila podvrgnuta invazivnim ginekološkim pregledima i mučenju zavrtnjima za palčeve kako bi se potvrdila istinitost njenog svedočenja. Uprkos traumi, Artemizijina nepokolebljivost tokom suđenja dovela je do Tasijeve osude, iako presuda nikada nije sprovedena. Ovo iskustvo imalo je ogroman uticaj na njen život i umetnost, ispunjavajući njena dela snažnim emocionalnim nabojem i fokusom na teme pravde, osвете i ženskog osnaživanja.

Slike poput „Judita ubija Holoferna” (1612–1613) najbolje ilustruju ovu promenu u Artemizijinom stvaralaštvu. Delo prikazuje biblijsku heroinu Juditu kako odseca glavu asirskom vojskovođi Holofernu – moćan i eksplicitan prikaz ženske moći i osвете. Emocionalna intenzivnost i tehnička briljantnost slike učvrstili su Artemizijin status kao izuzetne umetnice sposobne da se uhvati u koštac sa složenim i provokativnim temama neuporedivom veštinom.

Nakon suđenja, Artemizija se udala za Pjetra Antonija di Vićenca Stijatessija, firentinskog umetnika, i 1614. godine preselila se u Firencu. Ova selidba označila je prekretnicu u njenoj karijeri, jer je postala prva žena primljena u prestižnu „Akademiju umetnosti crtanja” (Accademia delle Arti del Disegno).

ARTEMISIA GENTILESCHI

Ovo dostignuće omogućilo joj je pristup važnim narudžbinama i priliku da razvije odnose sa uticajnim pokroviteljima, među kojima je bio i Kozimo II de Mediči, veliki vojvoda Toskane.

Pod pokroviteljstvom medičijevskog dvora, Artemizija je stvorila neka od svojih najpoznatijih dela, uključujući i „Judita i njena sluškinja”

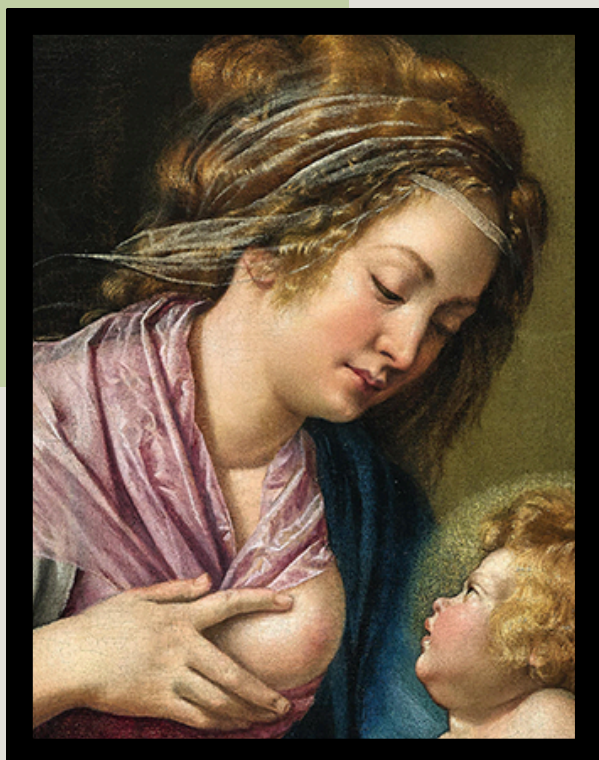
Ova slika, koja prikazuje Juditu i njenu sluškinju kako beže sa Holofernovom glavom, oslikava Artemizijino majstorstvo u kompoziciji i njenu sposobnost da prikaže narativnu dramu kroz igru svetla i senke. Njeno firentinsko razdoblje obeleženo je plodnim stvaralaštvom i rastućim priznanjem, uprkos ličnim izazovima sa kojima se suočavala, uključujući bračne nesuglasice i finansijske poteškoće.

Artemizijin boravak u Firenci doneo joj je i intelektualne veze sa uglednim ličnostima tog doba, među kojima je bio i Galileo Galilej. Njihova prepiska otkriva zajedničko interesovanje za optiku i preciznost posmatranja, što je moglo uticati na Artemizijinu izuzetnu pažnju posvećenu anatomske detaljima i prostornoj kompoziciji u njenim slikama. Ova intelektualna razmena potvrđuje Artemizijinu posvećenost umetničkoj inovaciji i njenu želju da pomera granice svog umeća.

Do 1630. godine Artemizija se nastanila u Napulju, živopisnom umetničkom centru koji joj je pružio nove prilike za razvoj i priznanje. Njen atelje u Napulju privlačio je narudžbine iz cele Evrope, uključujući i delo „Rođenje Svetog Jovana Krstitelja” (1635), nastalo za španskog kralja Filipa IV. Artemizijina sposobnost da obezbedi tako prestižne narudžbine svedoči o njenoj umetničkoj snazi i veštom snalaženju u sistemu pokroviteljstva.

Godine 1638. pridružila se svom ocu u Londonu, na dvoru Karla I, gde je učestvovala u oslikavanju plafona u Kraljičinoj rezidenciji u Griniču. Njen rad u Londonu dodatno je učvrstio njenu reputaciju vodeće barokne slikarke, a nastavila je da stvara dela izuzetnog kvaliteta i emocionalne dubine. Njene poslednje decenije u Napulju bile su obeležene daljim istraživanjem tema koje su definisale njenu karijeru – ženske snage, otpornosti i delovanja.

Artemizija Gentileschi preminula je oko 1652. godine, ostavivši za sobom nasleđe koje je vekovima bilo potisnuto u zaborav, da bi tek u 20. veku bilo ponovo otkriveno i proslavljeno. Tokom većeg dela istorije umetnosti, Artemizijina priča bila je svedena na njenu ulogu žrtve, dok su njena umetnička dostignuća dobijala znatno manje pažnje.

ARTEMISIA GENTILESCHI

Danas se dela Artemizije Gentileski slave zbog svoje trajne relevantnosti i sposobnosti da inspirišu savremene diskusije o rodu, moći i umetničkim inovacijama. Njen život i rad predstavljaju radikalno preplitanje lične otpornosti i umetničkog genija, redefinišući baroknu estetiku i postavljajući temelje feminističkim kritikama umetničkog kanona. Kako njeno stvaralaštvo i dalje inspiriše izložbe i naučne rasprave, nasleđe Artemizije ostaje svedočanstvo o transformativnoj moći umetnosti u izazivanju društvenih normi.

Buduća istraživanja mogu dodatno rasvetliti nijanse Artemizijinih saradnji i globalni domet njenog uticaja, osiguravajući joj mesto u panteonu najrevolucionarnijih ličnosti istorije umetnosti. Njena sposobnost da traumu pretoči u transcendentnu umetnost ne samo da je redefinisala baroknu estetiku, već je i utrla put budućim generacijama umetnika da istražuju teme roda, moći i otpornosti u svom stvaralaštvu. Trajno nasleđe Artemizije Gentileski svedoči o moći umetnosti da izazove, inspiriše i transformiše naše razumevanje sveta.

Zanimljivosti / Interesantne činjenice:

1. Uvođenje u slikarstvo kroz očevu radionicu – Artemizija je rođena u Rimu 8. jula 1593. godine, od slikara Orazija Gentileskija i njegove supruge Prudencije. Nakon što joj je majka umrla kada je imala 12 godina, Artemizija je počela da prati oca u njegov atelje, a četkice, platna i boje postali su njena najveća strast. Šanse da žena u 17. veku započne umetničku karijeru bile su gotovo nepostojeće, naročito ako – poput Artemizije – nije poticala iz aristokratske porodice. Ipak, očigledne teškoće nisu obeshrabrile ni nju ni Orazija, koji je započeo njeno podučavanje mešanju pigmenata, pravljenju četkica i nanošenju boje. Tokom godina Artemizija je usavršavala tehniku kopirajući litografije velikih umetnika tog vremena. Karavađo je bio njen najvažniji uzor – njegov stil snažno je uticao na rad njenog oca (koga je lično poznavao), a posredno i na njen. Iako je Orazio bio posebno prosvetljen i otvorenog uma, nikada nije dopuštao Artemiziji da usavršava svoje umeće van zidova malog ateljea. Uprkos teškoćama i ograničenjima, postepeno je počela da sarađuje sa ocem tako što je dorađivala njegove radove, sve dok sa samo 17 godina nije naslikala svoju prvu sliku, „Suzana i starci”.

ARTEMISIA GENTILESCHI

2. Pobjeda na suđenju protiv svog silovatelja, Agostina Tassija – Iako joj je bilo zabranjeno da napušta dom, Artemizija je zahvaljujući posetama prijatelja njenog oca imala priliku da upozna poznate slikare tog vremena. Redovni posetilac porodičnog ateljea bio je Agostino Tassi, poznati pejzažni slikar sa mračnom reputacijom. Jednog dana, Tassi je iskoristio odsustvo svog prijatelja i silovao Artemiziju, nakon više neuspelih pokušaja da je zavede.

3. Prikazivala je moćne i nezavisne heroine – revolucionarni pristup u vreme kada su čak i najjače ženske figure u Bibliji predstavljane u tonu slabosti ili pokornosti. Brzo poređenje Karavađove Judite i Holoferna i Gentileskine verzije dovoljno je da se to razume: Karavađova Judita ima uplašen izraz, uplašena prizorom krvi, kao da žena ne ubija Holoferna svojom voljom, već posmatra kako joj ruka to čini. Artemizijina Judita, s druge strane, predstavlja alter-ego same slikarke i svesno izvršava ubistvo Holoferna / Tassija: njene oči ne beže, ona je snažna, odlučna i svesna svog čina. Od 60 slika koje joj se sa sigurnošću pripisuju, 40 prikazuje ženske figure – od Marije Magdalene do Svete Katarine, od Estere do Judite. Artemizija Gentileschi ne samo da je transfigurisala bol silovanja, već je i dala glas ženama i zauzela njihovo mesto u istoriji i umetnosti.

4. Njena dela su ponovo otkrivena tek u 20. veku – Artemizija deli sudbinu mnogih drugih ženskih umetnica. Poput Frida Kahlo, Margaret Kin ili Džuan Mičel, njena dela dugo nisu bila zaista cenjena. U njenom slučaju ne govorimo o godinama ili decenijama, već o vekovima: njen talenat je potpuno zaboravljen tokom 18. i 19. veka, da bi u potpunosti bio otkriven tek u 20. veku. Zahvaljujući članku istoričara umetnosti Roberta Longhija iz 1916. godine, Artemizijina dela su konačno pronašla svoje mesto u istoriji umetnosti: tekst je izazvao rastuće interesovanje za slikarku, što je kulminiralo serijom međunarodnih izložbi sedamdesetih i osamdesetih godina. Danas se Gentileskijeva dela često prodaju za mnogo više od procenjene vrednosti, poput „Lukrecije”, koja je u novembru 2019. godine prodana za 6,1 milion dolara – rekord za umetnicu, šest puta više od najviše procene.

BEBE VIO

Priča Beatrice „Bebe“ Vio predstavlja kako sportski trijumf, tako i fundamentalnu promenu u načinu na koji se invaliditet, inovacija i otpornost prepliću u 21. veku. Ona je transformisala paraolimpijski sport, uticala na dizajn protetske tehnologije i preoblikovala kulturne narative vezane za invaliditet. Od preživljavanja životno ugrožavajuće bolesti do postajanja šampionkom u mačevanju, Bebein put svedoči o moći odlučnosti, podršci zajednice i tehnološkog napretka.

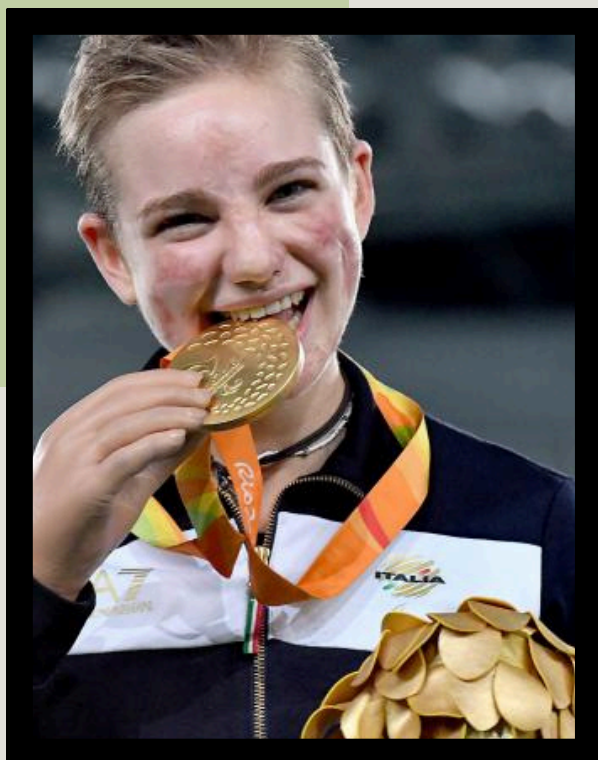
Ali, pored njenih ličnih pobeda, najveći uticaj Bebe Vio možda leži u tome kako je redefinisala šta znači biti sportista sa invaliditetom – pomerajući razgovor sa ograničenja ka mogućnostima, i sa sažaljenja ka poštovanju.

Rođena u Veneciji 1997. godine, Bebe je odrasla u porodici koja je vrednovala rešavanje problema i društvenu odgovornost. Njen otac, Rugero, bio je inženjer specijalizovan za brodogradnju, dok je majka, Tereza, radila u socijalnim službama. Ova pozadina – utemeljena i u tehničkoj domišljatosti i u posvećenosti pomaganju drugima – kasnije je bila ključna u oblikovanju Bebinog pristupa prevazilaženju najvećeg izazova u životu. Kao dete, bila je energična i neustrašiva, sa strašću prema sportu, posebno mačevanju, koje je počela da trenira sa pet godina.

Sa 11 godina, sve se promenilo. Iznenadna sepsa izazvana meningokokom dovela je do razornog medicinskog stanja, zahtevajući amputaciju svih četiri ekstremiteta kako bi joj se spasio život. Nedelje i meseci koji su usledili bili su obeleženi neizmernim bolom i prilagođavanjem, ali Bebe se, umesto da bude definisana time što je izgubila, fokusirala na ono što je još uvek moguće. Od samog početka, imala je jedan, nepokolebljiv cilj: želela je da se vrati mačevanju. Ta ambicija pokrenula je njeno sopstveno oporavljanje, ali i talas tehnoloških inovacija i institucionalnih promena.

Bebin povratak mačevanju nije bio individualni poduhvat, već rezultat saradnje lekara, inženjera i dizajnera koji su zajedno razvili novi tip proteze koja bi joj omogućila da se takmiči. Za razliku od tradicionalnih proteza dizajniranih za osnovnu pokretljivost, Bebine ruke za mačevanje morale su biti visoko specijalizovane, sposobne za finu motornu kontrolu i brze prilagodbe. Tokom 18 meseci, tim koji je uključivao INAIL Centar za proteze i firmu za robotiku COMAU razvio je titanijumsku protezu podlaktice sa sledećim karakteristikama:

- Dinamička kontrola napetosti, omogućavajući joj da podešava snagu stiska od 5N do 20N koristeći mikro-kontrakcije u ramenim mišićima.
- Modularne tačke pričvršćivanja, koje omogućavaju brzu promenu oružja između floreta, epe i sablje.
- Senzori za bio-povratnu informaciju, pružajući taktilnu povratnu informaciju u realnom vremenu o položaju i uglu mača.

BEBE VIO

Ova saradnja nije bila samo usmerena na povratak Bebe na mačevalačku pistu – postavila je nove standarde za proteze u adaptivnim sportovima. Inovacije razvijene za nju kasnije su proučavane u institucijama poput MIT-ovog Laboratorija za biomehatroniku, utičući na širu primenu u dizajnu proteza. Bebin uspeh na mačevalačkoj stazi brzo ju je pretvorio u javnu ličnost, ali ona nije težila ličnoj slavi.

Ona je želela da promeni sistem kako bi i drugi mladi sportisti sa invaliditetom imali iste mogućnosti. Godine 2009. ona i njena porodica osnovali su Art4sport Onlus, organizaciju posvećenu podršci dece sa invaliditetom kroz sport. Neprofitna organizacija deluje na tri glavna fronta:

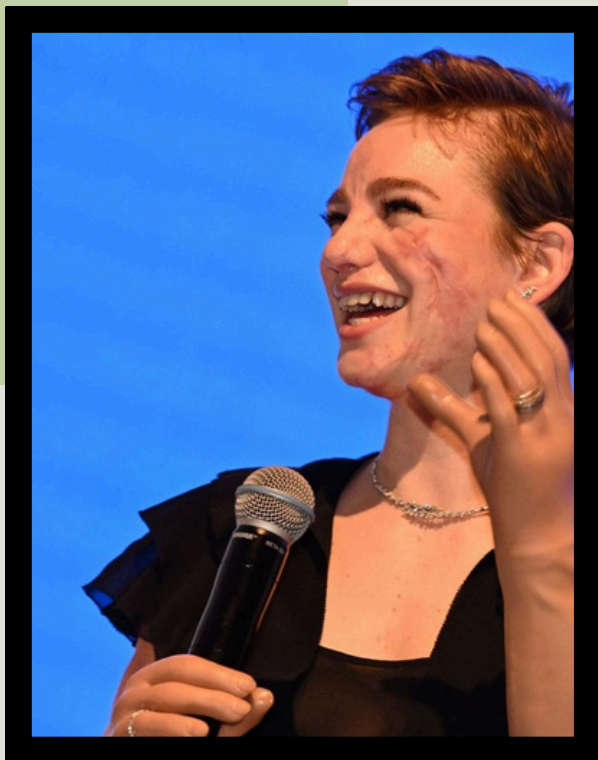
- Pristupačan razvoj proteza – Saradnja sa evropskim univerzitetima na proizvodnji visokoperformansnih proteza po znatno nižoj ceni od uobičajene. Tipična mioelektrična proteza može koštati više od 50.000 €, dok je Art4sport razvio modele po ceni ispod 1.500 €, čineći ih dostupnim znatno većem broju mladih sportista.
- Identifikacija talenata – Korišćenje inovativnih metoda skautinga, uključujući testove brzine reakcije kroz igre bazirane na Nintendo Switch-u i propioceptivna testiranja, kako bi se otkrili perspektivni mladi takmičari.
- Integracija više sportova – Pionirski turniri sa mešovitim sposobnostima, gde sportisti sa i bez invaliditeta nastupaju zajedno, koristeći tehnologiju za bodovanje pokreta kako bi se izjednačila takmičarska polja. Ovaj model je predstavljen na SportAccord Konvenciji 2023. u Milanu i razmatra se za širu primenu u međunarodnim takmičenjima u mačevanju.

Jedan od najdubljih Bebinih doprinosa jeste promena načina na koji se govori o invaliditetu. Kroz TEDx govore i medijske nastupe, izazvala je ableistički jezik i preformulisala narative o adaptivnim sportovima. U govoru u Evropskom parlamentu 2022. godine kritikovala je izraz „prevazilaženje invaliditeta”, ističući da on podrazumeva inherentnu manjkavost:

„Moj invalidski stolac nije ograničenje – to je moj kokpit Formule 1. Kada kažete ‘uprkos invalidskom stolcu’, smanjujete moj sport na tragediju. Kažite ‘sa stolcem’, i odjednom govorimo o inženjeringu, strategiji i veštini.”

Njeno zagovaranje doprinelo je UNESCO-ovim Globalnim smernicama za diskurs o invaliditetu, objavljenim 2024. godine, koje sada obavezno koriste frazu „sa invaliditetom” u svim zvaničnim komunikacijama.

Brojevi sami govore. Od kada je Bebe postala međunarodna zvezda, učešće u mačevanju u invalidskim kolicima značajno je poraslo:

BEBE VIO

Ova saradnja nije bila samo usmerena na povratak Bebe na mačevalačku pistu – postavila je nove standarde za proteze u adaptivnim sportovima. Inovacije razvijene za nju kasnije su proučavane u institucijama poput MIT-ovog Laboratorija za biomehatroniku, utičući na širu primenu u dizajnu proteza. Bebin uspeh na mačevalačkoj stazi brzo ju je pretvorio u javnu ličnost, ali ona nije težila ličnoj slavi.

Metrika	2010 (Pre-Vio)	2024 (Post-Vio)
Italijanski mačevaoci u kolicima	87	1.124
Učešće žena	12%	43%
Registracija mladih (U18)	9	577
Međunarodni broj medalja	2 (bronzna)	29 (14 zlatnih)

Njeno delovanje dovelo je i do promena u pravilima takmičenja, uključujući:

- Standardi opreme – Međunarodni paraolimpijski komitet sada zahteva da mačevi imaju oscilaciju manju od 0,5° tokom napada, čime se osigurava bezbednost i doslednost.
- Revizije klasifikacija – Uvedene su neuroprotezne provere pre borbe kako bi se sprečile nepoštene prednosti zasnovane na različitim nivoima odgovora proteza.
- Inovacije u prenosu – Uvođenje 360° kamera za finala paraolimpijskog mačevanja, poboljšavajući vidljivost tehnika manevrisanja u kolicima.

BEBE VIO

Uticaj Bebe Vio proteže se daleko izvan sveta sporta. Ona je uticala na industrije od mode do video-igara, pri čemu je Ubisoft uključio lik "Operator Vio" sa adaptivnom tehnologijom u igru Rainbow Six Siege, dok je Moncler integrisao njene dizajne proteza u avangardnu zimsku odeću. U kulinarskom svetu, šef sa Mišelin zvezdom, Massimo Bottura, čak je osmislio jelo inspirisano prototipovima adaptivnih pribora za jelo razvijenim kroz njeno zagovaranje.

Na zakonodavnom planu, Italijanski zakon 178/2022, poznat i kao Bebin zakon, nalaže da svi olimpijski standardni sportski centri u Italiji moraju imati objekte za mačevanje u kolicima. EU Direktiva 2025/CE sada zahteva da se 5% sredstava za istraživanje i razvoj u sportu izdvoji za adaptivnu tehnologiju, dok je UNICEF integrisao njene koncepte igrališta u Accessible Play Initiative, donoseći korist deci u 37 zemalja.

Bebe još uvek nije prestala sa inovacijama. U saradnji sa ETH Zürich, pomaže u razvoju algoritama za neuroprotežno učenje koji:

- Analiziraju istorijske podatke protivnika pre meča.
- Prilagođavaju odziv stiska u realnom vremenu na osnovu analize pokreta.
- Koriste reinforcement learning za modifikaciju strategija mačevanja tokom borbe.
-

Njena uloga se proširuje i na psihologiju. Vio metodologija, detaljno opisana u The Lancet Psychiatry (2023), nudi strukturisan pristup oporavku od trauma nakon amputacije, naglašavajući humor, postavljanje ciljeva i kinestetičku vizualizaciju. Klinička ispitivanja sugerisu da ona ubrzava psihološki oporavak za 41% u odnosu na tradicionalne CBT modele.

U ovom trenutku priče možemo reći da je Bebe Vio više od šampionke u mačevanju – ona je arhitekt sistemskih promena. Kroz tehnološki napredak, zagovaranje politika i kulturnu transformaciju, stvorila je svet u kojem invaliditet nije prepreka, već konkurentska prednost. Njeno najdublje nasleđe je to što će buduće generacije sportista njenu priču videti ne kao izuzetnu, već kao novi standard mogućeg.

Zanimljive činjenice:

1. Rođena kao Beatrice Maria Adelaide Marzia Vio Grandis, nadimak "Bebe" dobila je kao mala dok je pokušavala da izgovori svoje puno ime – jezički skraćenica koja je postala njen globalni identitet. Prijatelji i porodica i dalje koriste "Beatrice" u formalnim prilikama, ali ona prihvata nadimak kao simbol pristupačnosti: „Bebe zvuči kao prijatelj sa kojim biste otišli po gelato, a ne kao nedostižna šampionka.”

BEBE VIO

2. Oni koji su razgovarali sa Bebom primećuju njen talenat za Gen-Z žargon, umećući u rečenice fraze poput:

- „Che figata!” („Baš kul!”)
- „Sto sbattendo!” („Razvaljujem!”)
- „Mega-strafigo!” („Super sjajno!”)

3. Tokom pres-konferencije u Tokiju 2016., osvojila je novinare kritikujući prevod formalnog tona svog govora:

„Ne, brate, ja sam prvo rekla ‘This sucks!’”

Ovaj trenutak izazvao je smeh i brzo postao viralan, pretvarajući se u mem.

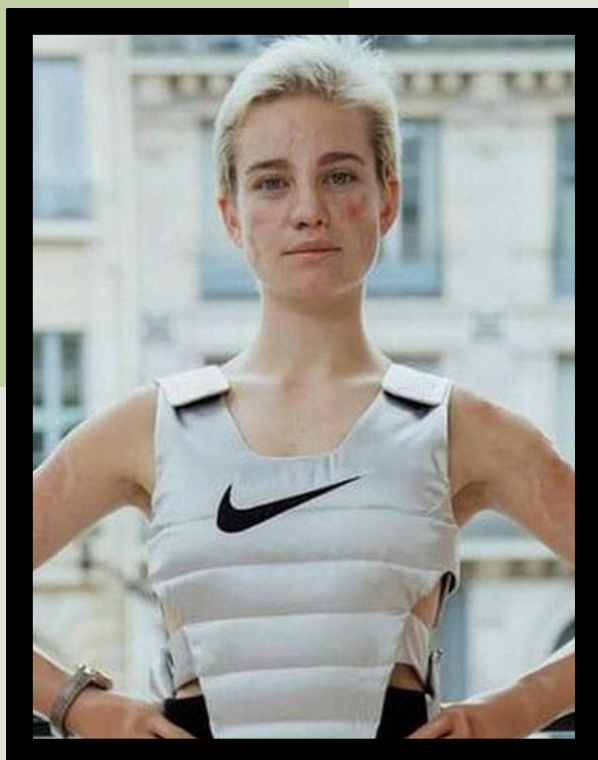
4. Uprkos sportskim obavezama, Bebe ostaje aktivno uključena u Scouts d'Europa, organizujući ekspedicije u prirodi za mlade sa invaliditetom. Njena inicijativa iz 2022. godine, „No Trails Off Limits”, opremila je italijanske izviđačke baze adaptivnim zidovima za penjanje i GPS uređajima čitljivim u terenu. Učesnici pričaju kako je vodila noćne orijentacione sesije koristeći proteze opremljene lampama.

5. Samoproklamovana ljubiteljka paste, Bebe pripisuje ritualni obrok pre takmičenja svojoj sestrinoj karbonari. Tokom Paraolimpijskih igara u Tokiju 2020, uspela je da prokrijumčari guanciale preko carine, a kasnije je održala improvizovanu demonstraciju kuvanja za saigrače koristeći specijalnu proteznu lopaticu. „Zlatne medalje su super, ali savršena tekstura pecorina? To je besmrtnost”, našalila se pred novinarima.

6. Rano u karijeri, Bebe je uznemirila aerodromsku sigurnost tako što je svoj kofer sa opremom označila sa „Dead Bodies” – crnohumorna aluzija na njene amputirane udove. Kasnije je sarađivala sa Disney+ na mockumentary-ju iz 2023. godine, „The Prosthetic Heist”, prikazujući kako šunja prototipove ruku na modne revije.

7. Sakrivena ispod rukava takmičarske opreme nalazi se tetovaža sa natpisom: „Se sembra impossibile, allora si può fare” („Ako izgleda nemoguće, onda se može učiniti”) – njen mantru, tetoviranu tokom tiskog izazova 2015. godine. Kasnije je fraza inspirisala Dior liniju ruževa u ograničenom izdanju, čiji prihod ide u Art4sport.

8. Kao suvoditeljka italijanskog prenosa Evrovizije 2022, Bebe je otvorila šou duelom u mačevanju protiv pop zvezde Mahmooda, pri čemu su njihovi floreti ispaljivali pirotehničke efekte. Iza scene, insistirala je da nastupi bez stiliste: „Ako sam znojna pod svetlima, to je autentičnost”.

BEBE VIO

9. Bebino pojavljivanje na Met Gali 2024 prekršilo je protokol kada je stigla u Moncler haljini sa odvojivim rukavima, otkrivajući svoje proteze usred događaja. „Moda ne bi trebalo samo da se prilagođava telima – trebalo bi da slavi kako se tela prilagođavaju“, izjavila je, dok je globalno postala trending sa hashtagom #BebeBaresAll.

10. Fanovi Pixara mogu prepoznati Bebe kao Violettu u italijanskoj verziji filma Incredibles 2 – ulogu stratega u kolicima koju je improvizovala dodajući termine iz mačevanja. Engleska verzija kasnije je uključila njene improvizacije, što je retka pojava u sinergiji između različitih verzija dablovanja.

11. Kao preživela meningitisa, Bebe je predvodila italijansku kampanju #VaxLikeBebe, pretvarajući svoje iskustvo u viralni sadržaj. Jedan TikTok prikazuje je kako pleše sa špric-propovima uz pesmu “Vaccine (I’m Gonna Be)” – parodiju na Bitlse koja je prikupila 14 miliona pregleda.

MARGHERITA HACK

Dama zvezda. Margherita Hack (1922–2013) jedna je od najuticajnijih naučnih ličnosti Italije 20. veka, koja je revolucionisala istraživanja u astrofizici, istovremeno demokratizujući pristup kosmičkom znanju kroz neprevaziđene napore u popularizaciji nauke. Tokom svoje sedamdecenijske karijere, Hack je Trieste Astronomical Observatory transformisala u globalni istraživački centar, objavila temelje radove o zvezdanoj spektroskopiji i postala vodeća italijanska javna intelektuala koja se zalagala za empirijsko razmišljanje.

Ova analiza istražuje njen višeslojni životni doprinos kroz pet dimenzija: njenu pionirsku biografiju, trajni naučni doprinos, uticaj na društvo izvan akademije, manje poznate lične aspekte i konkretne primere njenog inovativnog istraživanja u astronomiji.

Rođena u Firenci 12. juna 1922. godine, odrasla je u intelektualno stimulativnom okruženju koje su oblikovali njen otac Roberto Hack, švajcarsko-italijanski računovođa, i majka Maria Luisa Poggetti, miniaturistkinja u galeriji Uffizi. Njeno detinjstvo obeležila je fascinacija fenomenima prirode, koja je nagoveštavala njenu buduću karijeru, iako malo ko je mogao predvideti društvene barijere koje će srušiti.

Prkoseći rodnim normama Italije iz doba fašizma, Hack je kao tinejdžerka bila izuzetna u atletici, postajući regionalna šampionka u skoku u vis (1,40 m) i skoku u dalj (4,75 m) tokom Nacionalnih univerzitetskih igara 1938–1940, koje je organizovao Mussolinijev režim ("Littorali della Cultura"). Ironično, te konkurencije postale su njena prva platforma za demonstraciju jednakosti u performansama. Njena atletska disciplina kasnije je oblikovala njenu naučnu metodologiju, napominjući: „Preciznost u merenju je jednako važna u spektrima zvezda koliko i pri sletanju skoka”.

Drugi svetski rat prekinuo je njeno formalno obrazovanje u firentinskom Liceo Classico "Galileo Galilei", ali Hack je istrajala kroz samostalno učenje. Godine 1945. diplomirala je fiziku na Univerzitetu u Firenci sa tezom o Cepheid promenljivim zvezdama pod mentorstvom astronoma Giorgia Abettija, ocenjena sa 101/110 uprkos ratnim izazovima u posmatranju. Podaci za njenu tezu prikupljeni su teleskopom od 30 cm u Opservatoriji Arcetri, često tokom zatamnjenja zbog vazdušnih napada – iskustvo koje joj je izoštrilo sposobnost da maksimalno iskoristi ograničene posmatračke periode.

Hack se 1944. godine udala za svog detinjskog prijatelja Alda De Rosu, što joj je pružilo stabilnost dok je navigirala akademskim svetom posle rata, koji je bio dominiran muškarcima. Prelomni trenutak u njenoj karijeri došao je 1964. kada je postala prva italijanska žena direktor astronomskog opservatorija (Trst), poziciju koju je držala do 1987. godine.

MARGHERITA HACK

Pod njenim vođstvom, institucija je evoluirala iz regionalnog centra u međunarodni istraživački gigant kroz strateške inicijative:

Nadogradnja instrumenata: obezbedila je prvi italijanski elektronski fotometar (1965) i spektrografe sposobne za UV spektroskopiju.

Globalne saradnje: uspostavila je partnerstva sa NASA-om, ESA-om i vodećim univerzitetima, uključujući Berkeley i Princeton.

- Edukativne reforme: Osnovala je Odeljenje za astronomiju u Trstu (1985), integrišući teorijsku i posmatračku obuku.

Njena administrativna filozofija naglašavala je egalitarizam – ukinula je hijerarhijske oblike obraćanja, insistirajući da kolege koriste ime "Margherita" bez obzira na rang. Ovaj pristup je podstakao kolaborativno okruženje, gde su mlađi istraživači mogli da izazovu hipoteze starijih naučnika.

Hackina ateistička uverenja i kritika uticaja Katoličke crkve na obrazovanje u nauci učinila je od nje polarizujuću javnu ličnost. Svoj pogled na svet izložila je u knjizi *Perché sono vegetariana* (Zašto sam vegetarijanka), povezujući zagovaranje prava životinja sa kosmološkim perspektivama: „Ako život postoji negde drugde, nemamo pravo da pretpostavljamo superiornost ovde”. Njena materijalistička filozofija odbacivala je koncepte spiritualnog života nakon smrti, tvrdeći da svest nastaje iz neuronskih procesa. Uprkos pogoršanom zdravlju srca, Hack je održavala intenzivnu javnu angažovanost sve do svoje smrti 2013. u 91. godini. Odbila je operaciju koja bi produžila život, rekavši: „Merila sam životni vek zvezda; moj izgleda dovoljno ispunjen.” Njen suprug Aldo preminuo je 2014, a njihova zajednička biblioteka od 18.000 knjiga donirana je tršćanskim gradskim kolekcijama.

Hackina istraživanja fundamentalno su oblikovala moderne sisteme klasifikacije zvezda kroz spektroskopske inovacije. Njen rad iz 1959. godine, *Stellar Spectroscopy*, koji je realizovala sa Otto Struveom, i dalje je ključna literatura, uvodeći kvantitativne analize za određivanje temperatura i sastava zvezda. Ključni doprinosi uključuju:

Analiza Cepheid promenljivih zvezda: Rani rad na FF Aquilae uspostavio metodologije za korišćenje ovih „kosmičkih metara” u merenju udaljenosti.

Karakterizacija Be zvezda:

- Identifikovala je ciklične promene emisionih linija u ζ Tauri, unapređujući razumevanje cirkumstelarnih okruženja.
- Pionirska UV astronomija: Iskoristila je svemirske teleskope poput IUE za proučavanje zvezdanih vetrova u O/B zvezdama, otkrivajući mehanizme gubitka mase.

MARGHERITA HACK

Hackin rad u Trstu (1964–1992) redefinirao je ulogu Italije u globalnoj astronomiji kroz razvoj infrastrukture, obezbeđujući učešće Italije u ESA-inom TD-1 satelitu (1972) i uspostavljajući regionalne saradnje sa zemljama u razvoju putem partnerstava sa IAEA. Još jedan značajan aspekt tiče se edukativnih inovacija, jer je osmislila prvi integrisani evropski kurikulum astrofizike, koji je kombinovao teorijsku fiziku sa posmatračkom obukom, i mentorisala generacije astronoma.

Kada je reč o kulturnom uticaju, Hack je doprinela tome da objekti u Trstu budu dostupni javnim posetama decenijama pre nego što je koncept „popularizacije nauke” institucionalizovan; takođe je organizovala međunarodne kolokvijume koji su privlačili dobitnike Nobelove nagrade.

Hack je prepoznala da složenost astrofizike 20. veka može otuđiti širu publiku. Njena strategija komunikacije kombinovala je tri elementa:

Analogijsko rezonovanje: Objasnjavala je kosmičke fenomene kroz svakodnevne metafore (npr. upoređujući zvezdanu nukleosintezu sa „kosmičkim kuvanjem”).

Medijska sveprisutnost: Redovne pojave na RAI televiziji demistifikovale su crne rupe, tamnu materiju i egzoplanete za milione gledalaca.

Političko zagovaranje: Lobirala je za povećanje finansiranja istraživanja, svedočeći pred Parlamentom: „Cena teleskopa jednaka je tri lovačka aviona; njegova otkrića nadživljavaju svaki rat.”

Njena knjiga iz 1982. godine, *L'amica delle stelle* (Priateljica zvezda), prodala se u preko 500.000 primeraka, što je bilo neviđeno za italijansku naučnu literaturu. Kritičari su je u početku odbacivali kao senzacionalističku, ali Hack je branila svoj pristup: „Ako ne možemo da učinimo pulsare fascinantnim, propali smo kao edukatori.”

Hackin materijalistički pogled na svet oblikovao je progresivne stavove o obrazovnim reformama; zalagala se protiv učenja katoličke doktrine u naučnim kurikulumima, promovišući udžbenike biologije koji objašnjavaju isključivo evoluciju.

Još jedna njena karakteristika bila je zaštita prava životinja, što je podržavala promovisanjem zakonskih zabrana testiranja kozmetike na životinjama, pozivajući se na studije o inteligenciji glavonožaca.

Na kraju, bila je i zagovornica prava na eutanaziju, povlačeći paralelu sa životnim ciklusima zvezda: „Zvezde prestaju da sijaju kada im nestane goriva; ljudi zaslužuju sličnu dostojanstvenu smrt.”

MARGHERITA HACK

Manje poznati aspekti i anegdote

Pored svojih atletskih dostignuća, Hack je održavala doživotnu kondiciju kroz:

- Dnevne trke od 5 km do 70. godine
- Takmičarsko plivanje u Jadranskom moru
- Organizovanje košarkaških utakmica za osoblje opservatorije
- Kolege su se prisećale kako je uređivala naučne radove između plivačkih krugova u javnom bazenu u Trstu.

- Bila je bibliofilkinja, posedovala je najveću privatnu astronomsku biblioteku u Evropi (18.000+ tomova), katalogizovanu pomoću ručno pisanih kartica indeksa.
- Imala je noćni radni raspored (22–4h), tvrdeći: „Zvezde ne vole dnevne posmatrače.”
- Imala je specifične rituale za kafu, pripremajući espresso u napuljskoj kafetijeri iz 19. veka, insistirajući da pravilna crema poboljšava analizu podataka.
- Iako je smatrala da je vanzemaljski život verovatan, Hack je odbacivala pojave NLO-a kao „optičke iluzije ili željno razmišljanje”. Njena debata iz 1995. sa ufologom Robertom Pinottijem okupila je 3.000 učesnika, gde je demonstrirala kako atmosferska refrakcija može deformisati Veneru u ‘leteće tanjire’.

1. Inovacije u zvezdanoj spektroskopiji

2. Hackin kolaborativni rad sa Ottom Struveom proizveo je tri trajne metodologije:

Technique	Application	Impact
Balmer Jump Analysis	Determining stellar temperatures	Enabled classification of O/B stars ⁴
Emission Line Profiling	Studying Be star circumstellar disks	Revealed rotational velocity thresholds for disk formation ⁴
UV Line Strength Metrics	Analyzing stellar winds	Quantified mass loss rates in Wolf-Rayet stars ⁴

MARIA MONTESSORI

Feministkinja. Pionirka. Ikona. Maria Montessori bila je italijanska lekarka, edukatorka i inovator, koja je otvorila put ka rušenju prepreka u obrazovanju i metodama učenja, preoblikujući način na koji razmišljamo o učenju i razvoju dece. Kao naučnica, uvela je edukativni pristup koji i danas oblikuje učionice širom sveta. Njen Montessori metod, zasnovan na poštovanju prirodne radoznalosti dece, naglašava učenje kroz praksu, nezavisnost i pažljivo dizajnirana okruženja prilagođena razvojnim potrebama učenika.

Rođena je 31. avgusta 1870. u provincijskom gradu Chiaravalle, Italija. Njen otac, Alessandro Montessori, radio je kao finansijski upravnik u državnoj industriji, dok je majka, Renilde Stoppani, bila dobro obrazovana zagovornica pismenosti žena, potekla iz porodice orijentisane na obrazovanje i posedovala izuzetnu strast prema čitanju – osobinu retku među italijanskim ženama tog vremena. Maria je nasledila ovu žeđ za znanjem, istražujući različite oblasti pre nego što je razvila edukativnu metodologiju koja danas nosi njeno ime.

Maria je prvobitno želela da postane inženjerka. Nakon završene srednje škole, odlučila je da upiše medicinski fakultet i postane lekarka. Uprkos roditeljskom podsticanju da se bavi nastavničkim poslom i društvenim očekivanjima koja su ograničavala pristup žena visokom obrazovanju, Maria je želela da studira muškom domenu medicine i sledila je svoju strast prema nauci. Nakon što joj je prvobitno odbijen upis, uz podršku Pape Lava XIII, Maria je 1890. konačno primljena na Univerzitet u Rimu, postajući jedna od prvih žena na medicini u Italiji i jedna od prvih italijanskih lekarki, diplomirajući 1896. godine. To je u to vreme bilo revolucionarno, jer su žene retko primane na medicinske programe.

Uskoro nakon početka medicinske karijere, Maria se uključila u pokret za prava žena. Postala je poznata po visokom nivou stručnosti u lečenju pacijenata, ali i po poštovanju koje je pokazivala prema pacijentima iz svih društvenih slojeva. Godine 1897. pridružila se istraživačkom programu u psihijatrijskoj klinici Univerziteta u Rimu kao volonterka. Taj rad pokrenuo je njeno duboko interesovanje za potrebe dece sa poremećajima u učenju, naročito u radu dvadeset devetih godina francuskih pionira Jean-Marc Itarda i Edouarda Séguina, njegovog učenika. Maria je imenovana za su-direktorku nove institucije nazvane Ortofrenička škola. Godine 1898. rodila je Mariju, nakon veze sa Giuseppeom Montesanom, svojim su-direktorom u školi.

MARIA MONTESSORI

Sa 28 godina, Maria je počela da zagovara svoju kontroverznu teoriju da je nedostatak podrške za mentalno i razvojno ometenu decu uzrok njihove delinkvencije. Ideja socijalne reforme postala je snažna tema kroz ceo njen život, bilo da se radilo o rodnim ulogama ili zagovaranju prava dece.

Godine 1901., Maria je započela sopstvene studije obrazovne filozofije i antropologije, predavala i podučavala studente.

Od 1904. do 1908. godine, Maria je bila predavač na Pedagoškoj školi Univerziteta u Rimu. Taj period obeležio je brz razvoj Rima, ali spekulativna priroda tržišta dovela je do bankrota i nastanka geta. Jedna takva oblast bio je San Lorenzo, gde su deca ostajala sama kod kuće dok su roditelji radili.

Kako bi deci omogućila aktivnosti tokom dana i sprečila uništavanje imovine, Maria je dobila priliku da uvede svoje materijale i praksu za neurotipičnu decu. Tamo je, 1907. godine, otvorila prvu Casa dei Bambini (Kuću dece), donoseći neke od edukativnih materijala koje je razvila u Ortofreničkoj školi.

Maria je u dečije okruženje uvela različite aktivnosti i materijale, ali je zadržavala samo one koji su ih zaista angažovali. Shvatila je da deca smeštena u okruženje dizajnirano da podrži njihov prirodan razvoj imaju moć da same sebe obrazuju.

Do 1909. godine, Maria je održala prvi kurs obuke u svom novom pristupu za oko 100 studenata. Njene beleške iz tog perioda poslužile su kao materijal za prvu knjigu, objavljenu iste godine u Italiji, a u prevodu u Sjedinjenim Državama 1912. godine kao The Montessori Method, kasnije prevedena na 20 jezika.

Usledio je period velikog širenja Montessori pristupa. Pojavile su se Montessori organizacije, programi obuke i škole širom sveta, a Maria je putovala držeći javna predavanja i kurseve, većinom u Americi, ali i u Velikoj Britaniji i širom Evrope.

Maria je živela u Španiji od 1917. godine, gde su joj se pridružili Mario i njegova supruga Helen Christy, i zajedno su podigli njihovo četvoro dece: Mario Jr, Rolando, Marilena i Renilde. Godine 1929., majka i sin osnovali su Association Montessori Internationale (AMI) kako bi očuvali i širili njen rad.

MARIA MONTESSORI

Uspon fašizma u Evropi značajno je uticao na napredak Montessori pokreta. Do 1933. godine, nacisti su zatvorili sve Montessori škole u Nemačkoj, dok je Mussolini učinio isto u Italiji. Bežeći od španskog građanskog rata 1936. godine, Maria i Mario su putovali u Englesku, a zatim u Holandiju, gde su boravili kod porodice Ade Pierson, koja će kasnije postati Mariova druga supruga.

Trodnevna predavačka turneja po Indiji 1939. godine prerasla je u sedmogodišnji boravak, kada je izbijanje rata dovelo do Mariovog interniranja i Marijinog kućnog pritvora, budući da su kao italijanski državljani zadržani od strane britanske vlade. U Indiji je Maria započela razvoj svog pristupa za podršku deci uzrasta 6–12 godina kroz koncept „Kosmičkog obrazovanja”. Za uzrast 12–18 godina, Montessori metod je naglašavao primenu u stvarnom svetu. U školama iz indijskog perioda, učenici su upravljali malim preduzećima, sprovodili ekološka istraživanja i učestvovali u debatama—pristup koji savremeno projektno učenje i dalje koristi.

Njen zahtev povodom 70. rođendana da se Mario oslobodi bio je prihvaćen, i zajedno su obučili preko hiljadu indijskih učitelja.

Godine 1946. vratili su se u Holandiju, a sledeće godine je Maria govorila na UNESCO konferenciji na temu „Obrazovanje i mir”. Njeno poslednje javno pojavljivanje bilo je na 9. Međunarodnom Montessori kongresu u Londonu 1951. godine. Maria Montessori je preminula u 81. godini 6. maja 1952. u Holandiji, ostavljajući nasleđe svog rada sinu Mariju.

Uprkos interniranju od strane Britanaca od 1939. do 1946. zbog italijanskog državljanstva, nastavila je svoj rad, obučivši preko 1.000 indijskih učitelja i dalje razvijajući svoju edukativnu filozofiju.

Maria Montessori je preminula 1952. u Holandiji, ali njeno nasleđe živi kroz Association Montessori Internationale (AMI), koju je osnovala 1929. zajedno sa sinom Marijom.

Montessori metod: filozofija i principi

Montessori obrazovna filozofija zasnovana je na četiri ključna principa:

1. Osetljivi periodi – Kritični razvojni periodi kada su deca prirodno sklona učenju specifičnih veština, poput jezika, pokreta ili reda.
2. Pripremljeno okruženje – Učionice dizajnirane sa pristupačnim materijalima koji podstiču nezavisnost i samostalno istraživanje.

MARIA MONTESSORI

3.Samoobrazovanje – Verovanje da deca najbolje uče kada samostalno usmeravaju svoje obrazovanje kroz radoznalost i istraživanje.

4.Uloga učitelja – Umesto tradicionalnog instruktora, učitelj deluje kao vodič, pažljivo posmatrajući i olakšavajući učenje bez direktnog mešanja.

Njena knjiga iz 1912. godine, *The Montessori Method*, iznela je ove principe i naglašavala ideju „pratiti dete” umesto nametanja rigidnih kurseva. Ova filozofija i danas oblikuje progresivno obrazovanje širom sveta.

Danas postoji preko 20.000 Montessori škola širom sveta, od ranog detinjstva do srednjih škola. AMI osigurava da Montessori principi ostanu sačuvani, dok organizacije poput American Montessori Society (AMS) prilagođavaju njen metod savremenim obrazovnim potrebama. Značajno je da su uticajne ličnosti, uključujući Larryja Pagea i Sergejya Brina (Google), Jeffa Bezosa (Amazon) i Nobelovca Gabriela Garcíu Márqueza, obrazovani po Montessori metodu, što pokazuje njegov potencijal za podsticanje inovacija i nezavisnog mišljenja.

Montessori rani rad sa decom sa invaliditetom otvorio je put ka inkluzivnijem obrazovanju. Mnogi njeni materijali zasnovani na čulima, poput zvučnih cilindara i kolor tableta, danas su standardni alati koji pomažu deci sa autizmom i razvojnim teškoćama. Njen individualizovani pristup odražava moderne okvire specijalnog obrazovanja, poput Individualizovanih obrazovnih programa (IEPs).

S druge strane, Montessori je obrazovanje posmatrala kao alat za društvenu transformaciju. Tri puta je nominovana za Nobelovu nagradu za mir (1949–1951) zbog svog uverenja da razvijanje punog potencijala dece može sprečiti buduće sukobe. U Indiji je u svoj kurikulum uključila duhovna i ekološka učenja, jačajući ideju da obrazovanje treba da neguje i intelekt i karakter.

Zanimljive činjenice o Mariji Montessori:

Bila je jedna od prvih žena doktora medicine u Italiji i prva žena sa Univerziteta u Rimu koja je stekla doktorat, što je postavila kao jedan od temelja njenog statusa pionira ženskog obrazovanja u Italiji, diplomiravši jula 1896. godine.

MARIA MONTESSORI

- Mnogi ne znaju, ali ona je bila prva koja je osnovala Montessori školu kako bi pomogla u sprečavanju vandalizma među mladima koji su živeli na ulicama.
- Napisala je medicinsku tezu o dečjoj delinkvenciji – smatranu previše radikalnom za to vreme – koja je predvidela njen celoživotni izazov tradicionalnim obrazovnim normama.

- Godine 1914., Maria Montessori je saradivala sa Helen Keller, razmenjujući uvid u čulno učenje za decu sa invaliditetom. Godinu dana kasnije, na Svetskoj izložbi u San Francisku, Montessori je predstavila učionicu u kojoj su deca radila samostalno, osvojivši dve zlatne medalje i privukavši pažnju američkih pedagoga.

Zbog svog doprinosa i napretka u obrazovanju i razvoju dece, Maria Montessori je tri puta zaredom nominovana za Nobelovu nagradu za mir (1949, 1950, 1951).

Montessori u praksi: učionica, alati i metode

Tipičan dan u Casa dei Bambini (1907):

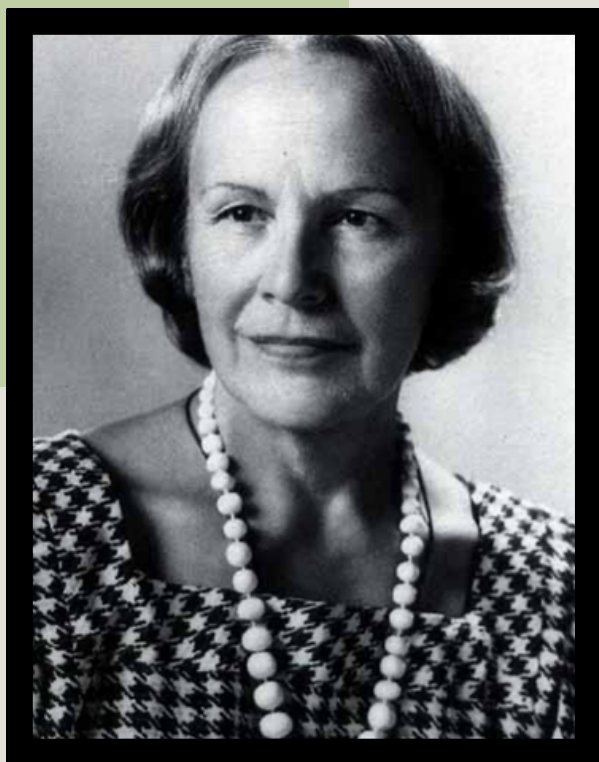
- 9:00 – Aktivnosti praktičnog života, poput zakopčavanja odeće i pripreme hrane.
- 10:00 – Čulno istraživanje pomoću materijala kao što su geometrijski umetci i zvučni cilindri.
- 11:30 – Časovi gracije i pristojnosti tokom zajedničkih obroka.
- Popodne – Aktivnosti na otvorenom, muzika i umetničko izražavanje.
- Prepoznatljivi Montessori materijali
- Pokretni alfabet – Set drvenih slova koji omogućava deci da eksperimentiraju sa pisanjem pre nego što fizički mogu da pišu.
- Binomni kocka – Zagonetka koja uvodi algebarske koncepte kroz praktično iskustvo.
- Globus od šmirgle – Taktilni alat za podučavanje geografije razlikovanjem kopna i voda.

MARIA MONTESSORI

Njen doprinos prevazilazi rani oblik obrazovanja. Naglasak na nezavisnosti, poštovanju i učenju kroz praktičan rad i dalje oblikuje savremenu pedagogiju. Istraživanja potvrđuju njene uvide – novija istraživanja pokazuju da Montessori učenici pokazuju poboljšanu kreativnost, otpornost i veštine rešavanja problema. Ipak, izazovi i dalje postoje, uključujući pristupačnost i debate o tome kako Montessori obrazovanje odgovara standardizovanim testovima.

Gledajući unapred, integracija Montessori principa sa tehnologijom i inovacijama u personalizovanom učenju mogla bi osigurati da njena filozofija ostane relevantna u 21. veku. Ono što je jasno jeste da osnovno uverenje Marije Montessori – da obrazovanje treba da osnaži decu da dostignu svoj puni potencijal – ostaje jednako snažno kao i ranije.

NILDE IOTTI

Dama Republike. Leonilde (poznata svima kao Nilde) Iotti rođena je u Reggio Emiliji 10. aprila 1920. godine. Njen otac, železnički preklopnik i aktivista u socijalističkom radničkom pokretu, kasnije je bio progonjen tokom fašističkog režima zbog svojih sindikalnih aktivnosti. Uprkos teškoj finansijskoj situaciji, upisao je svoju mladu ćerku na Katolički univerzitet u Milanu, jer je, kako je Nilde često prisećala, citirajući njegove reči: „Bolje je biti sa sveštenicima nego sa fašistima.“

„Godinama sam nosila očev okrenuti kaput,“ izjavila je Iotti u intervjuima, prisećajući se svoje mladosti, siromaštva i brojnih žrtava koje su njeni roditelji podneli kako bi joj omogućili da studira i „postane neko“. Očehovana od oca 1934. godine, Nilde je mogla da nastavi školovanje zahvaljujući majci, koja je u vreme kada je fašistički zakon žene ograničavao na domaću sferu, počela da radi.

Dok je pohađala Filološki fakultet na Katoličkom univerzitetu u Milanu, Nilde je prošla kroz ideološku transformaciju koja ju je udaljila od katoličke vere, koju je smatrala apsolutističkom i netolerantnom. „Verovanju, jer je bilo apsurdno, racionalno sam rekla ne.“

Sa ulaskom Italije u Drugi svetski rat, Nilde je, nadahnuta očevim primerom, pristupila Italijanskoj komunističkoj partiji (PCI). Od 1943. godine, isticala se kao kurir, jedna od najvažnijih i najopasnijih uloga koju su žene preuzimale tokom Otpora. Kroz ove kurire, partizani su tkali složene političke mreže koje su dovele do oslobađanja Italije od nacističko-fašističke okupacije. Njena posvećenost među partizanima u rodnom gradu dovela je do njenog imenovanja, sa nešto više od dvadeset godina, za vođu Ženskih odbrambenih grupa (GDD), izuzetno aktivne organizacije u Ratu za oslobođenje.

Prva od ovih grupa osnovana je u Milanu u novembru 1943. godine od strane istaknutih članova partija koje su se pridružile Nacionalnom oslobađajućem komitetu nakon primirja, dok su Nemci opsedali sela i gradove severne Italije, sprovodeći brutalne racije nad civilima uključenim u antifašističku borbu. Ženske odbrambene i pomoćne grupe za borce za slobodu, nastale u Milanu, proširile su se po svim okupiranim italijanskim teritorijama, sa ciljem mobilizacije žena svih uzrasta i društvenih slojeva kroz široku i tajnu organizaciju kako bi odgovorile na potrebe koje je intenziviranje rata nametalo. Ove ženske operativne grupe igrale su ključnu ulogu tokom Otpora prikupljajući odeću, lekove i hranu za partizane, prenoseći poruke, čuvajući spiskove kontakata, pripremajući sigurne kuće, distribuirajući letke i pamflete, pa čak i prevozeći oružje.

NILDE IOTTI

Kao što je pomenuto, od 1943. godine Nilde Iotti preuzela je jednu od najemblematičnijih, ali i najrizičnijih uloga unutar GDD-a: ulogu kurira. Victoria de Grazia, u svojoj knjizi „How Fascism Ruled Women“, definiše kurira kao: „heroína Otpora: glasnika i poverljivu ličnost, ona je prava džoker karta partizanskog rata.“

Kao liderka GDD-a u Ređo Emiliji, Nilde je utelovala građansku i političku svest koju su žene, nakon vekova isključenosti iz javnog života i dvadeset godina fašističke diktature, počele da izražavaju tek tokom rata. Studije o italijanskom Otporu ističu ključnu ulogu koju su Ženske odbrambene grupe igrale u promociji ženske emancipacije. Nakon referenduma 2. juna 1946. godine, kada su italijanske žene prvi put ostvarile pravo glasa i politički bile priznate kao punopravne građanke, ističe istoričarka Miriam Mafai, 26-godišnja Nilde Iotti je izabrana u Parlament.

„Čvrsta, visoka, sa kosom spuštenom preko ramena i snažnom željom da nauči kako biti poslanik“, kako je opisala njen portparolka u Zastupničkom domu, G. Frasca Polara, Nilde je upoznala Palmira Togliattija, karizmatičnog lidera PCI-ja, u liftu u Montecitoriju.

Ovo poznanstvo preraslo je u romantičnu vezu koja je opstala uprkos svakoj opoziciji, naročito unutar Partije, jer je Togliatti već bio oženjen i imao dete, a u to vreme imao 53 godine.

Isprva kao obična poslanica, a kasnije kao članica Ustavotvorne skupštine, Nilde je pokazala izuzetan politički talenat kroz institucionalnu osetljivost i znanje. Sama je opisala svoj rad u Skupštini kao „najveću političku školu koju sam ikada imala prilike da pohađam, čak i tokom cele političke karijere.“

Nilde je bila i deo Komisije od 75, zadužene za izradu republikanske Ustava koji je potom predat Skupštini na odobrenje. 556 članova Ustavotvorne skupštine, predstavnika italijanskog naroda, prvi put se sastalo 25. juna 1946. da izabere Privremenog šefa države (izabran je Enrico De Nicola) i odredi 75 predstavnika odgovorne za izradu novog Ustava. Nakon približno šest meseci rada, Komisija je predala nacrt Ustava Skupštini, koja ga je tokom većeg dela 1947. debate, integrisala i menjala član po član.

NILDE IOTTI

Dana 22. decembra 1947. godine, konačni tekst Ustava je odobren ubedljivom većinom, a nakon što ga je proglasio Privremeni šef države, stupio je na snagu 1. januara 1948.

Uloga koju je Nilde igrala u Ustavotvornoj skupštini, zalažući se za ženska i porodična prava, duboko je oblikovala njenu neprekinutu, 53-godišnju parlamentarnu karijeru, koju je sprovodila sa rigoroznošću, posvećenošću i skromnošću.

Nildin izveštaj o porodici iz 1946. godine, kao članice Komisije od 75, i danas ostaje izuzetno relevantan. U njemu se Iotti zalagala za prevazilaženje zastarelog Albertinskog statuta novim ustavnim aktom koji bi obuhvatio prava porodice, potpuno zapostavljena u prethodnom pravnom okviru i zanemarena tokom 20 godina fašističkog režima. Ona je Skupštini preporučila da legiferiše o porodičnom pravu, naglašavajući:

"Ustavotvorna skupština mora uključiti u novi Ustav afirmaciju prava pojedinaca, bilo kao članova porodice ili onih koji žele da je osnuju, uz posebnu pažnju i zaštitu države."

Jedan od ključnih aspekata izveštaja bio je status žena:

"Jedan od supružnika, žena, bila je i još uvek je vezana za zaostale uslove koji je stavljaju u stanje inferiornosti, čineći porodični život teretom, a ne izvorom radosti i ličnog razvoja. Pošto su ženama sada dodeljena puna politička prava, sa aktivnim i pasivnim pravom glasa, sledi da one moraju biti oslobođene stanja inferiornosti u svim sferama društvenog života i vraćene u pravni položaj koji ne narušava njihovo dostojanstvo kao građanki."

S obzirom da je pred Drugi svetski rat istorijski feminizam bio praktično uništen, zajedno sa svim političkim strankama i slobodama (misli, štampe, organizovanja itd.), a Mussolinijeva društvena politika je diktirala da "rad nije cilj za žene, već samo faza njihovog života koja se treba rešiti što pre povratkom kući", Nildin izveštaj predstavlja hrabar i vizionarski poduhvat ka demokratskom obnavljanju.

Poseban fokus stavljen je na žensku emancipaciju kroz rad; novi Ustav morao je garantovati pravo na rad bez diskriminacije po polu. Drugo ključno pitanje kojim se bavila tokom karijere bilo je raspuštanje braka, pri čemu se zalagala protiv principa neraskidivosti u Ustavu, smatrajući da je to pitanje za civilno zakonodavstvo.

NILDE IOTTI

Tokom više od pola veka u republikanskim institucijama, Nilde je bila istaknuti zagovornik reforme porodičnog prava (1975), referenduma o razvodu braka (1974) i zakona o abortusu (1978). Od 1979. do 1992. godine služila je kao predsednica Doma poslanika, pokazujući izuzetnu ravnotežu, sposobnost posredovanja i mudrost. Godine 1993. predvodila je Parlamentarnu komisiju za institucionalne reforme, a 1997. izabrana je za potpredsednicu Saveta Evrope.

Dana 18. novembra 1999., Nilde je podnela ostavku u Parlamentu iz zdravstvenih razloga. Nekoliko dana kasnije, 4. decembra 1999., tiho je napustila ovaj svet, stavljajući tačku na izuzetno značajan život posvećen demokratiji, pravdi i ravnopravnosti.

Srbija

Eva Haljecka Petković

Eva Haljecka Petković bila je pionirka u medicini na Balkanu. Bila je doktorka, prva žena ginekolog na Balkanu, prva načelnica Odeljenja za materinstvo i ženske bolesti u Nišu, zagovornica prava žena lekara i prva žena koja je izvela carski rez u Srbiji.

Biografija

Rođena je 1870. godine u Kongresnoj Poljskoj, blizu granice sa Ruskim Carstvom. Evina majka je umrla na porođaju, pa ju je odgajao i obrazovao njen otac, Marko Haljecki, građevinski inženjer. Zbog prirode očevog posla, Eva je često putovala i selila se sa njim.

Osnovno obrazovanje završila je u Odesi, a srednje u Kijevu. Studirala je medicinu na univerzitetima u Bernu i Cirihi, gde je diplomirala 1891. godine. Specijalizirala je ginekologiju u Beču pod mentorstvom čuvenog profesora Fridriha Sauera. Nakon završenih studija, pridružila se ocu koji je radio na izgradnji rečnih luka i planiranju obale Dunava kod Beograda. U Beogradu se udala za Kosticu Petkovića, doktora prava, sa kojim je imala ćerku Veru. Ubrzo su se razveli. Eva je bila jedan od najaktivnijih članova Srpskog lekarskog društva u Beogradu i Nišu. Za svoju posvećenost i rad u oblasti medicine odlikovana je Kraljevskim ordenom Svetog Save V stepena (1913), Krstom milosrđa za brigu o bolesnima i ranjenima tokom i posle rata (1914), i Kraljevskim ordenom Svetog Save IV stepena (1915). Preminula je 1947. godine i sahranjena na Novom groblju u Beogradu.

Karijera

Dr. Eva Haljecka započela je svoju karijeru 1892. godine kao asistentkinja-lekar u Opštoj državnoj bolnici u Beogradu. Godine 1905. prešla je na Odeljenje za ginekologiju i akušerstvo u istoj ustanovi. Godine 1909. postavljena je za sekundarnog lekara u Okružnoj bolnici u Nišu, gde je tokom Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata, čak i za vreme bugarske okupacije.

Eva Haljecka Petković

Radila je i u koleraškim barakama, lečeći pacijente koje Anglosrpska bolnica u Nišu nije htela da primi. Nakon rata, postala je asistentkinja-lekar na Odeljenju za materinstvo i ženske bolesti, a 1920. godine unapređena je u načelnicu odeljenja, gde je ostala do penzionisanja 1924. godine.

Učestvovala je na Prvom kongresu lekara i prirodnjaka Kraljevine Srbije 1904. godine u Beogradu, gde je izabrana za članicu organizacionog odbora. Na Prvom jugoslovenskom sastanku o operativnoj medicini u Beogradu 1911. godine predstavila je svoj rad „Sectio Cesarea“.

Bila je prva žena na Balkanu koja je izvela carski rez (1910), prva žena ginekolog i prva načelnica ženskog odeljenja u Nišu, postavivši temelje buduće ginekološko-akušerske klinike.

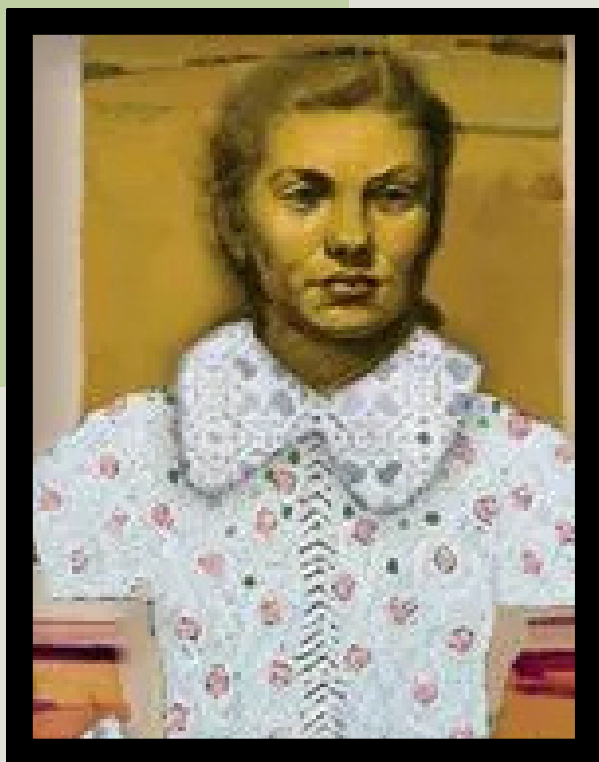
Dostignuća

Dr. Haljecka Petković bila je prva žena ginekolog na Balkanu i prva žena koja je izvela carski rez u Srbiji 1910. godine. Takođe je bila prva načelnica Odeljenja za materinstvo i ženske bolesti u Nišu. Njena borba za rodnu ravnopravnost u medicinskoj profesiji ostavila je dubok trag u istoriji srpske medicine.

Zanimljive informacije

- Tokom Prvog svetskog rata zarobile su je bugarske snage, ali se posle rata vratila na svoje mesto u Nišu.
- Aktivno se zalagala za prava žena, podnevši protest Narodnoj skupštini Srbije 1908. godine, zahtevajući jednaka prava za žene lekare:

•
"Pređimo na nas, žene lekare. Država traži od nas potpuno iste kvalifikacije kao i od naših muških kolega, a dodeljuje nam izuzetno uzak obim posla. U Srbiji mi, žene lekari, možemo služiti samo kao asistentkinje-lekari u bolnicama, sa platom od 125 dinara, od početka do kraja. Država je, međutim, koristila nas, žene lekare, postavljajući i dalje nas postavlja na mesta asistenata, iskorišćavajući naš rad iako je tokom mnogih godina bilo očigledno da smo potpuno sposobne za samostalan rad." — Eva Haljecka Petković

Anastasija Nasta Dimitrijević

Anastasija Nasta Dimitrijević bila je pionirka obrazovanja u Nišu. Bila je prva učiteljica u Nišu, osnivačica prve mešovite škole za dečake i devojčice i jedna od prvih zagovornica obrazovanja devojčica u vreme kada to društveno nije bilo prihvaćeno.

Biografija

Rođena je oko 1816. godine u Prizrenu. Kao dete pretrpela je paralizu leve ruke i noge, ali je ostala postojana u svojoj posvećenosti obrazovanju. Preselila se u Niš, gde se zavetovala da se nikada neće udati i potpuno se posvetila učiteljskom pozivu. Poznata kao „devojka daskal“, oblačila se polumuški, što je u to vreme bilo nekonvencionalno.

Spiridon Jovanović uveo ju je u učiteljski poziv, a zajedno sa Atanasijem Petrovićem radila je na unapređenju obrazovanja u Nišu. Postala je prva učiteljica u mešovitoj školi otvorenoj 1845. godine na mestu današnje Saborne crkve. Tradiciju ove škole danas nastavlja Osnovna škola „Učitelj Tasa“ u Nišu.

Nekoliko godina pre oslobođenja Niša, zbog starosti i gubitka sluha, povukla se iz službe. Na predlog ministra prosvete Stojana Novakovića, Narodna skupština i knez Milan Obrenović dodelili su joj godišnju penziju od 300 dinara.

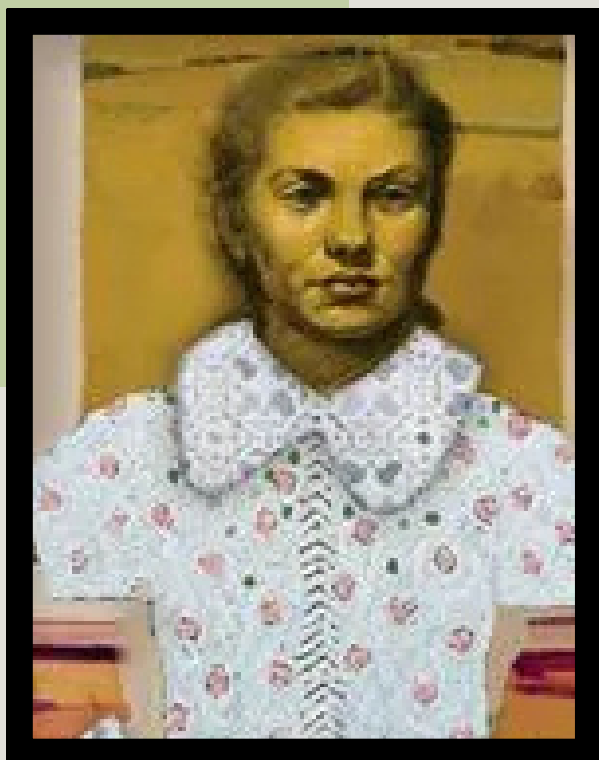
Preminula je 1886. godine u Nišu, u sedamdesetoj godini života.

Karijera

Anastasija Nasta Dimitrijević radila je u Nišu ukupno 40 godina — 15 godina kao privatna učiteljica i 25 godina kao opštinska učiteljica. Bila je prva koja je sistematski obrazovala devojčice u Nišu, u vreme kada je i u slobodnoj Srbiji obrazovanje devojčica bilo veoma nerazvijeno.

Nakon donošenja prvog opšteg zakona o obrazovanju 1844. godine i uredbe „Ustrojenije devojačkih škola“ 1846. godine, Nasta je aktivno doprinosila obrazovanju devojčica, učeći ih pismenosti i ručnim radovima.

Njena škola često je imala preko 100 učenica, a zahvaljujući njenom radu pismenost među ženama u Nišu, iako i dalje niska, počela je da raste — do 1879. godine bilo je svega 73 pismene žene među više od 12.000 stanovnika.

Anastasija Nasta Dimitrijević

Dostignuća

Anastasija Nasta Dimitrijević ostavila je značajan trag kao prva učiteljica i jedna od utemeljivačica obrazovanja devojčica u Nišu. Njen rad postavio je temelje modernog obrazovnog sistema grada. Danas postoji predlog da nagrada za najboljeg učitelja nosi njeno ime, a njena priča prenosi se učenicima Osnovne škole „Učitelj Tasa“.

Zanimljive informacije

- Ostala je posvećena svom učiteljskom pozivu tokom celog života, uprkos izuzetno teškim radnim uslovima i nedostatku zvaničnog priznanja.
- Poznata po svom nekonvencionalnom izgledu i odlučnosti da obrazuje generacije dece uprkos svojoj fizičkoj invalidnosti
- Godine 1845. otvorila je prvu mešovitu školu u Nišu.
- Neposredno pred smrt, zbog siromaštva i narušenog zdravlja, zatražila je i dobila finansijsku pomoć od države

Vera Jašarević

Vera Jašarević je bila pionirska romska muzičarka čiji su talenat i odlučnost otvorili vrata ženama u umetnosti u Nišu. Rođena 1922. godine, postala je jedna od prvih romskih žena instrumentalistkinja u regionu, savladavši violinu i nastupajući sa posebnom veštinom u lokalnim orkestrima, kafićima i ansamblima. Često je sarađivala sa sestrom Refijom, veštom pijanistkinjom i klavijuristkinjom, a Vera nije samo pokazivala sopstvenu umetnost, već je i inspirisala buduće generacije romskih žena da se bave muzikom, rušeći barijere u tradicionalno muškom domenu.

Opšte biografske informacije

Rođena 1922. godine u Nišu, Vera je od malih nogu pokazivala izuzetan muzički talenat. Tokom svoje karijere često je putovala u inostranstvo zbog nastupa, ali se uvek vraćala u Niš, gde je ostala do penzionisanja 1978. godine.

Njeni svestrani muzički talenat i hrabrost doneli su joj značajno mesto u muzičkim ansamblima grada. Bila je deo bogate tradicije romskih orkestara u Nišu, poznatih po dominantnim gudačkim sekcijama i repertoaru koji se kretao od narodne do klasične muzike. Njena sestra, Refija Jašarević, bila je istaknuta pijanistkinja.

Vera je više puta prepoznata za svoj doprinos muzici i pamti se kao jedna od vodećih ženskih umetnica Niša svog vremena.

Karijera

Vera Jašarević izgradila je karijeru u raznim muzičkim ansamblima, nastupajući u kafićima, pozorištima i na javnim događajima. Godine 1960. pridružila se prvom Niškom simfonijskom orkestru, gde je služila kao zamenik lidera druge violine.

Njena sposobnost da izvodi i narodnu i klasičnu muziku donela joj je široko poštovanje među kolegama i publikom. Uprkos izazovnim uslovima za žene, a posebno romske žene, u profesionalnim muzičkim krugovima, Vera je probila barijere i otvorila put budućim generacijama.

Nasleđe

Vera Jašarević ostaje upamćena kao simbol umetničke posvećenosti i otpora prema predrasudama. Njeno sećanje čuvaju inicijative poput projekta „Niš žene za sećanje“ udruženja Zadrugarice. Njena životna priča prikazana je i u dokumentarcu „Osmeh niške violinistkinje“, emitovanom na Radio Televiziji Srbije.

Vera Jašarević

Njena ljubav prema muzici nastavila je da živi kroz njenog unuka, Josipa Hartla, poznatog bubnjara čuvene niške rok grupe Kerber.

Kulturni uticaj

Njeno muzičko prisustvo predstavljalo je spoj romske umetnosti, ženskog talenta i formalnih muzičkih institucija, retku poziciju u to vreme.

Vere i njene sestre nastupi bili su deo šireg romskog doprinosa razvoju urbane i narodne muzičke scene u Jugoslaviji.

Zanimljive činjenice

Pored svoje sestre Rrefije, Vera je bila jedna od retkih žena koje su nastupale u predratnim romskim orkestrima u Nišu.

Njeno ime živi kroz projekte posvećene očuvanju sećanja na istaknute žene iz Niša. Bila je inspiracija za mnoge romske žene koje su kasnije nastavile karijere u muzici, umetnosti i kulturi.

Njena priča prikazana je u serijalu "They Broke Boundaries", koji ističe živote zaboravljenih žena koje su oblikovale srpsku kulturu.

Iako je često putovala u inostranstvo zbog nastupa, Vera se uvek vraćala u svoj rodni Niš, gde je svirala muziku do penzionisanja 1978. godine kao zamenik prvog violinskog odeljenja u Prvom niškom simfonijskom orkestru.

Hristina Bošković

Hristina Bošković je bila pionirka u oblasti obrazovanja i zagovaranja ženskih prava u Nišu. Bila je učiteljica, vaspitačica, aktivistkinja za prava žena i jedna od najaktivnijih članica ženskih organizacija u Nišu.

Opšte biografske informacije

Rođena 1864. godine u Aleksincu, nakon završetka osnovnog obrazovanja, Hristina se preselila u Beograd, gde je završila Višu žensku školu i položila nastavnički ispit. Po završetku školovanja, preselila se u Niš i počela da radi kao učiteljica u vrtiću i školi. Od 1889. godine radila je u Vaspitnom zavodu Babeta Netović.

Tokom svog života, Hristina je ostala posvećena zagovaranju obrazovanja žena i rodne ravnopravnosti. Njene javne aktivnosti obuhvatale su angažman u brojnim društvenim, humanitarnim i obrazovnim organizacijama.

Preminula je 1956. godine u Nišu.

Karijera

Po dolasku u Niš, Hristina se uključila u Društvo ženskog ogranka, gde je radila dvadeset godina i značajno doprinela obrazovanju mladih devojaka kroz svoj rad u Ženskoj zanatskoj školi, gde je predavala sve predmete besplatno tokom 25 godina.

Bila je članica brojnih organizacija, uključujući:

- Crveni krst Moravske banovine
- Regionalno veće Jadranske garde
- Žensko udruženje "Srpska majka"
- Jugoslovensko udruženje učitelja
- Ženski hrišćanski pokret
- Savez mladih za trezvenost
- Komitet "Gospođa princeza Ljubica"

Hristina Bošković

Takođe je uređivala dečiji časopis Slavuj i upravljala Ženskom radničkom školom. Njeno zagovaranje prava žena bilo je posebno značajno 1889. godine, kada je na Svetosavsku proslavu održala govor u kojem je isticala potrebu obrazovanja devojčica, pod uticajem ideja Svetozara Markovića i Džona Stjuarta Mila. Naglašavala je važnost jednakog obrazovanja za žene u vreme kada su škole za dečake i devojčice bile strogo odvojene.

U novembru 1939. godine učestvovala je na velikom skupu Ženskog pokreta u Nišu, gde je strastveno zalagala za prava žena na obrazovanje, imovinu i političko predstavljanje:

„Šta smo učinile da je polovina čovečanstva osuđena na večnu manjinu? Imam sedamdeset godina, a još uvek me smatraju detetom od deset ili dvanaest godina. Ako mi žene možemo da obavljamo najteže poslove i završimo najzahtevnije studije, zašto ne možemo da upravljamo onim što stvaramo? Niko ne voli mir kao što ga vole žene, i niko ne mrzi rat kao što ga mrze majke.“

Dostignuća

Hristina Bošković se pamti kao jedna od prvih žena u Nišu koja je javno zalagala za rodnu ravnopravnost u obrazovanju i društvu. Njena posvećenost ženskom obrazovanju i dugogodišnji humanitarni angažman ostavili su trajan pečat u obrazovnoj i društvenoj istoriji Niša.

Zanimljive činjenice

- Predavala je besplatno 25 godina u Ženskoj zanatskoj školi.
- Bila je urednica dečijeg časopisa Slavuj.
- Njeno zalaganje za prava žena bilo je pod uticajem ranih socijalističkih mislilaca i povezano sa aktivnostima tada zabranjene Komunističke partije Jugoslavije.

Nagrade i priznanja

Za svoj rad i posvećenost, Hristina Bošković je dobila:

- Medalju i Orden Crvenog krsta
- Krst milosrđa za brigu o ranjenima i bolesnima tokom Balkanskih ratova
- Orden Svetog Save, III, IV i V klase

Draga Ljočić

Dr. ДРАГА ЉОЧИЋ

Draga Ljočić je bila prva srpska doktorka, feministkinja i suffragetkinja, kao i jedna od najistaknutijih zagovornica prava žena u Srbiji. Njena borba za profesionalnu jednakost, socijalnu pravdu i politička prava žena ostavila je dubok trag u srpskom društvu.

Opšte biografske informacije

Rođena je 22. februara 1855. godine u Šapcu, kao peta kćerka trgovca Dime i Marije Ljokić. Njena porodica je bila aromunskog porekla, doselivši se u Šabac iz Makedonije oko 1820. godine.

Osnovno obrazovanje završila je u rodnom gradu, a Višu žensku školu u Beogradu. Nakon završetka liceja, 1872. godine, postala je prva srpska žena koja se upisala na medicinski fakultet — na Univerzitet u Cirihu — što je u to vreme bio izuzetan uspeh za žene i revolucionarno dostignuće u periodu kada je pristup višem obrazovanju ženama u Evropi bio veoma ograničen.

Tokom studija u Cirihu, susrela se sa ruskim studentkinjama i nihilistkinjama, čije su ideje o socijalnoj pravdi i ženskoj emancipaciji duboko uticale na njena politička i društvena uverenja.

Preminula je 5. novembra 1926. godine u Beogradu i sahranjena je na Novom groblju.

Karijera

Kada je izbio srpsko-turski rat 1876. godine, Draga Ljočić je prekinula studije da bi se pridružila srpskoj vojsci kao bolničarka. Za izuzetnu hrabrost u bici kod Šumatovca, odlikovana je činom poručnika, čime je postala jedna od prvih ženskih oficira u srpskoj vojsci.

Posle rata, vratila se u Cirih i diplomirala 1879. godine sa disertacijom pod naslovom „Doprinos operativnoj terapiji uterinih fibromioma“, čime je postala prva žena lekarka u Srbiji.

Po povratku u Srbiju, suočila se sa značajnim preprekama pri zapošljavanju u državnom sektoru. Ministarstvo unutrašnjih poslova uporno je odbijalo da prizna njen diplomu dok se lično kraljica Natalija nije umešala. Tek nakon pozitivne procene njene profesionalne kompetencije, dobila je dozvolu da otvori privatnu praksu.

Draga Ljočić

Godine 1881. zaposlila se u Opštoj državnoj bolnici u Beogradu kao pomoćna lekarka. Ipak, uskraćena su joj jednaka prava sa muškim kolegama — dobijala je manju platu, nije imala pravo na unapređenje niti na penziju.

Njena profesionalna doprinos posebno je bio značajan tokom Srpsko-bugarskog rata (1885), kada je služila kao jedina lekarka u tri beogradske bolnice.

Borba za jednakost

Draga Ljočić je neumorno radila na ostvarivanju profesionalne jednakosti između muškaraca i žena u medicini. Godine 1889. podnela je zahtev Ministarstvu unutrašnjih poslova za jednaka prava, ali se suočila sa snažnim otporom.

Argumenti službenika tog vremena odražavali su duboko ukorenjenu mizoginiju: „Žena, po svojoj prirodi, mora se osloniti na jačeg muškarca.“

Uprkos preprekama, nastavila je borbu, obraćajući se čak i kralju Milanu i Državnom savetu. Ipak, iste 1889. dobila je otkaz iz državne službe. Nakon toga, vodila je uspešnu privatnu lekarsku praksu, lečeći siromašnu decu — posebno devojčice — besplatno. Nakon decenija borbe, krajem 1924. konačno je stekla pravo na penziju.

Ratna služba

Tokom Srpsko-bugarskog rata, Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata služila je kao lekarka ravnopravno sa svojim muškim kolegama.

Posebno se istakla tokom Balkanskih ratova, radeći u Klinici za civilno i siromašno stanovništvo i u bolnici Nikole Spasića.

Filantropija

Draga Ljočić je bila velika humanitarka. Godine 1904. osnovala je Materinsko društvo za brigu o napuštenoj deci i postala njegova prva predsednica.

Uprkos javnoj kritici koja je tvrdila da takva društva „podstiču nemoral“, uspešno je obezbedila dom za napuštenu decu i finansijsku podršku od Beogradske opštine.

Draga Ljočić

Takođe je bila jedna od osnivačica Udruženja žena lekara Beograda 1919. godine, koje je radilo na osnivanju bolnice za žene i decu. Iako nije doživela otvaranje bolnice, ista je počela sa radom 1929. godine, nazvana po škotskoj lekarki Elsie Inglis. Kao posvećena feministkinja i socijalistkinja, suosnovala je Srpski narodni ženski savez (1906) i zalagala se za žensko pravo glasa — podnela je peticiju za izjednačenje glasačkih prava 1911. godine.

Pisanje i obrazovni rad

Prevela je delo *Raising Young Children* dr Marije Manaseine sa ruskog jezika, sa ciljem da edukuje majke o pravilnim praksama odgajanja dece.

Pisala je članke iz oblasti ginekologije i pedijatrije i radila kao pomoćna urednica Srpskog arhiva za opštu medicinu.

Političko angažovanje

Draga Ljočić bila je jedna od prvih feministkinja i sufragetkinja u Srbiji.

Suosnovala je Srpski narodni ženski savez 1906. godine i javno se zalagala za žensko pravo glasa.

Na Drugoj opštoj skupštini Saveza 1911. godine podržala je inicijativu da se podnese peticija za univerzalno pravo glasa za muškarce i žene.

Privatni život

Bila je udata za Rašu Miloševića, jednog od osnivača Narodne radikalne stranke. Zadržala je svoje devojačko prezime — što je bilo izuzetno za tadašnje srpsko društvo. Imali su petoro dece. Njena ćerka Radmila sledila je majčin primer i diplomirala medicinu u Cirihiu.

Draga je bila poznata po tome što je živela u zgradi na mestu gde se danas nalazi Hotel Moskva. U konzervativnoj Srbiji 19. veka, bila je poznata po nošenju muške kape i zadržavanju prezimena posle udaje — oba su bila radikalna čina za to vreme. Ove odluke simbolizovale su njenu odbijenost da se povinuje patrijarhalnim očekivanjima i činile je odmah prepoznatljivom u Beogradu.

Draga Ljočić bila je više od prve srpske lekarke — bila je hrabra feministkinja, vojna medicinska sestra, filantropkinja i neumorna zagovornica profesionalne jednakosti. Njeno putovanje od studija u Cirihiu do suočavanja sa institucionalnom pristrasnošću u Srbiji pokazuje izuzetnu odlučnost. Njen aktivizam, profesionalni uspesi i nasleđe brige za žene i decu učvršćuju njen položaj kao transformativne ličnosti u medicinskoj i društvenoj istoriji.

Jelisaveta Načić

Jelisaveta Načić bila je prva žena arhitekta u Srbiji i prva žena koja je obavljala funkciju gradskog arhitekta Beograda. Njen rad i život predstavljaju svedočanstvo izuzetne hrabrosti, odlučnosti i talenta žene koja je pomerala granice patrijarhalnog društva na prelazu iz 19. u 20. vek.

Opšte biografske informacije

Rođena je 1878. godine u Beogradu, kao trinaesto dete u uglednoj i bogatoj trgovačkoj porodici.

U vreme kada je samo sedam procenata žena u Srbiji bilo pismeno, Jelisaaveta je uspela da završi obrazovanje i postane pionir u profesiji koju su isključivo dominirali muškarci.

Iako njena porodica nije podržavala njene ambicije, Jelisaaveta je bila odlučna. Potrošila je čitavo svoje miraz da finansira svoje obrazovanje.

Karijera

Nakon završetka srednje škole, upisala je Tehnički fakultet Velike škole u Beogradu, postavši jedina žena u prvoj generaciji studenata na Odeljenju za arhitekturu. Diplomirala je među najboljima u svojoj klasi, uprkos brojnim društvenim predrasudama i preprekama.

Sa samo 22 godine, zaposlila se kao tehnički crtač u Ministarstvu građevina. Nakon polaganja državnog ispita 1902. godine, počela je da radi kao gradski arhitekta u Inženjersko-arhitektonskom odeljenju Beogradske opštine.

Rano u karijeri postigla je značajan uspeh osvojivši treće mesto na konkursu za projekat crkve u Topoli.

Glavni projekti

Mali Kalemegdan

Njeno prvo značajno angažovanje bilo je u uređenju Malog Kalemegdana, prema projektu poznatog arhitekta Dimitrija T. Leka. Dizajnirala je dekorativno stepenište u baroknom stilu od zelenog kamena, koje i danas krase Kalemegdan u blizini Francuske ambasade.

Jelisaveta Načić

Osnovna škola Kralj Petar I

Sa samo 27 godina, dizajnirala je jednu od najsavremenijih školskih zgrada svog vremena — Osnovnu školu Kralj Petar I u Beogradu.

Škola je bila opremljena električnim osvetljenjem, grejanjem, toaletima, salom za skupove i fiskulturnom salom — karakteristikama koje su bile prisutne u najnaprednijim obrazovnim institucijama tog vremena. Danas je škola zaštićena kao deo UNESCO-ove kulturne baštine.

Bolnica za obolele od tuberkuloze

Dizajnirala je prvu specijalizovanu bolnicu za obolele od tuberkuloze u Zapadnom Vračaru, sa prostranim sunčanim terasama, što je u to vreme predstavljalo veoma progresivno rešenje. Nažalost, zgrada je uništena tokom Prvog svetskog rata.

Industrijski objekti

Takođe je dizajnirala prvi kružni kiln za proizvodnju cigle u Prokopu, kao i druge industrijske objekte, pokazujući svoj širok arhitektonski spektar.

Sakralna arhitektura

Nakon uspeha na konkursu za crkvu u Topoli, projektovala je temelje Crkve Svetog Aleksandra Nevskog na uglu Cara Dušana i Francuske ulice u Beogradu. Zbog ratnih i političkih promena, gradnja crkve je nastavljena po izmenjenim projektima drugih arhitekata, ali Jelisavetin doprinos ostaje istorijski značajan. Jedina verska zgrada koja je u potpunosti realizovana prema njenom projektu bila je mala memorijalna crkva u Štimlju, Kosovo, izgrađena 1920. godine i obnovljena nakon oštećenja 2004.

Stambena i društvena arhitektura

Godine 1911, Beogradska opština izgradila je prvi planirani radnički stan po njenim projektima u tadašnjoj Đura Đaković ulici. Zgrada, sa jednostavnom fasadom i funkcionalnim rasporedom, i danas stoji kao svedočanstvo njene sposobnosti da spoji praktičnost sa estetskom jednostavnošću.

Jelisaveta Načić

Političke okolnosti i progon

Tokom Prvog svetskog rata, Jelisaвета je podigla trijumfalnu kapiju na Terazijama u čast srpskim vojnicima, sa natpisom:

„Nisu svi Srbi oslobođeni.“

Ovaj patriotski gest razbesneo je vlasti Austro-Ugarske, te je 1916. godine deportovana u internacioni logor Nežider (u današnjoj Mađarskoj).

Tamo je upoznala svog budućeg supruga, intelektualca i revolucionara Luku Lukaia.

Privatni život

Posle rata, kratko su živeli u Beogradu sa ćerkom Lucijom, a potom su se preselili u Škodër i Dubrovnik. Jelisaвета se povukla iz aktivne arhitektonske prakse i potpuno posvetila porodici, podržavajući političke aktivnosti svog supruga. Iako se nikada nije vratila svojoj profesiji, do kraja života je negovala duboku ljubav prema Beogradu i često izražavala čežnju za svojim rodnim gradom.

Nasleđe

Gotovo svi njeni arhitektonski radovi nastali su u Beogradu. Danas u opštini Stari Grad postoji ulica koja nosi njeno ime. Njeni projekti — škole, bolnice, stambene zgrade i verski objekti — ostaju trajni dokaz njenog izuzetnog talenta i pionirskog duha.

Zanimljive činjenice

Bez finansijske podrške porodice za obrazovanje, Jelisaвета je hrabro iskoristila svoj celokupni miraz za studije arhitekture — smela i nekonvencionalna odluka koja je probila duboko ukorenjena društvena očekivanja.

U dobu kada su većina mladih žena njenog vremena još bile ograničene na domaću sferu, Jelisaвета ne samo da je upisala, već i diplomirala na Građevinskom fakultetu u Beogradu — postavši njegova prva studentkinja i otvarajući put budućim generacijama žena u tehničkim oblastima.

Jedan od njenih najranijih i najomiljenijih projekata je šarmantno Malo Stepenište u parku Kalemegdan, završeno 1903. godine. To je jedno od onih urbanih blaga pored kojih prolazite svakodnevno, a da niste svesni da ga je dizajnirala pionirska arhitektkinja.

Njena profesionalna karijera kao arhitekta trajala je samo oko 16 godina, prekinuta Prvim svetskim ratom i internacijom u logor. Ipak, u tom kratkom periodu ostavila je impresivno arhitektonsko nasleđe.

DANSKA

Sidsel Andersdatter

Sidsel Andersdatter (oko 1679–1729) rođena je u Askéu, župa Halløe u Skåneu, u seoskoj porodici. Sa 20 godina rodila je vanbračno dete, koje je umrlo ubrzo nakon što je ostavljeno na brigu njenih roditelja. Zbog društvene stigme koja je pratila vanbračne majke, Sidsel se preselila u Kopenhagen, gde je našla posao dojilje. Kasnije se verila za vojnika, Nielsa Grama, sa kojim je dobila ćerku po imenu Lene. Međutim, Gramova smrt u ratu uništila je njene nade za stabilan porodični život.

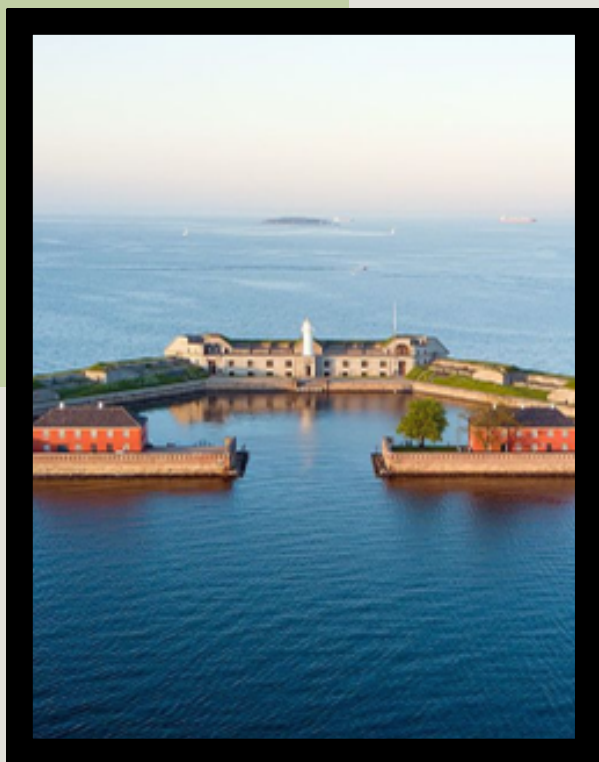
Ponovo ostavljena sama, Sidsel se vratila kućnim poslovima u Kopenhagenu. Vremenom je počela da živi samostalno—neobičan i društveno neodobren izbor za ženu početkom 18. veka. Njen život je doživeo drastičan preokret kada je upoznala Bodil Marie Christensdatter, trudnicu vanbračne. Sidsel joj je pomogla pri porođaju, a zatim je preduzela izvanredno obmanjivanje: preuzela je muški identitet, „Andres Simonsen Aschenberg“, udala se za Bodil Marie 1715. godine i pomogla u odgajanju deteta.

Kao Andres, Sidsel je služila kao kuvar na brodu u Danskoj mornarici tokom Velikog severnog rata (1715–1719), učestvujući u nekoliko velikih pomorskih sukoba. Nakon rata, osigurala je uglednu poziciju glavnog kuvara u mornaričkoj bateriji Trekroner. Četrnaest godina živela je i radila kao muškarac, održavajući izgled konvencionalnog braka i ispunjavajući svoje obaveze kao doprinosni član društva. Na kraju, njen odnos sa Bodil Marie se pogoršao. Sidsel je napustila svoju poziciju, provela vreme u Skåneu i vratila se u Kopenhagen. 1728. godine, njen pravi identitet je otkrio Jens Christensen Giese, verovatno zbog lične svađe. Ona je uhapšena, ispitana i otkriveno je da je biološki žena. Iako specifični zakoni protiv nošenja odeće suprotnog pola nisu postojali, sud se fokusirao na verska i moralna kršenja—posebno otkriće uređaja za mokrenje, što je izazvalo sumnju.

7.marta 1729. godine, osuđena je na dve godine u Spinning House (institucija prinudnog rada za žene) i javno pokajanje u crkvi. Nakon njene kazne, nema daljih zapisa o njenom životu.

Nasleđe

Život Sidsel Andersdatter predstavlja izvanredan primer otpornosti i složenosti u snalaženju u rodnim ulogama i klasnim strukturama ranog 18. veka. Njena odluka da preuzme muški identitet nije bila samo strategija preživljavanja već je pokazala i njenu sposobnost da formira značajne odnose i funkcioniše unutar institucija kojima dominiraju muškarci, kao što je Danska mornarica.

Sidsel Andersdatter

Uprkos tome što je kažnjena zbog kršenja rodni i verskih normi, Sidsel je uspela da više od decenije živi i radi kao muškarac, stičući profesionalno poštovanje i pronalazeći svoje mesto u rigidno hijerarhijskom društvu. Njena priča predstavlja retki, dokumentovani slučaj rodne nekonformnosti u ranoj modernoj Evropi i poziva na dublju refleksiju o tome kako je društvo regulisalo identitet, rad i lične odnose.

Štaviše, njen slučaj ilustruje kako su pravni sistemi mogli selektivno primenjivati ili prikrivati istinu u zavisnosti od društvenog statusa i ugleda—što se vidi u blagošću prema Bodil Marie nakon što se udala u društveno prihvatljivu porodicu. Danas se Sidsel Andersdatter pamti kao simbol snalažljivosti, hrabrosti i složenosti identiteta u restriktivnom vremenu.

Uticaj na oblast

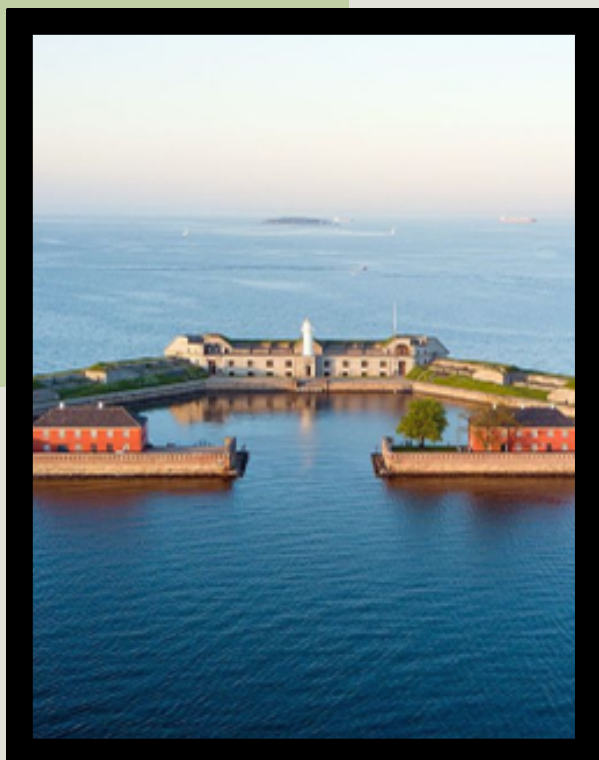
Ponovno otkrivanje slučaja Sidsel Andersdatter značajno je uticalo na akademsko razumevanje roda, identiteta i strategija preživljavanja u Danskoj 18. veka. Pravna dokumenta pronađena u Danskom nacionalnom arhivu pokazuju da Sidsel nije bila jedinstvena—najmanje još četiri danske žene iz istog perioda takođe su se prerašavale u muškarce kako bi izbegle siromaštvo i društvena ograničenja.

Istoricar i arhivar Tyge Krogh, koji je ove slučajeve otkrio, naglašava da iako su ovakvi incidenti retko zabeleženi, verovatno predstavljaju samo mali deo šire, nedokumentovane stvarnosti. Njegovo istraživanje, objavljeno u *Historisk Tidsskrift* pod nazivom „Kvinder i mandsklæder“ („Žene u muškoj odeći“), postavlja Dansku u širi kontekst severnoevropskog fenomena. Slični slučajevi zabeleženi su u Holandiji (oko 100), Engleskoj (30–40) i Švedskoj (približno 20).

Ova istraživanja otvorila su nove pravce u danskoj historiografiji identifikovanjem prerašavanja u muškarce kao oblika otpora i samoodređenja među marginalizovanim ženama. Oni dovode u pitanje dugo zadržana mišljenja o rodnoj konformnosti u ranoj modernoj Evropi i ističu potrebu za daljim istraživanjem života koji su prkosili zvaničnim normama, ali su u istorijskim narativima ostali uglavnom nevidljivi.

Zanimljive činjenice

1. **Nosila je pantalone**—doslovno i simbolično. U vreme kada su žene bile pravno i društveno ograničene na haljine i domaće uloge, Sidsel je nosila muškarčku odeću, skratila kosu i čak nosila srebrni mač—a hrabar i opasan potez u Danskoj 18. veka.

Sidsel Andersdatter

2. Zvanično je bila upisana kao otac. Dok je živela pod imenom „Andres Simonsen Aschenberg“, pravno je bila zabeležena i kao otac deteta i kao suprug Bodil Marie Christensdatter. U očima zakona—dok se njena istina nije otkrila—smatrana je muškarcem.

3. Pridružila se mornarici—i preživela. Sidsel, kao „Andres“, služila je kao brodski kuvar tokom Velikog severnog rata, učestvujući u stvarnim pomorskim bitkama između 1715. i 1719. godine. Kasnije je imala uglednu poziciju glavnog kuvara u pomorskoj bateriji Trekroner.

1. **Prevarila je sve na 14 godina.** Sidsel je uspešno živela i radila kao muškarac više od decenije i po, ne samo uklapajući se, već stičući poverenje i poštovanje ljudi oko sebe. Njena prevara je otkrivena tek nakon ličnog sukoba i dojave poznanika.

2. **Nije postojalo zakon protiv onoga što je uradila.** Sidsel nije osuđena za konkretno krivično delo poput prevare ili krađe—njena kazna je došla kroz versku i moralnu osudu, što odražava neprijatnost društva prema zamagljenim rodnim ulogama.

3. Nije sama. Slični slučajevi su pronađeni širom Severne Evrope, ali Sidsel je jedan od prvih dokumentovanih u Danskoj. Njena priča sada pomaže da se danska istorija poveže sa širim obrascima prerusavanja i preživljavanja žena u Evropi.

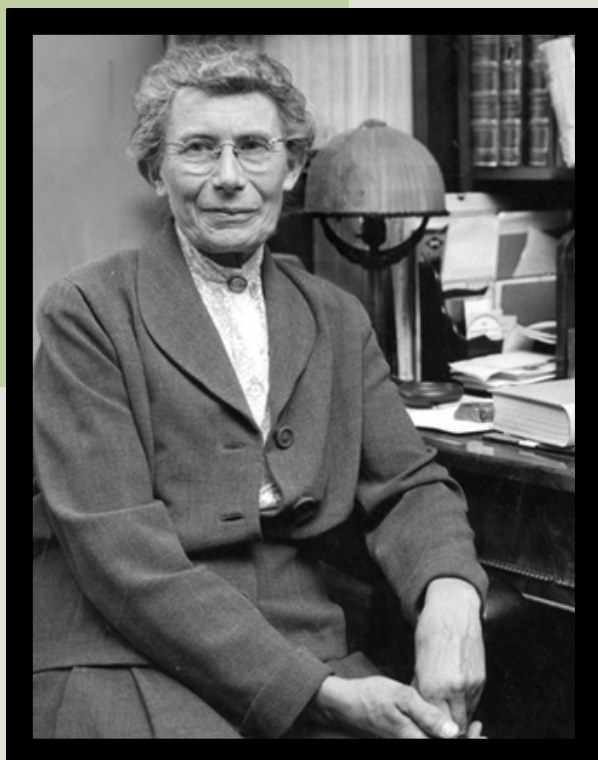
Njeno delo

Iako ne postoje poznati fizički artefakti ili kreativna dela koja je Sidsel Andersdatter direktno proizvela, njen život i postupci predstavljaju značajan doprinos u nekoliko ključnih oblasti:

1. **Vojna služba:** Sidsel je radila kao brodski kuvar u danskoj mornarici tokom Velikog severnog rata (1715–1719), učestvujući u pomorskim bitkama i kasnije služeći kao glavni kuvar u pomorskoj bateriji Trekroner. Ova uloga je pokazala njenu sposobnost da uspe u tradicionalno muškim i zahtevnim okruženjima.

2. **Domaće i negovateljske uloge:** Preuzimala je razne domaće poslove, uključujući rad kao šegrt krojača i pomoćnik u štali, a posebno je pomagala Bodil Marie Christensdatter da sakrije vanbračnu trudnoću i odgaja dete dok je živela pod muškim identitetom „Andres Simonsen Aschenberg“. Ova kompleksna negovateljska uloga izazivala je društvene norme i očekivanja u vezi sa rodom i porodicom.

3. **Nasleđe u literaturi i nauci:** Iako Sidsel nije sama pisala dela, njena izuzetna priča bila je predmet istorijskih istraživanja i publikacija, najznačajnije od strane arhiviste Tygea Krogha, koji je otkrio njene sudske dokumente i napisao članak „Kvinder i mandsklæder“ („Žene u muškoj odeći“) u Historisk Tidsskrift. Ova naučna obrada bila je ključna za skretanje pažnje na njen život—i živote drugih žena koje nisu sledile rodne norme u 18. veku u Danskoj—u širu akademsku raspravu.

Inge Lehmann

Inge Lehmann (1888–1993) bila je danska seizmološkinja rođena u Kopenhagenu. Bila je kći Alfreda Lehmana, profesora psihologije, i Ide Tørsleff. Lehmann je pohađala progresivne škole u kojima su devojčice i dečaci bili jednako tretirani i od 1907. godine studirala je matematiku na Univerzitetu u Kopenhagenu. Kratko je studirala na Newnham College-u u Kembridžu, ali se vratila zbog umora.

Nakon rada kao aktuarski asistent, završila je cand.mag. iz matematike 1920. godine, a kasnije magister scientiarum (master) iz seizmologije 1928. godine.

Lehmann je radila u Kraljevskom danskom geodetskom institutu, gde je upravljala seizmičkim stanicama u Danskoj i Grenlandu, fokusirajući se na određivanje epicentara zemljotresa i vreme putovanja seizmičkih talasa. Nikada se nije udavala i ceo svoj dug život posvetila je nauci, preminuvši u 104. godini.

Nasleđe

Inge Lehmann je najpoznatija po otkriću unutrašnjeg jezgra Zemlje 1936. godine analizom podataka seizmičkih talasa. Dve ključne granice Zemlje nose njeno ime: Lehmann diskontinuitet između unutrašnjeg i spoljnog jezgra (~5100 km duboko) i druga u gornjem plaštu (~200 km duboko). Uprkos početnom otporu, njena teorija je kasnije potvrđena i postala fundamentalna u geofizici.

Osnovala je Dansko geofizičko društvo i međunarodno je priznata brojnim nagradama, uključujući William Bowie Medal (1971) i Medalju Seizmološkog društva Amerike (1977). Američka geofizička unija je 1995. godine ustanovila Inge Lehmann Medal u njenu čast za izuzetne doprinose proučavanju unutrašnjosti Zemlje.

Lehmann je ostavila i simbolično nasleđe kao pionirka među ženama u muškom dominiranom polju, poznata po primedbama na izazove koje je imala takmičeći se sa „nesposobnim muškarcima“.

Uticaj na oblast

Lehmannin rad je revolucionirao naše razumevanje unutrašnje strukture Zemlje predlažući čvrsto unutrašnje jezgro unutar tečnog spoljnog jezgra. Njen rad iz 1936. godine osporio je tada prihvaćenu ideju potpuno tečnog jezgra i postavio temelje moderne seizmologije i geofizike.

Inge Lehmann

Unapređujući metode za analizu seizmičkih talasa i njihove interakcije sa slojevima Zemlje, Lehmann je unapredila tehnike koje se koriste za određivanje epicentara zemljotresa i proučavanje sastava planete. Njena saradnja sa drugim geofizičarima, poput Bena Gutenberga, pomogla je u identifikaciji promena brzine seizmičkih talasa u Zemljinom plaštu.

Njena istraživanja i danas utiču na geofiziku, što se odražava kroz prestižnu Medalju Inge Lehmann, dodeljivanu istraživačima koji unapređuju znanje o Zemljinom plaštu i jezgri.

Zanimljive činjenice

1. Takmičila se sa „nesposobnim muškarcima“. Lehmann je jednom izjavila da je morala da se takmiči sa mnogim „nesposobnim muškarcima uzalud“, ističući rodne predrasude sa kojima se susretala tokom svoje naučne karijere.
2. Živela je 104 godine. Lehmann je svoj ceo život posvetila nauci, živeći izvanrednih 104 godine i doprinosila svom polju i u starijem dobu.
3. Vrsta buba je dobila ime po njoj. 2015. godine, vrsta bube — *Globicornis (Hadrotoma) ingelehmannae* — dobila je ime u njenu čast, učvršćujući njen naučni legat.
4. Stekla je međunarodno priznanje. Lehmann je dobila počasne doktorate i međunarodni ugled, posebno priznata od strane Lamont Geological Observatory na Univerzitetu Kolumbija.

Primeri njenog rada

- Otkrivanje Zemljine unutrašnje jezgre (1936): Lehmann je analizirala podatke seizmičkih talasa sa zemljotresa, naročito jednog u Novom Zelandu (1929), i predložila model Zemlje sa tri sloja sa čvrstom unutrašnjom jezgrom.
- Lehmann diskontinuitet: Identifikovala je dve seizmičke granice, jednu između unutrašnje i spoljašnje jezgre (~5.100 km dubine) i jednu u gornjem plaštu (~200 km dubine).
- Upravljanje seizmičkim stanicama: Predvodila je osnivanje i rad prvih seizmičkih stanica u Kopenhagenu i Grenlandu.
- Saradnja u istraživanju: Radila je sa Benom Gutenbergom na diskontinuitetu brzine u gornjem plaštu.

Gerda Wegener

Gerda Marie Fredrikke Wegener (rođena Gottlieb) rođena je 15. marta 1886. u Hammelevu, Danska, u konzervativnoj luteranskoj porodici sa hugenotskim poreklom. Bila je jedino preživelo dete od četvero braće i sestara. Podstaknuta svojom strašću prema umetnosti od malih nogu, preselila se u Kopenhagen da bi pohađala Kraljevsku dansku akademiju likovnih umetnosti. Godine 1904. udala se za kolegu studenta umetnosti Einar Wegenera, koji je kasnije prešao i postao poznat kao Lili Elbe, jedna od prvih osoba koja je podvrgnuta operaciji promene pola.

Par se 1912. preselio u Pariz, gde je Gerda razvila svoj prepoznatljiv stil i stekla priznanje. Nakon Lili Elbine smrti 1931. godine, Gerda se nakratko ponovo udala, živela u Maroku, a zatim se 1938. vratila u Dansku, gde je umrla 28. jula 1940. u 54. godini, živeći u relativnoj anonimnosti.

Nasleđe

Gerda Wegener se pamti kao revolucionarna umetnica koja je izazivala norme roda i prikaze žena početkom 20. veka. Njeno delo je ponovo privuklo pažnju i divljenje, posebno nakon filma „Danska devojka“ iz 2015, koji je njenu priču približio globalnoj publici. U Danskoj, institucije poput ARKEN muzeja moderne umetnosti istakle su je u umetničkoj istoriji kroz velike izložbe. Wegenerino nasleđe vezano je ne samo za njenu tehničku veštinu i prepoznatljiv Art Deco stil, već i za ulogu pionira u kvir i feminističkoj umetnosti.

Uticaj na oblast

Wegenerina umetnost bila je revolucionarna za svoje vreme, prikazujući žene sa samopouzdanjem, erotičnošću i moći, često preokrećući tradicionalni „muški pogled“ prikazujući svoje ženske subjekte s divljenjem i autonomijom. Njeno delo je osporavalo norme roda i seksualnog identiteta uključujući vitke muškarce i, najznačajnije, njenog transrodnog partnera Lili Elbe kao svoju muzu i model. Kombinovala je stilove od renesansno inspirisanih portreta do Art Nouveau i kasnijeg Art Decoa, stvarajući ilustracije koje su prelamale granice mode, erotike i društvenih komentara. Njena uspeh na Svetskoj izložbi 1925, gde je osvojila dve zlatne i jednu bronzanu medalju, pokazao je njen uticaj u pariškoj umetničkoj sceni.

Zanimljive činjenice

1. Sakrivala je Liliin identitet da je zaštititi. Zbog strogih društvenih normi, Gerda je predstavljala Lili Elbe kao Einarovog „rođaka“ kada se pojavila u ženskoj odeći, kombinujući naklonost s diskrecijom i snalaženjem u složenom društvenom okruženju tog vremena.

Gerda Wegener

2. She created bold “Lesbian Erotica” long before it was accepted. Gerda’s art pushed boundaries by celebrating gender fluidity and queer desire decades before these subjects were widely discussed, making her a true pioneer of progressive themes in art.
3. She was a leading fashion illustrator. Wegener’s work appeared in top magazines like Vogue and La Vie Parisienne, establishing her as a prominent figure in the glamorous Parisian art and fashion scene.

1. Osvojila je značajne nagrade na Svetskoj izložbi u Parizu 1925. Gerdin talenat donio joj je dve zlatne medalje i jednu bronzanu na prestižnom međunarodnom događaju, učvršćujući njen ugled kao vrhunske umetnice svoje generacije.
2. Njene kasnije godine obeležile su finansijske poteškoće. Nakon Liline smrti, Gerda se finansijski borila i preživljavala slikajući ručno ukrašene razglednice, pokazujući svoju otpornost i posvećenost umetnosti čak i u teškim trenucima.
3. Njen život inspirisao je film „The Danish Girl“. Film iz 2015. godine doneo je globalnu pažnju na Gerdinu revolucionarnu umetnost i izuzetnu ljubavnu priču, upoznajući je sa novom publikom širom sveta.

Primeri njenih dela

Wegenerov portfolio uključuje elegantne, samouverene portrete žena često uključenih u umetničke i pozorišne aktivnosti, naslikane u stilovima renesanse, Art Nouveau i Art Deco. Zapažena dela prikazuju njenu mužu Lili Elbe u glamuroznim haljinama i perikama, utelovljujući zavodljivu moć. Takođe je stvarala erotske ilustracije, staklene mozaike i modne ilustracije za vodeće pariške časopise. Njena dela izlagana su na Salon des Humoristes, Salon des Indépendants i Salon d'Automne, a slavna dela sa Svetske izložbe 1925. godine osvojila su najviša priznanja.

Karen Blixen

Karen Blixen, rođena kao Karen Christentze Dinesen 17. aprila 1885. godine u Rungstedlundu u Danskoj, poticala je iz bogate i kulturno angažovane porodice. Njen otac, Vilhelm Dinesen, bio je pisac i vojni oficir koji je izvršio samoubistvo kada je Karen imala deset godina, gubitak koji ju je duboko pogodio. Veliki uticaj na nju imala je njena majčinska rodbina, porodica Westenholz, koja je bila unitarijanska i naglašavala ličnu odgovornost i moralne vrednosti — ideje koje se suptilno pojavljuju u njenim kasnijim delima.

Pokazivala je rani umetnički talenat i studirala umetnost na Kraljevskoj danskoj akademiji likovnih umetnosti između 1903. i 1906. godine. Debitovala je kao spisateljica 1907. pod pseudonimom „Osceola“.

Godine 1914. udala se za svog polubraču Barona Brora fon Bliksena-Finke i preselila u Keniju, gde su vodili plantažu kafe. Brak je okončan 1925, delimično zbog Brorove nevere i finansijskog neuspeha. Tokom vremena u Africi, duboko se zaljubila u Denisa Finča Hatona, engleskog aristokrata i pilota, čija je iznenadna smrt u avionskoj nesreći 1931. označila kraj njenog afričkog perioda. Farma je takođe propala finansijski, što ju je primoralo da iste godine vrati u Dansku. Živela je u Rungstedlundu do kraja života i tamo je preminula 1962. godine.

Nasleđe

Karen Blixen se široko smatra jednom od najvažnijih danskih autorki i jednim od najpoznatijih danskih književnih glasova na međunarodnom nivou. Njena dela su prevedena na više jezika i proučavana širom sveta. Više puta je bila nominovana za Nobelovu nagradu za književnost.

Njeno nasleđe živi i kroz Rungstedlund, danas muzej posvećen njenom životu i radu. Godine 2024. dobila je skulpturu u Kopenhagenu, delo umetnice Rikke Raben.

Njen uticaj dodatno je potvrđen filmskim adaptacijama, najpoznatije „Iz Afrike“ (1985), koji je osvojio sedam Oskara i baziran je na njenoj autobiografskoj knjizi Den afrikanske farm. Drugi film, Babetina gozba (1987), zasnovan na jednoj od njenih priča, takođe je stekao međunarodno priznanje.

Karen Blikken

Uticaj na oblast

Karen Blikken je prekinula sa socijalnim realizmom i psihološkim pravcima svoje epohe, stvarajući prepoznatljiv stil bogat pripovedanjem, mitom i egzistencijalnim temama. Pisala je na engleskom, a kasnije svoja dela prevodila na danski, često pod pseudonimom Isak Dinesen.

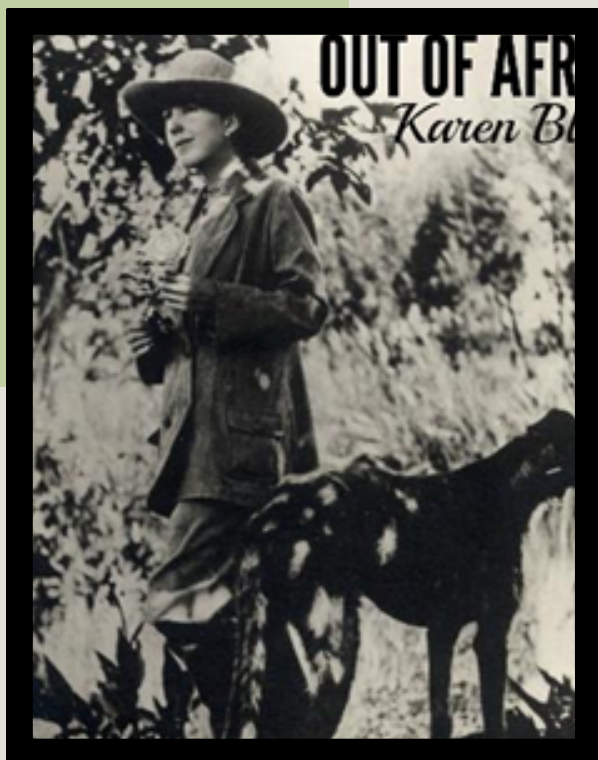
Njene priče ispituju identitet, sudbinu i ljudsku otpornost. Bavila se temama poput rodni uloga, gubitka senzualnosti i borbe protiv buržoaskih normi.

Ali podjednako značajan bio je njen uticaj na prikaz Afrike u zapadnoj književnosti. Blikkenine godine u Keniji (1914–1931) oblikovale su srž njenog najpoznatijeg dela, *Out of Africa* (1937). Kroz njene oči, čitaoci su upoznivali romantičnu, gotovo mitsku viziju kolonijalne Istočne Afrike—mesta lepote, veličine i emocionalne dubine.

Često je sebe prikazivala kao mističara i pripovedača, negujući personu koja je njenim delima davala mitsku dimenziju. Mnoga njena dela su filozofska, postavljajući duboka egzistencijalna pitanja bez jasnih odgovora, pozivajući čitaoca na razmišljanje.

Zanimljivosti

1. Glumila je samu sebe kao lik. Karen Blikken svesno je gradila svoj javni imidž—nosila je duge haljine, pušila cigarete iz držača i govorila dramatičnim, gotovo teatralnim tonom. Opisivala se kao „pričalica-veštica“ i volela mistiku koju je stvarala oko sebe.
2. Prvo je pisala na engleskom — a potom prevodila sama. Iako je danski bio njen maternji jezik, Blikken je svoja glavna dela prvo pisala na engleskom, a zatim ih sama prevodila na danski. Verovala je da pisanje na stranom jeziku daje veću umetničku slobodu.
3. Lečenje sifilisa uništilo joj je zdravlje. Tretmani živom i arsenom, standardni u to vreme, bili su visoko toksični i ozbiljno oštetili njen organizam, posebno digestivni sistem, ostavljajući je u hroničnom bolu veći deo života.
4. Poslednjih 30 godina života gotovo ništa nije jela. Zbog posledica lečenja sifilisa, Karen Blikken je jedva jela. Decenijama je živela na malim količinama ostriga, šampanjca i grožđa—ishrani jednako neobičnoj i elegantnoj kao što je bila i sama.

Karen Blixen

5. Zaljubila se u muškarca koji je odbio da se oženi njom. Njena velika ljubav, Denys Finch Hatton, odbio je da se oženi, preferirajući nomadski život samca. Ipak, ona ga je obožavala. Nakon njegove smrti u avionskoj nesreći 1931. godine, održavala je njegovu uspomenu kao centralnu figuru u svojim delima — i u svojoj mitologiji.

6. Išla je na safari sa afričkim plemenima i aristokratama. U Keniji je vodila dvostruki život: jednog dana lovila je sa britanskim aristokratama, a drugog sedeći oko logorskih vatre sa Somalijcima i Kikujima koji su joj pričali tradicionalne priče — neke od kojih su uticale na njeno vlastito pisanje.

7. Bila je kandidatkinja za Nobelovu nagradu — ali je nikada nije osvojila. Blixen je više puta nominovana za Nobelovu nagradu za književnost, i mnogi su očekivali da će je dobiti. Ipak, nikada je nije osvojila, moguće zbog svog aristokratskog i nepolitičkog stila u eri realizma i protesne literature.

8. Meryl Streep ju je portretisala u filmu — što bi joj se sigurno nije svidelo. Film *Out of Africa* (1985) učinio je Blixen svetski poznatom posthumno. Ali mnogi biografi veruju da bi joj se nije dopala romantizovana predstava o njoj, koja je uklonila njen mistični persona i učinila je sentimentalnom.

9. Jednom je rekla: „Sve tuge se mogu podneti ako ih stavite u priču“. Ovaj citat odražava njen čitav pogled na svet. Za Blixen, pripovedanje je bilo sredstvo preživljavanja — način da tragedija, gubitak i usamljenost postanu nešto smisljeno i lepo.

Primeri njenih dela

Književni debi Karen Blixen bio je *Seven Gothic Tales* (1934), napisan na engleskom, a kasnije preveden na danski kao *Syv fantastiske fortællinger*. Ove priče, obeležene gotskom atmosferom i filozofskom dubinom, učvrstile su je kao značajnu književnu figuru. Njeno najpoznatije delo objavljeno je 1937. — *Out of Africa*, memoari o njenim godinama na plantaži kafe u Keniji. Lirski ton i dirljive refleksije o kolonijalnom životu učinili su ga klasikom, kasnije adaptiranim u oskarom nagrađeni film sa Meryl Streep. Tokom Drugog svetskog rata, Blixen je napisala *Winter's Tales* (*Vinter-Eventyr*, 1942), zbirku omiljenu među danskim čitaocima. Jedna istaknuta priča, *The Dreaming Child*, kombinuje realizam i poetski simbolizam. Godine 1944, pod pseudonimom Pierre Andrézel, objavila je *The Angelic Avengers* (*Gengældelsens veje*), alegorijski roman pisan tokom nemačke okupacije, nudeći prikrivenu kritiku ugnjetavanja. Njena kasnija dela dobila su duhovniji i reflektivniji ton. *Last Tales* (*Sidste fortællinger*, 1957) okupila je priče koje meditativno razmatraju smrt i ulogu umetnika. Godine 1952, napisala je *Babette's Feast*, dirljivu priču o velikodušnosti i transformaciji kroz umetnost, kasnije adaptiranu u priznat danski film. Njena poslednja knjiga, *Shadows on the Grass* (*Skygger på græsset*, 1960), ponovo je obrađivala njene afričke godine.

Karen Jeppe

Karen Jeppe je rođena 1. jula 1876. godine u Gyllingu, Danska. Odrasla je u porodici srednje klase sa snažnim obrazovnim temeljem i bila je duboko pod uticajem svog Grundtvigijanskog hrišćanskog odgoja, koji je naglašavao humanost i saosećanje. Godine 1903, nakon što je bila duboko potresena predavanjem o položaju Jermena pod Otomanskim carstvom, pridružila se Nemačkoj orijentalnoj misiji u Urfi (današnja Şanlıurfa, Turska) kako bi podučavala siročad jermenske dece.

Tečno je govorila šest jezika i brzo je postala direktorka sirotišta, pokazujući izuzetne organizacione sposobnosti i posvećenost svojoj misiji. Tokom Prvog svetskog rata ostala je u Urfi, pružajući utočište i pomoć Jermenima koji su bežali od progona. Godine 1918. vratila se u Dansku na kratko, ali je 1921. nastavila humanitarni rad, ovog puta u Alepu, Sirija, gde je radila pod okriljem Lige naroda na spasavanju jermenskih žena i dece iz ropstva. Preminula je 7. jula 1935. godine u Alepu, u Siriji, u 59. godini života.

Dostignuća

Karen Jeppe se slavi kao nacionalna heroína u Jermeniji i nežno je nazivaju „Danska majka Jermena“. Njena nepokolebljiva posvećenost jermenskom narodu u njihovim najmračnijim trenucima ostavila je neizbrisiv trag u istoriji. U znak priznanja njenog rada, posthumno joj je 1927. dodeljena Kraljevska zlatna medalja za zasluge. Njeno nasleđe živi kroz osnivanje šest jermenskih poljoprivrednih kolonija u Siriji, koje i dalje podržavaju potomke onih kojima je pomogla. Pored toga, Karen Jeppe College u Alepu stoji kao svedočanstvo njene posvećenosti obrazovanju i jermenskoj zajednici.

Uticaj u oblasti

Rad Karen Jeppe nadmašio je tradicionalne misijske aktivnosti; bila je pionirski humanitarac i zagovornik prava žena. Kroz svoju ulogu komesara Lige naroda, omogućila je oslobođenje oko 2.000 jermenskih žena i dece iz prinudnih brakova i ropstva. Njene inicijative u Alepu obuhvatale su osnivanje sirotišta, škola i centara za stručno obrazovanje, osnažujući žene i decu da obnove svoje živote. Njeni naponi u stvaranju održivih zajednica kroz poljoprivredne kolonije pružili su temelje za prosperitet raseljene jermenske populacije u periodu nakon genocida.

Karen Jeppe

Zanimljivosti

1. Tečno je govorila šest jezika. Karen Jeppe je brzo savladala jermenski, turski i arapski po dolasku u Urfu, pored danskog, nemačkog i francuskog. Njena jezička sposobnost pomogla joj je da izgradi duboko poverenje sa lokalnim zajednicama i da se snalazi u složenim političkim okolnostima.

2. Skrivala je izbeglice u svom domu. Tokom jermenskog genocida, Jeppe je rizikovala svoj život skrivajući više od dvadeset jermenskih izbeglica—uključujući njenog usvojenog sina Misaka i njegovu ženu—u svojoj kući na periferiji Urfe, svesna da otkrivanje može značiti smrt za sve.

3. Pomogla je u osnivanju šest poljoprivrednih kolonija. Nakon genocida, Jeppe je odigrala ključnu ulogu u osnivanju šest poljoprivrednih naselja za jermenske udovice i decu u blizini Alepa. Te kolonije su postale samoodrživa utočišta za raseljene porodice.

4. Poznata je kao „Majka Jermena“. Među Jermenima u Siriji i šire, Karen Jeppe je postala voljena ličnost, upamćena kao nacionalna heroína. Njena saosećajnost i odlučnost doneli su joj poštovano ime koje živi i danas.

5. Koledž je nazvan po njoj. Godine 1946, jermenska zajednica u Alepu osnovala je Jermenski koledž Karen Jeppe, obrazovnu ustanovu koja i danas nosi njeno ime i nastavlja njenu misiju podrške kroz obrazovanje.

Primeri njenog rada

Humanitarni naponi Karen Jeppe bili su višestruki i značajni. U Urfi nije samo podučavala siročad Jermene, već je organizovala radionice i poljoprivrednu obuku, podstičući samoodrživost zajednice. Tokom jermenskog genocida pružala je sklonište izbeglicama, skrivajući ih u svom domu kako bi ih zaštitila od deportacije. U Alepu je osnivala sirotišta i škole, a kroz svoju poziciju u Ligi naroda omogućila je spašavanje 2.000 žena i dece od ropstva. Njena saradnja sa lokalnim beduinskim vođama omogućila je osnivanje jermenskih poljoprivrednih kolonija, pružajući raseljenim porodicama zemlju i sredstvo za obnovu života.

Češka Republika

Eliška Junková, ikona ženskih automobilskih trka

Eliška Junková, rođena Alžběta Pospíšilová, rođena je 16. novembra 1900. u Olomoucu, a preminula 5. januara 1994. u Pragu. Bila je ne samo jedna od prvih žena koja je stekla ugled u moto-trkama, već i jedna od najuspešnijih ženskih trkačica koja se takmičila sa najboljim muškim vozačima svoje generacije.

Još od mladosti, Eliška je pokazivala interesovanje za tehnologiju i automobile, što je bilo prilično neobično za ženu u ranim godinama 20. veka. Međutim, nakon udaje za inženjera i vozača Čeněka Junka, njeno interesovanje brzo se pretvorilo u profesionalnu strast. Iskusni vozač od početka je imao poverenja u Elišku i predložio joj da sedi pored njega kao navigator – i osvojili su zlatnu medalju na prvoj trci zajedno. Godinu dana kasnije, Eliška je vozila samostalno u automobilu francuskog dizajnera Ettorea Bugattija – i odmah osvojila prvo mesto. Entuzijastična vozačica nije se obazirala na diskriminujuću kritiku da trke automobila ne bi trebalo da pripadaju ženama; pozitivne i slavodobitne reakcije daleko su nadmašile negativne i ograničavajuće stereotipe. Od tada je pobeđivala trku za trkom, a njena slava je rasla.

Vrh njene karijere bio je u drugoj polovini 1920-ih. Godine 1928. postala je prva žena koja je završila čuvenu trku Targa Florio na Siciliji – jednu od najtežih drumskih trka na svetu. Takmičeći se sa iskusnim muškim vozačima, predvodila je trku u svojoj klasi, i uprkos komplikacijama kao što je zaustavljanje zbog dimljivog motora i trčanja do potoka da napuni radiator vodom, završila je na petom mestu ukupno, oduševivši svet automobilizma. Njena tehnička veština, hrabrost i izdržljivost doneli su joj značajan međunarodni ugled.

Međutim, na vrhuncu svoje profesionalne karijere, karijera Eliške Junkove naglo je prekinuta kada je njen suprug tragično preminuo naredne godine tokom učešća na Nemačkom Velikom prvenstvu. Iako se nikada nije vratila trkama, nastavila je da promoviše automobilizam i ohrabruje žene u tehničkim oblastima. Takođe je bila uključena u izgradnju Masarykovog kružnog puta u Brnu, na kojem je vozio i Enzo Ferrari. Svoju strast je zabeležila u knjizi *My Memory is a Bugatti*, koja dokumentuje ne samo njen život već i razvoj automobilizma u međuratnom periodu.

Marie Tumlířová, pionirka češke nauke i emancipacije žena

Marie Tumlířová, rođena Kuklová, rođena je 9. juna 1889. u Hradecu Králové kao jedno od šestoro dece. Iako je njen otac, pravnik JUDr. Matěj Kukla, odvratio je od „muške“ profesije i zamišljao za svoju ćerku stereotipnu žensku ulogu, Marie se izborila za sebe i postala prva žena u češkim zemljama i prva žena u Centralnoj Evropi koja je stekla doktorat iz tehničkih nauka.

Ovaj naslov je dobila 1921. godine nakon što je diplomirala agronomiju na Češkom tehničkom univerzitetu u Pragu, a zatim položila rigorozni ispit na Karlovom univerzitetu. Njena rigorozna teza, pod naslovom Numerički odnosi krvnih ćelija domaće koke, profesionalno je prepoznata i doprinela je razvoju naučnog znanja u oblasti poljoprivrede.

Tokom studija upoznala je Bohuslava Tumlířa, takođe agronomskog inženjera, za kojeg se kasnije udala i zajedno su brinuli o velikom broju farmi životinja. Međutim, to nije bila njena jedina aktivnost. Šest dana u nedelji radila je kao komesarka u Ministarstvu prosvete i narodnog obrazovanja. U međuvremenu je doprinosila kolumni Tehnologija u domaćinstvu u časopisu Žena a domov, gde je savetovala domaćice kako da se bave seoskim domaćinstvom kako bi imale vremena za samousavršavanje i kulturu. Takođe je aktivno promovisala elektrifikaciju sela. Tumlířová je bila veoma aktivna u oblasti ženske emancipacije i društvenih pitanja. Bila je članica više ženskih udruženja, uključujući Udruženje univerzitetski obrazovanih žena, gde je 1925. godine postala predsednica. U okviru udruženja pregovarala je, u saradnji sa inostranim organizacijama istog imena, o stipendijama i vrednim međunarodnim iskustvima za talentovane studentkinje bez dovoljne podrške, kako bi imale bolje šanse za zaposlenje od muškaraca, koji su još uvek bili favorizovani.

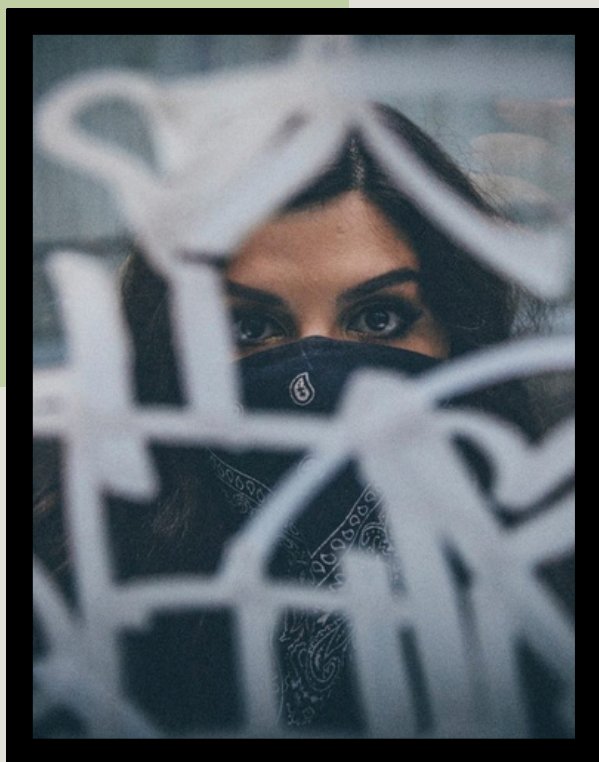
Godine 1934. izabrana je u Narodnu skupštinu kao članica Agrarne stranke, gde se fokusirala na seoska pitanja, poljoprivredu i položaj žena. Kako se približavao rat, žene su počele da gube teško osvojena radna mesta jer su njihova mesta bila dostupna muškarcima izbačenim iz Sudetske oblasti. Udate žene u državnoj službi su izgubile posao, a isto se dogodilo i Marie Tumlířová. Tada se posvetila porodičnoj farmi, gde je posvetila svoje vreme svojim voljenim životinjama.

Marie Tumlířová, pionirka češke nauke i emancipacije žena

Godine 1948, sa dolaskom komunističkog režima, promovisana je kolektivizacija poljoprivrede, a privatni poljoprivrednici su postali „neprijatelji države“. Marie Tumlířová, njen suprug i deca odlučili su stoga da emigriraju, krećući kroz mračne šumske predelne ka granici. Nakon što su prevazišli sve prepreke, porodica se naselila u Parizu, a kasnije u Švajcarskoj.

Čak i u inostranstvu, Marie nije posustajala. Pisala je za časopise iseljenika, radila u egzilskim organizacijama i pripremala sopstveni program za Radio Slobodna Evropa. Bila je toliko snažna kritičarka komunističkog režima da je češki agent poslat u inostranstvo da je otme, ali bez uspeha. Marie se borila za ljudska prava sve do svoje smrti 1973. godine.

**SANY, grafiti umetnica,
filmska stvarateljka,
aktivistkinja za prava žena i
ljudska prava**

Sany je rođena 1986. godine u Pragu. Inspirisana tradicionalnim stilom grafita „New York School“, počela je da potpisuje svoje radove imenom „Sany“ 2002. godine. Danas je poznata figura na globalnoj sceni ulične umetnosti i članica je dve međunarodne ženske grafiti grupe, „PUFF“ i „PMS“. Sany je putovala širom sveta, ostavljajući svoje umetničke tragove u gradovima kao što su Njujork, Rio de Žaneiro, Kejptaun, Aman, Sidnej, Bangkok, Moskva i Meksiko Siti.

Kao umetnica, Sany se fokusira na podršku ženama i pripadnicima manjina, zagovarajući njihova prava. Kroz svoj rad stvara platformu za ove grupe da izraze svoje glasove. Njena umetnost često uključuje elemente aktivizma koji ukazuju na probleme poput rodne nejednakosti, nasilja i stereotipa. Ovi projekti imaju za cilj izgradnju snažnijih zajednica i promovisanje međusobne solidarnosti. Ipak, otvorena je za komercijalne projekte, pod uslovom da se uklapaju u njenu umetničku viziju i poštuju njen rad kao umetnice. Na primer, 2018. godine postala je lice i dizajner globalne graffiti kampanje „Hidden Classic“ za Reebok i Montana Cans, koja je snimana u Vest Holivudu, zajedno sa zvezdama poput Ariane Grande i Gigi Hadid.

Sany takođe radi u filmskoj industriji. Njen dokumentarni film „Girl Power“ iz 2016. godine prikazuje globalnu emancipaciju žena u graffiti umetnosti, postavši deo istorije graffiti pokreta i inspirišući žene širom sveta da slede svoje snove. Trenutno radi na još dva filmska projekta. Takođe organizuje razne događaje i drži časove graffiti i ulične umetnosti širom sveta.

Uprkos izazovima odgajanja male ćerke kod kuće, Sany ostaje aktivna i nastavlja da dokazuje da, bez obzira na pol ili poreklo, svako može ostvariti svoje snove ako to želi. Dok i dalje putuje zbog posla, trenutno je bazirana u Pragu i Berlinu.

Vítězslava Kaprálová, prva češka dirigentkinja i kompozitorka

Vítězslava Kaprálová bila je češka kompozitorka i dirigentkinja čiji je kratak život ostavio dubok trag na češkoj i evropskoj muzici 20. veka. Rođena je 24. januara 1915. u Brnu u muzičkoj porodici — njen otac bio je kompozitor Václav Kaprál, dok je njena majka bila učiteljica i pevačica. Od ranog detinjstva pokazivala je izuzetni muzički talenat, a sa samo devet godina iznenadila je roditelje kada je komponovala svoju prvu pesmu.

Iako je odrasla u muzičkoj porodici, njen otac nije odobravao da Vítězslava studira muzičku kompoziciju kao žena. Međutim, uz podršku majke, uporno je nastavila svoje muzičko obrazovanje.

Vítězslava je primljena na Konzervatorijum u Brnu, a zatim i u Prag, gde je u septembru 1930. postala prva žena u Čehoslovačkoj koja je studirala muzičku kompoziciju i dirigovanje. Njeni izvanredni uspesi brzo su privukli pažnju medija. Nekoliko godina kasnije, dirigovala je svoju najuspešniju kompoziciju, Vojnu simfoniju, pred predsednikom Edvardom Benešem. Pre toga je morala da ubedi vrhunske muzičare Češke filharmonije da rade s njom, jer orkestar nikada ranije nije bio pod dirigentskom palicom žene, a još manje dvadesetogodišnje studentkinje. Izvođenje je, međutim, bilo spektakularno, baš kao i sama izvedba dvadesetogodišnje dirigentkinje pred stotina članova orkestra.

Ubrzo je stekla međunarodno priznanje u Parizu i Londonu, gde je Vojna simfonija, izvedena od strane prestižnog BBC orkestra, oduševila stručne žirije i publiku širom sveta. Tokom boravka u Parizu, studirala je kod Bohuslava Martinůa, ali međunarodni uspeh brzo je zasenila okupacija Čehoslovačke od strane nacista, što joj je onemogućilo povratak kući.

U ovom teškom periodu upoznala je svog budućeg supruga, pisca Jiříja Muchu, koji, poput nje, nije mogao da se vrati u domovinu. Suprug se pridružio Francuskoj strani vojsci (Foreign Legion), a nedugo zatim Vítězslava ponovo razvija probleme s plućima. Zbog dolaska nacista u Pariz nije bilo vremena za planiranu operaciju, pa ju je Jiří odveo u Montpellier, gde su planirali da se sakriju. Nakon teškog puta, Vítězslava je preminula u samo 25. godini.

Ipak, i danas ostaje najpoznatija i najizvođenija češka kompozitorka, a njeno nasleđe i umetnički doprinos nastavljaju da inspirišu muzičare i publiku širom sveta.

Inka Bernášková, novinarka, prva Čehinja koju su nacisti pogubili.

Irena Bernášková bila je istaknuta češka borka pokreta otpora i prva Čehinja koju su nacisti pogubili tokom Drugog svetskog rata. Rođena je 7. februara 1904. godine u Pragu kao srednja ćerka grafičara i slikara Vojteha Preissiga. Dobila je ime Irena, ali je niko nikada nije zvao drugačije osim Inka. Detinjstvo je provela u Bostonu, Sjedinjene Američke Države, jer je njen otac bio politički angažovan i radio za njujoršku filijalu Čehoslovačkog nacionalnog saveta.

Nakon uspostavljanja Čehoslovačke, Inka i njene dve sestre vratile su se kući. Bila je izuzetna učenica, iako je imala određenih poteškoća zbog dvojezičnog odrastanja, i sanjala je da postane vojni pilot, ali propisi tada nisu dozvoljavali ženama da služe u vojsci. Kasnije se Inka udala za Evžena Bernáška.

Još pre nacističke okupacije, Inka Bernášková bila je aktivno uključena u javni život. Nakon uspostavljanja Protektorata Češke i Moravske, učestvovala je u izdavanju i distribuciji ilegalnog časopisa V boj, u kojem je prevodila i prepisivala vesti i govore državnika sa stranih radio-stanica, a takođe je obavestavala javnost o stvarnim događajima.

Na jednoj skrivenoj poruci iz zatvora napisala je da nije bila toliko naivna da veruje kako može zaustaviti nemački nalet, ali je želela da očajnim ljudima ulije nadu. Njena prkosnost postala je toliko snažna da je svako izdanje časopisa slala u prašku kancelariju Gestapoa u Petschekovoj palati. Takođe je uspešno prebacivala vojnike i bivše legionare preko granice kako bi se borili protiv nacizma. Uprkos anonimnim upozorenjima da je Gestapo traži, nije emigrirala, što se kasnije pokazalo kobnim.

Godine 1940. Gestapo ju je uhapsio – navodno se nije predala bez borbe i pružila je otpor prilikom hapšenja. Nakon brutalnih ispitivanja, torture i zatočeništva, 1942. godine osuđena je na smrt zbog izdaje i pomaganja. Njena hrabrost i ćutanje tokom ispitivanja spasili su tristotinak boraca otpora. Kada ju je berlinski tribunal osudio na smrt, napisala je kući da je „verena za smrt“. Dana 26. avgusta 1942. godine, u svojoj 38. godini, pogubljena je giljotinom u zatvoru Plötzensee u Berlinu.

Bosna i Hercegovina

Mica Todorović: Neka slike govore

Devojčica sedi na ljuljašci, jednom rukom oslonjena na grudi, drugom kao da se drži. Njena grudi su male, bokovi čvrsti i stabilni, noge snažne, a stopala nestaju u zapletenom žbunju... noge koje još ne deluju spremne za let ljuljaške. Njeno lice je okruglo, mirno, spokojno, sa nežnim i delikatnim crtama. Kosa joj je plava, možda crvenkasta. Mačka je na jabuci, razigrana, napeto smeštena na odsečnoj grani; pored devojčicinog nogu je beli golub koji je radoznalo gleda.

Neki oblik nalik ribi lebdi pored devojčice, zbunjujući nas... jedno jabuka je „zarobljena“ u sred pada, nekoliko leži na zemlji. Sve je prikazano u zemljanim, prigušenim tonovima, gde se sve stapa jedno s drugim. Podseća na Matissea ili rane renesansne majstore, ali slika ostaje enigmatična. Možete tumačiti simboliku mačke (nezavisnost, ženstvenost), belog goluba (nevinost), jabuke (Eva), ali jasnoća izostaje. Značenja izmiču, ono što ostaje je nežan tok boja, toplina tonova i izraza, osećaj intime i bajkovitog šarma. Ovo je „Ljuljaška“ Mice Todorović. Slika koja će vas očarati, zbuniti i na kraju oduševiti — ako budete imali sreće da je ikada vidite.

Nezavisnost kreativnog duha. Doslednost. Neposlušnost. Odricanje. To su neke asocijacije koje imam sa Micom Todorović, verovatno najpoznatijom i najcenjenijom vizuelnom umetnicom Bosne i Hercegovine. Ona je jedna od retkih umetnica u našoj istoriji kojoj je društvo barem delimično — i dalje nedovoljno — vratilo dug. Za razliku od mnogih drugih žena umetnica koje su mnogo teže sticale javno priznanje (Adela Behr Vukić, Lujza Kuzmić Mijić, Iva Despić Simonović, Rajka Merćep...), Mica makar ima ulicu u Sarajevu nazvanu po sebi, iako skrivena, ali prelepu. Njeno lice možete videti i na bistu ispred Akademije likovnih umetnosti.

Mica Todorović je bila prva u toliko stvari da je postalo nemoguće da memorija Bosne i Hercegovine — obično ignorantska prema ženskim nasleđima — ignoriše njen doprinos. Upadala je u prostore gde žene jedva da su imale pristup, dokumentovala, osnivala institucije, predavala. I najvažnije: stvarala. Uvek s potpunom nezavisnošću, samodovoljnošću, na distanci, u niši koju je sama iskivala i strogo čuvala.

Bila je originalna ličnost, snažna i čvrsta. Retko je govorila o sebi i izbegavala kamere. Ako bismo morali izabrati jednu njenu izreku kao moto, neka bude ona koju je, navodno, godinama ponavljala radoznalim novinarima, možda sa blagom iritacijom: „Neka moje slike govore umesto mene.“

Pa, hajde da ih poslušamo.

Mica Todorović: Neka slike govore

Rođena kao Mileva u Sarajevu 1897. godine, poticala je iz porodice kotarskog prefekta, odnosno, kako se tada govorilo, K. und K. (Carsko-kraljevski) službenik—Petar Pera Todorović. Njen otac je iz Pančeva došao u Sarajevo i oženio Jelku iz stare bosanske porodice Savić. Bili su imućni, a postoje dokazi da je vizuelna umetnost bila visoko cenjena u njenoj porodici; u jednom intervjuu, Mica je spomenula...

Prijateljstvo njenog oca iz školskih dana s slikarem Urošem Predićem delimično objašnjava zašto roditelji nisu bili protiv njene odluke da studira umetnost u vreme kada je to bilo veoma neuobičajeno za mladu ženu. Čini se da je porodica podržavala njene umetničke ambicije—ključni faktor u tom periodu.

U to vreme, umetnički život u Kraljevini Jugoslaviji bio je koncentrisan oko tri centra: Zagreba, Beograda i Ljubljane. Evropski avangardni uticaji bili su snažno prisutni, posebno u Zagrebu, koji je Mica na kraju izabrala. Postojala je zamorenost starim, uz talas energije iz novog—i u vizuelnim umetnostima i u drugim oblastima, a revolucionarni impuls je rastao. Malo se zna o Micinom detinjstvu, osim njenih sopstvenih svedočenja da je dobro crtala od malih nogu i da je nekada kolebala između dve svoje ljubavi: književnosti i slikarstva.

Ali dobro je dokumentovano koliko joj je značio Roman Petrović—verovatno prvi koji je primetio njen talenat i ohrabrio je da nastavi dalje školovanje. Vraćajući se sa studija u Budimpešti, Krakovu i Zagrebu, pun najnovijih utisaka iz evropske umetnosti, Roman je Mici dao podsticaj koji joj je bio potreban—možda tokom slučajnog susreta na sarajevskoj ulici. Zamislimo scenu: dvoje mladih umetnika u strastvenom, satima dugom razgovoru, možda proučavajući Kandinskyjev „O duhovnom u umetnosti“ u originalnom nemačkom. Ili kratak susret na ulici—možda pomalo arogantan mladi umetnik koji ohrabruje stidljivu devojkicu godinu dana mlađu od sebe...

I presudna rečenica: „Pa dobro, postani slikar!“

U vreme kada je Mica izabrala svoj put, slikarstvo je dobijalo na zamahu i u Sarajevu. „Euforija posleratnih godina, praćena brojnim izložbama i podstaknuta povratkom umetnika u zemlju, nekolicinom kolekcionara i ljubitelja umetnosti, uskoro bi nestala s povlačenjem stranog kapitala iz ratom iscrpljene Bosne.“^[1] Ipak, novo se dešavalo drugde. Suralizam, dadaizam i zenitizam nudili su vizuelnu poetiku otpora tradicionalnim pogledima na umetnost, dominantnim kanonima i buržoaskim institucijama.

Mica Todorović: Neka slike govore

„Avangardni pokreti u Jugoslaviji imali su međunarodnu orijentaciju i zasnivani su na interdisciplinarnom jeziku i gotovo revolucionarnom ponašanju. Mladi umetnici zalagali su se za redefinisane kulturnog i umetničkog, političkog, naučnog i tehnološkog napretka.“

Studije je započela 1920. godine na Višoj školi za primenjene umetnosti, koja će uskoro biti preimenovana u Akademiju likovnih umetnosti. Učila je kod Ferda Kovačevića, Bele Čikoša, a najviše kod istaknutog umetnika, istoričara umetnosti i posvećenog pedagoga Ljube Babića.

Najveći uticaj na nju imao je on: „Jednom nam je dao mrtvu prirodu da je naslikamo i objasnio šta treba da vidimo. Dok je govorio, ja sam beležila ono što sam ja videla, jer je moje viđenje bilo drugačije.“

Kada sam mu to rekla, rekao je: ‘Slikaj onako kako vidiš. To je sve što je važno.’“

Na Akademiji je proučavala portret, akt i mrtvu prirodu, usavršavajući zanat, osećaj reda i harmonije, disciplinovanu primenu pravila. „U završnoj potvrdi od 30. juna 1926. Ljubo Babić je napisao: ‘Izvanredno u radu. Velika marljivost i talentovano savladavanje zadataka u slikanju. Ozbiljna priprema crtanja pokazuje da gospođica Mica Todorović ima sve uslove za samostalan umetnički rad.’“

[Na jedinoj sačuvanoj fotografiji iz studentskih dana vidimo mladu ženu sa klobukom i kariranim kaputom, odevenu u flâneur modu 1920-ih. Ako uklonimo modne elemente tog doba — bučni dezen, preveliki šešir — ostaje ozbiljan izraz lica i prodoran pogled ispod šiški, koji otkriva odlučnost i marljivost devojke željne da uči, da uspe — da bude shvaćena ozbiljno. Nema traga provincijalne nesigurnosti. Samo čista fokusiranost. U portretu Ivana Tabakovića iz 1923. vidimo sličnu figuru — opterećenu modnim trendovima vremena, ali zadržava oštar pogled i autoritativan izraz, plus nemirne ruke u krilu, možda više od nestrpljenja nego nesigurnosti? Međutim, „Autoportret“ (1929/30) prikazuje samouverenu umetnicu u ostrim linijama, strogoj muškoj košulji i smelom bob kroju — gotovo androgini utelovljenje tzv. „Nove žene“, samosvesne umetnice koja se tako i predstavlja.

Slikarstvo za Micu nije bilo samo učenje i savladavanje pravila — bilo je i prostor za istraživanje, eksperimentisanje i pronalaženje sopstvenog glasa. Ključni deo tog procesa bili su njeni kolege sa Akademije — svi značajni jugoslovenski umetnici, među kojima je ona bila jedina žena: Krsto Hegedušić, Ivan Tabaković, Oton Postružnik, Leo Juneck, Kamilo Ružička, Omer Mujadžić i drugi. Najbliža je bila sa prva tri.

Mica Todorović: Neka slike govore

Grupa se redovno sastajala u hotelu Esplanade u Zagrebu kako bi raspravljala o pravcu i svrsi moderne umetnosti. Jedno od najvažnijih pitanja bilo je u kojoj meri umetnost i umetnici treba da budu društveno angažovani. Iako je Mica rado učestvovala, izbegavala je politiku — „jer joj je bila smrtno dosadna“, kako je to izrazila Azra Begić.

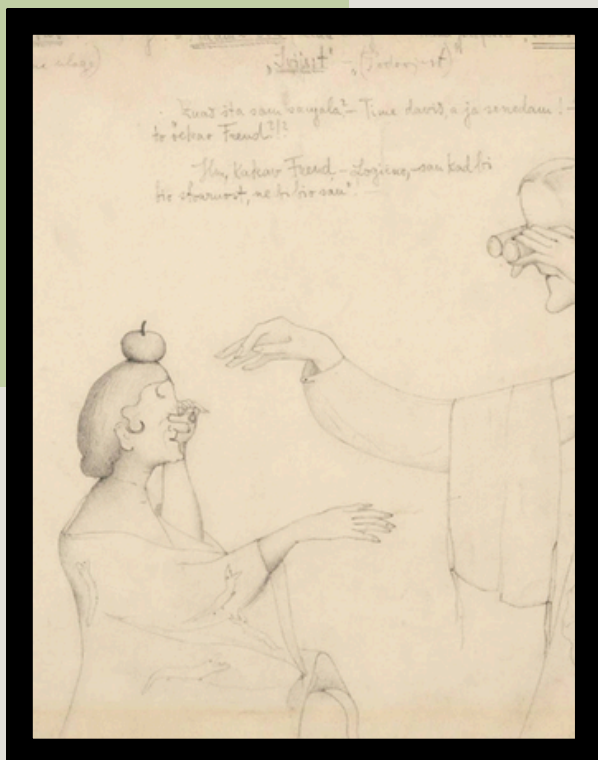
Na jednoj grupnoj fotografiji iz časa, sedi u sredini, sa prekrštenim nogama, opuštена i nasmejana. Jasno je da je uživala poštovanje u toj grupi, i to što je bila jedina žena nije predstavljalo problem—bar ne u tom sigurnom okruženju.

Grupa iz Esplanade osnovala je 1929. godine umetničko udruženje „Zemlja“—prvo takve vrste u Hrvatskoj. Mica je odbila poziv Krste Hegedušića da se priključi. Ovo je označilo pojavu njenog nezavisnog duha koji se nije želeo vezati za programe ili grupe u umetnosti. Neki istoričari umetnosti ovo nazivaju „pasivnošću“ ili „pozicijom posmatrača-učesnika“, ali zapravo je to bila svesna distanca koja je oblikovala njen individualizam—i možda doprinela njenom donekle marginalnom mestu u umetničkoj istoriji. Ipak, delila je mnoge vrednosti sa Zemljom: umetnost treba služiti društvu, kritikovati nepravdu, boriti se protiv uvezenih stilova, dilettantizma i umetnosti radi umetnosti (*l'art pour l'art*). Inspirisani lokalnim tradicijama i folklorom, Zemlja je zagovarala demokratizaciju umetnosti.

Arhitekta Drago Ibler piše u manifestu Zemlje:

„Treba živeti život svog vremena. Treba stvarati u duhu svog vremena. Savremeni život prožet je društvenim idejama, a pitanja kolektiva su dominantna. Umetnik ne može da se suprotstavi volji novog društva i stoji izvan kolektiva. Jer umetnost je izraz pogleda na svet. Jer umetnost i život su jedno.“

Među važnim uticajima bila je svakako i socijalna literatura, predvođena Miroslavom Krležom, koji je sam pisao relevantnu književnu kritiku, a čiji je autoritet u opštem umetničkom polju bio ključan za mlade stvaraoce. Zahvaljujući, verovatno upravo Krleži i drugima, najveći uticaj na grupu Zemlja imao je nemački slikar, grafičar i karikaturista Georg Grosz, čiji su tekstovi reproducirani u politički progresivnim publikacijama. Ovaj uticaj bio je učvršćen kroz kolektivnu izložbu „Nemačka savremena umetnost“ (Zagreb i Beograd, 1931), praćenu Groszovom samostalnom izložbom (1932, Zagreb), kao i samostalnim i grupnim izložbama u Zagrebu, gde su mogli biti viđeni i radovi Frans Masereela i Käthe Kollwitz—umetnika sa sličnim poetskim i etičkim težnjama.

Mica Todorović: Neka slike govore

Članovi Zemlje su se takođe protivili „stranim pravcima“, što je značilo tradicionalne umetničke tendencije koje su smatrali odrazom „imperijalističke umetnosti“. Umesto toga, tražili su inspiraciju u lokalnoj tradiciji i narodnoj umetnosti, što se ogledalo u vrsti primitivističkog izraza. Ovaj pristup se savršeno uklapao u ideju oslobađanja umetnosti iz okova elitizma i njene demokratizacije, kako bi ideje o društvenim transformacijama mogle slobodno da dopru do najširih slojeva društva.

Ipak, u modernim retrospektivama, Mica je skoro potpuno izbrisana iz istorije Zemlje. Iako je izlagala sa njima u Ljubljani 1930. godine, njeno ime je izostavljeno iz retrospektiva i publikacija. Ivana Udovičić je primetila: „Bila je svedok najvažnijih događaja u savremenoj likovnoj umetnosti, ali njen pasivni, posmatračko-učesnički stav rezultirao je time da nikada nije imala jasno definisanu ulogu u njima.“ Njeno ime tako ostaje u marginama, pojavljujući se samo u fusnotama. Njena komunikacija sa ključnim akterima društveno angažovane umetnosti sada se opisuje kao „privatna“, iako su očigledno razmenjivali značajne ideje.

Ovo brisanje doprinosa žena nije iznenađenje. Ipak, odnos Mice i Zemlje se sada ponovo preispituje. Na primer, često je pominjala Hegedušićevu posetu Parizu i njegovu užasnutost kada je video amputirane vojnike iz Prvog svetskog rata — to iskustvo ju je duboko pogodilo i oblikovalo nekoliko njenih crteža.

Iz ovog perioda potiče njen ciklus od 16 crteža nastalih između 1929. i 1933. godine — društveno angažovanih, grotesknih karikatura u stilu Zemlje i Georga Grosza. Prvi put ih je izložila kao gost na izložbi Zemlje 1930. u Ljubljani. („Nisam bila članica, ali moji prijatelji — Hegedušić, Tabaković, Juneck — praktično su me primorali da izložim,“ rekla je jednom novinaru).

Crteži, urađeni olovkom na papiru, su svedeni, oslanjajući se na liniju i volumen. Politički ili ne, ovo su duboko politička dela. Karikature, poput predsednika društva za zaštitu životinja koji se prejedao mesom, ili Berte Mondenka koja nespretno igra sa dugom bisernom ogrlicom, razotkrivaju licemerje buržoaskog života. Neki prikazuju mitološke teme (Kain i Abel, Adam i Eva, Mistik), ili oštre kritike društva, poput „Filistinci“, „Heroj pre i posle upotrebe“ — kombinujući vizualno sa tekstualnim ironijama.

„Adam i Eva“, kako je sama opisala: „on feminizovan, ona poput zmije.“ Proto-feministički pogled na rodne odnose, suptilno angažovan sa Freudovim idejama. Žena, sa jabukom na glavi, pokriva oči jednom rukom i pruža drugu. Muškarac, uspravan, drži dvogled i pruža ruku prema njoj. Ona je „žena-zmaj“ — mitologizovana i egzotizovana — dok on, „Profesor Sada“, pokušava da je analizira.

Mica Todorović: Neka slike govore

Istoričari umetnosti se slažu da su ove groteske — ili „trikovi“, kako ih je jedna izložba duhovito nazvala — jedinstveni epizod u njenom opusu. Mica se više nije vraćala ovom tipu političke kritike. Ipak, oni ostaju fascinantni, naročito danas, kada se umetnost ponovo posmatra kao kritička i oslobodilačka sila. Ironično, ovaj ciklus je dugo bio skriven od javnosti. Azra Begić je u katalogu retrospektivne izložbe iz 1980. godine zabeležila da su ponovo prikazani u oktobru 1936. u foajeu Narodnog pozorišta u Sarajevu.

Ako ostavimo groteske po strani, Todorović nije slikala sedam godina. „Jednostavno nisam slikala. Ne znam zašto. Samo sam crtala — groteske su me tada privlačile. One su bile moj lični komentar; svaka je služila određenoj metafori.“ Možda je tada razmrsivala nagomilane –izme da bi pronašla sopstveni glas. Sanita Vujković je primetila napetost između realizma (tipičnog za Zemlju) i intimne, romantične bezvremenosti — vidljive u „Ljuljašci“ i radovima poput *Nude with Pitcher*, *Waitress*, *Susanna and the Elder*.

Pored izložbe Zemlje u Ljubljani, Micina dela prikazana su i na izložbi jugoslovenskog slikarstva i skulpture u Engleskoj, koju je organizovao Milan Ćurčin, urednik *Nova Evropa*. Njen rad je dobio posebno priznanje koje danas nosi simboličku težinu. Engleski kritičar Ernest Collings, u pismu Ćurčinu, priložio je fotografije i utiske sa izložbe, posebno ističući koliko mu se dopala „Todorovićeva majstorska crtež devojke u sedenju“: „Pozdravite Meštrovića i, ako je moguće, recite Todoroviću da uživam u njegovom radu.“ To što je Collings pretpostavio da je umetnik muškarac mnogo govori o normama i shvatanju umetnosti u to vreme — uprkos avangardnim previranjima, svet umetnosti ostao je duboko patrijarhalan.

Kada se 1932. vratila u Sarajevo, Mica je zatekla ničuću kulturnu scenu, podstaknutu novim ideološkim i estetskim trendovima. Njena stara prijatelj Roman Petrović bio je aktivan, zajedno sa dinamičnom grupom mladih umetnika poput Voje Dimitrijevića, Ismeta Mujezinovića i Danijela Ozma. Međutim, Sarajevo je tada imalo oskudnu umetničku scenu, sa malo institucija ili izložbenih prostora osim sale Narodnog muzeja i foajea Narodnog pozorišta — bila je kulturna periferija.

Mica se uključila u nekoliko kolektivnih izložbi i podržavala mlade umetnike i intelektualce pod uticajem progresivnih, često marksističkih ideja. Mnogi su studirali u inostranstvu i sada pokušavali da primene naučeno u gradu još pogođenom Prvim svetskim ratom, ekonomskom krizom i provincijskim konzervativizmom. Jedna inicijativa bila je formiranje Collegium Artisticum, interdisciplinarnog kolektiva slikara, muzičara, plesača, glumaca, kritičara, arhitekata, inženjera i ljubitelja umetnosti. Kombinujući levičarske ideale, avangardne metode i narodnu umetnost, uskoro je postao kulturna snaga Sarajeva.

Mica Todorović: Neka slike govore

Istorija se ponovo ponovila, iako je Mica podržavala i izlagala sa Collegium Artisticum-om, nikada nije postala zvanični član. Ovo odražava njen raniji obrazac dobrovoljne distance, oblikujući njenu individualnost i moguće doprinoseći njenoj marginalizaciji. Nekoliko godina nakon diplomiranja, uopšte nije slikala. Umesto toga, fokusirala se na groteske, možda pripremna faza za kasnije dublje zarone u motive.

Tokom ovog perioda, objavila je i vredan esej „Pogled na Bosnu i slikarstvo“ (1939), u kojem ponovo otkriva region koji ju je oblikovao kroz slikarsko oko:

„Umetnički raznolika, nikada banalna, prvo je privukla strane slikare, a zatim nas“, piše ona. „Prava umetnost mora da odražava zemlju, život, prirodu i okolnosti – a Bosna, uprkos svojoj ogromnoj umetničkoj raznolikosti, ostaje uglavnom neoslikana. Siromaštvo se ovde prihvata kao sudbina; siromašni su skromni, bez protesta. Krovovi su crni i vlažni, putevi blatnjavi, sa mršavim mačkama i zamišljenim ljudima koji se vuku. Tamna brda večno prekrivena maglom i oblacima. Zatim kiša i vlaga. To je Bosna – jedna i neponovljiva. Na suncu se nakratko pretvara u svetlucavu sliku svetlosti, sjaja i boje, posebno u rano proleće. Tamni uglovi nestaju, zamenjeni vibrirajućim pejzažom gde vazduh svetluca od lakoće.“

Uprkos sumornosti stvarnosti – koju su njena četkica i olovka nastavili da dokumentuju sa realizmom – Mica je izabrala da vidi svetlost i boju, sjaj i lakoću, predviđajući budućnost za zemlju koja „nije zemlja slikarske prošlosti već njene budućnosti – divlja i nežna u isto vreme“.

Kada se konačno vratila slikarstvu, fokusirala se na intimne teme: mrtve prirode, pejzaže, figure i ono što je Azra Begić nazvala „hibridima unutrašnjosti i spoljašnjosti“, gde spoljašnja svetlost prodire unutra, zamagljujući granice. Posebno su dirljivi portreti poput Ciganke (1938/40), Mladića (1938/39), Bosanke (1940) i Bosanke – Akt (1940/41). Nakon što je prebrodila turbulenciju -izama i samootkrivanja u svojim dvadesetim godinama, Mica je sada slikala autentično, vođena isključivo svojim kreativnim instinktom. Privlačili su je potlačeni, odbačeni – često pronalazeći inspiraciju u deci iz obližnjeg romskog naselja.

Da su njene ženske figure mogle da govore, nesumnjivo bi svedočile da ih je Mičina četkica oslobodila muškog pogleda, objektivizacije. To su autentične ženske vizije, prikazane u jedinstvenoj mešavini trezvenog realizma i nežnog impresionizma – prirodnog, neidealizovanog. Kritičari su primetili:

Mica Todorović: Neka slike govore

„Upečatljiva i nedvosmislena vizuelna demistifikacija tela zamenila je ranije idealizovane slike, koje su komponovane i aranžirane da prikažu dominantno prisustvo nage ženske forme. Na Mikinim slikama, žene su direktne, bez oda ili patetike. Ono što dominira nije njihova golotinja, već život u njima i ličnost koju je tako majstorski uhvatila.“[1]

Drugi svetski rat je na najbrutalniji način poremetio umetnički rad Mice Todorović. U svom domu u Sarajevu pružala je utočište borcima otpora, uključujući istaknute revolucionare Avdu Huma i Svetozara Vukmanovića Tempa. Godine 1942. uhapšena je i poslata prvo u koncentracioni logor Stara Gradiška, a zatim u logore u Nemačkoj i Austriji. Prema rečima Dragane Tomašević, svedočila je da ju je komšija prijavio ustašama „kao Srpkinja“. U vreme hapšenja, radila je na ilustracijama za Geteovog Fausta.[1] Zahvaljujući svojoj snalažljivosti i znanju nemačkog jezika, prebačena je u radni logor u Nemačkoj, iz kojeg je na kraju pobegla u Beograd, gde je ostala do kraja rata.

Nakon oslobođenja 1945. godine, odazvala se pozivu Državne komisije za ratne zločine da dokumentuje poslednje žrtve ustaškog terora – tela koja plutaju u Savi i Dunavu. Rezultat je bio potresan ciklus crteža „Poslednje žrtve Jasenovca i Gradiške“, u kojem je primenila svu svoju umetničku veštinu na duboko antiratnu i humanitarnu misiju. Bila je jedina umetnica koja se odazvala pozivu komisije.

Sa nekoliko brzih poteza, skicirala je izobličena, mučena, osakaćena tela – lica ukočena u smrti, beležeći užas fašizma sa razarajućom uzdržanošću. „Njene iskidane linije, naduvana tela, skeleti bez mesa, leševi pojedeni ribom, šuplje glave bez očiju – to je pravo lice fašizma, deformisano rukom velikog svedoka.“[1] Nemoguće je shvatiti njeno emocionalno stanje, nakon što je pretrpela sopstvenu traumu, dok je gledala kako čamdžije izvlače leševe iz vode. Ipak, potiskivala je lični užas profesionalnim odstupanjem. Kasnije je objavila esej „Kroz zatvore i logore“, završavajući svoju ratnu priču sa dostojanstvom i istinom. Nikada nije kapitalizovala svoju patnju, nikada je nije koristila za političku korist. Kako se Azra Begić sećala, sve je to odbacila kao „obične teškoće“.

Posle toga — samo je svetlost ostala za Micu Todoroviću.

Mica Todorović: Neka slike govore

Nakon rata, Mica se vratila u Sarajevo i uključila se u sveobuhvatnu posleratnu obnovu društva. Vatreni duh jugoslovenske rekonstrukcije oživeo je kulturni život čak i na periferiji Sarajeva. Njene kolege su se vratile sa fronta - Vojo Dimitrijević, Ismet Mujezinović - a ključne inicijative pokrenuli su predratni doajeni poput Romana Petrovića.

Ovo je bilo vreme izgradnje institucija: osnivanje Udruženja likovnih umetnika Bosne i Hercegovine (ULUBiH) i Državne škole za slikarstvo i primenjene umetnosti u Sarajevu (današnja Srednja škola primenjenih umetnosti).

Kao pravi pionir, Mica je postala jedna od deset osnivača ULUBiH i jedna od prvih edukatora vizuelnih umetnosti u Bosni i Hercegovini. „U našoj Školi za slikarstvo i primenjene umetnosti (...) imamo takav sirov materijal da će samo od naših sposobnosti zavisiti da li će se ti izuzetno bogati prirodni talenti razviti“, rekla je u intervjuu za „Novu ženu“, izražavajući važnost svoje nove nastavničke uloge.

U neposrednim posleratnim godinama, umetnost se suočila sa strogim zahtevima: trebalo je da prevaspita javnost u duhu socijalizma. Tematika je bila ograničena: borba, omladinske radne akcije, obnova zemlje, herojske figure – ono što se sada naziva socijalističkim realizmom, prikazujući idealizovane radnike i radnice sa utopijskim sjajem u očima. Mica nikada nije izrazila otpor prema ovoj novoj eri i njenoj (još jednoj) ideološkoj i stilskoj revoluciji – na kraju krajeva, dugo se odupirala prethodnim pritiscima da umetnost služi bilo čemu. Njeni prvi posleratni radovi fokusirali su se na temu rada, posebno radnica, kao što je ilustracija na naslovnoj strani časopisa AFŽ-a (Ženski antifašistički front) Nova žena (broj 19, 1946). Tela su snažna, majčinska, poput drveta – naprežu se naporom posleratne rekonstrukcije.

Ipak, njeno istraživanje izvan škola, pokreta i ideologija nikada nije prestalo. Ponovo se pojavilo kada je stisak socijalističkog realizma počeo da popušta početkom 1950-ih. U stvari, s obzirom na njene predratne i ratne zasluge, neki kažu da se ti ideološki zahtevi možda nikada nisu u potpunosti primenili na nju. Jedan istoričar umetnosti tvrdio je da je tokom vrhunca socijalističkog realizma Mica Todorović mogla da slika šta god je želela.[1] Dokaz? Godine 1949, bila je prva koja je izložila ženski akt, odstupajući daleko od tela radnice napetog u naporu. Osim njene ratne dokumentacije za Komisiju za ratne zločine, njeni posleratni radovi ne sadrže rat, nema krvoprolića — ali arhivske beleške i dalje pominju partijsku opasku: „Zapadnoevropskog formalističkog pravca, ali je prevaspitavamo!“[2]

Mica Todorović: Neka slike govore

Vremenom je ljudska figura postepeno nestajala sa njenih platna, zamenjena predmetima i pejzažima – odrazima svakodnevnice lepote: intimnošću enterijera studija, praznim kafićima, urbanim i prirodnim pejzažima. Neka od njenih ranih posleratnih platna ponovo su se otvorila živim bojama, proziranim i razigranim, čak i u delima poput Ruševine (1945), preplavljene prirodom i nežno svedočeće o ljudskom razaranju, ili urbane samoće Proleća u Babićevoj bašti (1948), koja svetluca pod izdašnom sunčevom svetlošću.

„Tema? Šta je tema u slikarstvu? To je za književnost, možda za grafičku umetnost — ali u slikarstvu ne mogu da podnesem pripovedanje. Moje slike su moja osećanja — ona dolaze iz mog oka. Volim određenu boju — i to je slika!“[1]

Ovo je bio njen refren u intervjuu za intervjuom. Činilo se da joj je dosadilo standardno novinarsko pitanje i više je volela da prepusti reči kritičarima, teoretičarima ili povremenim kolegama koji su mogli da artikulišu njen rad sa inspiracijom.

Jedan takav kolega, Ismet Mujezinović, pronicljivo je primetio koliko je boja — posebno žuta — bila centralna za njenu viziju: „Čini se da se negde u ranoj mladosti zaklela da će ukrotiti žutu — tog neposlušnog, nestašnog malog đavola iz plemenite porodice boja. I zaista, Mica je uspela kao niko pre nje: u njenim delima žuta efektno zrači, iako se još uvek može osetiti žilavi temperament ukroćene zveri.“

Nisu svi divili njenoj apolitičnoj introspekciji. Kritičar Nihad Agić je primetio: „Odavno je primećeno – od strane kritičara i dela javnosti – da slikarstvo koje neguje ova umetnica uglavnom pripada prošlosti, da stoji izdvojeno ili samo na marginama istorijskog toka umetnosti (...) Kult intimnog i naivno setnog, monotonija unutrašnjih ambijenta, prirodna raspoloženja sa svojim svetlim ili tužnim akordima – to su elementi od kojih je izgrađeno ovo samozadovoljno, uzvišeno slikarstvo. Ukratko: umetnost bez šire (i dublje!) komunikacije sa svetom i savremenošću.“ Pa ipak, čak je i on na kraju priznao da se od njenih slika teško rastaje – „kao od svega što nas duboko dotiče.“[2]

Mica Todorović je dugo crpela kreativnu energiju iz putovanja. Njeno prvo putovanje u Italiju nakon diplomiranja očaralo ju je firentinskom ranom renesansom i oblikovalo njen rani rad. Kasnije putovanje u Pariz 1962. godine, tokom njenih zrelih godina, otvorilo je još jednu ključnu fazu u njenoj umetnosti. Skicnica koju je tamo napravila nastavila je da inspiriše njena platna do njene smrti. Njena omiljena tehnika postala je kombinacija ulja i pastela u različitim proporcijama. Njena ranija slika Venecija (1959) označila je početak njene takozvane „bele faze“, u kojoj je istraživala Dubrovnik, Počitelj i stare četvrti Sarajeva.

Mica Todorović: Neka slike govore

In these cityscapes, the human figure recedes —if present at all, it becomes a blurred patch of color, nearly indistinguishable within the city's rich ecosystem. Walls and domes breathe color, reflections flicker from windows and shopfronts, outlines dissolve in a festival of light. U ovim gradskim pejzažima, ljudska figura se povlači — ako je uopšte prisutna, postaje zamagljena mrlja boje, gotovo nerazlučiva u bogatom ekosistemu grada. Zidovi i kupole dišu bojom, odsjaji trepere sa prozora i izloga, obrisi se rastvaraju u festivalu svetlosti.

„Njen opus i dalje počiva na kontrapunktu, preplićući dve fundamentalne melodije: jednu nežno lirsku, koju kritičari rutinski označavaju kao 'žensku', i drugu - iznenađujuće snažnu, ponekad sirovu, dramatičnu - ne kroz spoljašnje događaje (tematski sloj), već kroz napetost unutar plastičnih elemenata slike“, napisala je Azra Begić, ukazujući na lenjost kritičara koji su se oslanjali na rodno obojena čitanja u odsustvu prefinjenijeg razumevanja njene lirike.

Sedamdesete godine 20. veka donele su Mici puno javno priznanje. Godine 1975. izabrana je u Akademiju nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine, u Odeljenje za književnost i umetnost, a 1978. postala je dopisni član srpske akademije nauka i umetnosti. Dobila je skoro svaku veću jugoslovensku nagradu: Šestoaprilsku nagradu Sarajeva, Nagradu BiH od 27. jula, Nagradu Banjalučkog salona, Nagradu ZAVNOBiH, Nagradu AVNOJ-a, Orden zasluga za narod sa zlatnom zvezdom i Orden rada sa crvenom zastavom.

Ipak, nikada nije bila osoba koja juri za lovorikama. Primećeno je da je ostala produktivna i u starosti, slikajući do poslednjeg daha.

Velika retrospektiva iz 1980. godine, koju je kurirala Azra Begić, krunisala je njenu višedecenijsko dugu karijeru i oblikovala način na koji vidimo i pamtimo Micu Todorović, jednu od najdugovečnijih i najcenjenijih umetnica svog vremena. Begić je takođe odigrala ulogu u Mićinom poslednjem triku: ne želeći da prihvati da je rođena u 19. veku, Mica je naterala Begić da u katalogu izložbe zabeleži godinu svog rođenja kao 1900. umesto 1897. – čime je sebi dala poslednju reč u tome kako će se njeno nasleđe pamtit: kao žena i umetnica 20. veka.

Mica Todorović: Neka slike govore

Mica Todorović je preminula 1981. godine. Na njenom štafelaju je ostala nedovršena slika, prema rečima ljudi koji su joj bliski. Iza sebe je ostavila opus od 300 slika i 100 crteža — trajni doprinos vizuelnoj umetnosti Bosne i Hercegovine.

Njeno nasleđe je nasleđe tvrdoglave nezavisnosti, odbacivanja trendova i kolektiviteta, autentičnog estetskog istraživanja i doživotne posvećenosti umetnosti kao pozivu. Bilo da je bila prkosna avangardistkinja, meditativni svedok ratnog užasa, tihi posmatrač života, posvećena učiteljica, tragateljka za savršenom žutom nijansom – ili nešto sasvim drugo – višestruka Mica Todorović ostaje nezaobilazna prekretnica u bosanskoj i jugoslovenskoj istoriji umetnosti.

Mira Jurić: U srcu materije

Priča o Miri Jurić nije samo priča o životu posvećenom nauci, naučnim otkrićima i napretku, osnivanju institucija i podršci talentima. Ona je, uz sve navedeno, i svojevrsni lakmus test za otkrivanje slabosti institucionalnog pamćenja u državama nastalim nakon raspada Jugoslavije – posebno Bosni i Hercegovini.

Zatvorenost naučnih zajednica, slabo interesovanje za očuvanje institucionalnog nasleđa, česte istorijske promene, u okviru kojih nove političke elite rutinski brišu i marginalizuju svoje prethodnike, i, ne manje važno, sistemsko i tradicionalno suzbijanje doprinosa žena nauci[1] – to su samo neki od razloga zašto ime Mira Jurić izaziva samo blage asocijacije među stručnjacima i nikakvo priznanje među laicima. Reći ovo je logično i razumljivo jer Bosna i Hercegovina nije baš naučna sila, prilično je lenj način razmišljanja – tim pre što je Mira Jurić gradila svoju karijeru kada je zemlja njenog rođenja bila deo Jugoslavije. Sama Jugoslavija, naravno, takođe nije naučni teškaš, ali je i dalje bila relevantna i važna u oblasti globalne nauke – daleko više nego bilo koja od njenih država naslednica danas. Ipak, čak ni tada, kao i u bilo kojoj drugoj zemlji, nije imala jednak udeo muškaraca i žena u prirodnim naukama – iako se mora priznati da je na tom putu odmakla dalje od nekih evropskih demokratija.

Verovatno nam to govori nešto i o dubokoj degradaciji intelektualnog odnosa prema današnjem svetu – degradaciji koja ne znači samo da laik u prirodnim naukama nije u stanju da shvati njihova otkrića, što je i očekivano u oblasti tako složene kao što je fizika čestica. Ne, ovo ukazuje na nešto sasvim drugo – našu nesposobnost da cenimo dostignuća koja nisu revolucionarna i ne donose promenu paradigme, već predstavljaju kumulativni doprinos znanju ili, figurativno rečeno, dodaju nedostajući deo slagalice, čime doprinose daljem napretku discipline. Današnji medijski kontekst neguje pristrasnost ka blistavim i revolucionarnim otkrićima, koja su prilično retka, ostavljajući mnogo strpljivog i napornog naučnog rada u senci.

Mira Jurić: U srcu materije

Ali činjenica da nas, kao društvo, više zanimaju teorije zavere nego naučno razumevanje sveta ne znači da ime Mire Jurić – eksperimentalne fizičarke, istraživačice u Institutu Vinča, profesorke i šefice Prirodno-matematičkog fakulteta u Beogradu, i jedne od osnivača fizike kao nauke na ovim prostorima – treba ostaviti u zaboravu. Ovaj tekst je skroman doprinos tom naporu, koji pripada budućim generacijama.

Indikativno je da ne možemo biti sigurni ni u godinu rođenja Mire Jurić. Neki izvori pominju 1916., dok drugi kažu 1912.[1] U vrlo malo biografskih beleški koje se mogu pronaći o njoj, postoji prazan prostor između njene godine rođenja i podatka da je završila srednju školu u Zagrebu, koji radoznali istraživač može popuniti samo maštom. Bivši vezirski grad, ovekovečen u čuvenoj hronici nobelovca Iva Andrića, do tada je potpuno izgubio svoj administrativni značaj, a tokom Velikog rata, kada je rođena junakinja naše priče, ostao je u relativnoj sigurnosti dubokog zaleđa, daleko od bilo kakvih direktnih ratnih aktivnosti. Međutim, „izuzetan geostrateški položaj“[2] Travnika možda ga je poštedito od direktnih ratnih operacija, ali ne i od gladi, bolesti ili suše. Iako ne znamo ništa o Mirinom najranijem detinjstvu, ne bismo pogrešili ako pretpostavimo da je bilo teško, o čemu svedoči činjenica da će srednje obrazovanje steći u zagrebačkoj gimnaziji. Nije nemoguće da se cela porodica preselila u Zagreb u potrazi za boljim ekonomskim mogućnostima. Ipak, iako je Mira tokom celog života navodila Travnik, Bosnu i Hercegovinu, kao mesto svog rođenja, danas se ništa ne zna o tom periodu njenog života; vezu sa njenom domovinom tek treba da otkriju budući istraživači.

Nakon što je završila Državnu i Žensku realnu gimnaziju u Zagrebu, Mira se upisala na studije fizike i matematike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, koje je završila 1940. godine, u zoru još jednog svetskog rata. Prema školskim zapisima, znamo da je četvrti razred završila sa „odličnim“, a ostale razrede sa „vrlo dobrim“, i da je od šestog razreda (1931/32) počela da koristi ime Ratimira[3]. Pored ovih oskudnih informacija, već je na ovom mestu potrebno pozvati se na „refren“ koji će se verovatno ponavljati kroz ovaj tekst: ne zna se mnogo o njenoj mladosti u Zagrebu ili njenim studentskim danima. Možemo rastegnuti maštu i zamisliti učenicu iz bosanskih provincija koja pokazuje prirodni talenat i inteligenciju, ali i, možda, buđenje buntovnog duha i potragu za sopstvenim identitetom.

Mira Jurić: U srcu materije

Ne znamo da li je Ratimira bilo njeno kršteno ime ili tinejdžerski impuls za jedinstvenošću, s obzirom na to da je Mira bila ubedljivo najčešće ime u njenoj školi – samo u njenom razredu bile su još četiri Mire (što svakako govori nešto o kulturi imenovanja devojčica rođenih tokom rata, ali možda i o specifičnom humoru naše heroine). Ali sve to je izvan dostupnih dokumenata.

Međutim, ako prelistate stare jugoslovenske knjige, koje sada zanimaju samo specijalizovane istoričare, možete saznati neke uvide o Miri iz njenih studentskih dana. U knjizi „Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkom ratu“, fusnota navodi da je pre rata Mira Jurić bila „predsednica Mlađe sekcije žena sa univerzitetskim obrazovanjem“. Ovo se odnosi na jugoslovensku granu Međunarodne federacije univerzitetskih žena (IFUW), koju su 1918. godine osnovale dekan Virdžinija Gildersliv (Barnard koledž, SAD) i profesorke Karolina Sperdžen (Univerzitet u Londonu) i Rouz Sidžvik (Univerzitet u Birmingemu), sa ciljem da promovišu „pacifizam i prekograničnu saradnju“.[1] Jugoslovenska sekcija je bila odličan primer organizovanja žena u međuratnom periodu. Udruženje je štitilo „profesionalne interese žena, zalagalo se za napredak žena na tržištu rada i zahtevalo promene u građanskom pravu“.[2] Najvažnije je da su delili feminističke stavove i zalagali se za pravo glasa žena. Mlađa sekcija je formirana nešto kasnije kako bi se omogućilo učešće studentkinjama koje još nisu diplomirale i ona je takođe bila izuzetno društveno aktivna. U knjizi „Žene Hrvatske u NOB-u“ takođe nalazimo podatke da je bila jedna od istaknutih članica Društva za obrazovanje žena,[3] koje je postojalo u Zagrebu od 1937. godine, a proširilo je svoje aktivnosti 1940. i 1941. godine po direktivi Komunističke partije Jugoslavije. Društvo je zvanično raspušteno na početku okupacije, ali je njegov ilegalni rad nastavljen u manjim grupama, što je na kraju postalo osnova za osnivanje Inicijativnog odbora Antifašističkog fronta žena Hrvatske (AFŽ) 1941. godine. O konkretnom angažmanu Mire Jurić na ovim pozicijama (opet!) se ne zna mnogo, ali je jasno da je, pored kulturnog i obrazovnog rada, fokus Društva bio na antifašističkim vrednostima. Ne treba biti previše maštovit da bi se zaključilo da je to bio začetak duboko transformativnog angažmana Mire Jurić, koji će nekoliko decenija kasnije imati ogroman značaj u naučnoj zajednici.

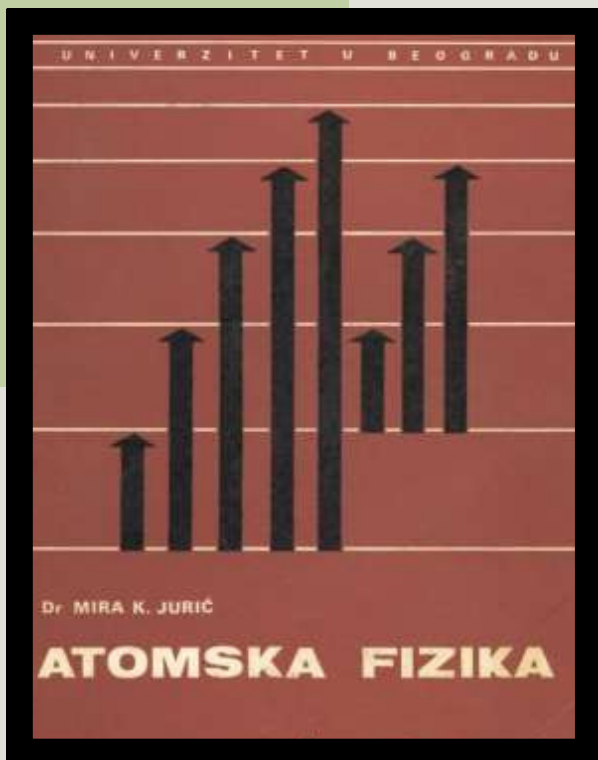

Mira Jurić: U srcu materije

Činjenica da je Mira Jurić bila uključena u rad ovih grupa ukazuje na to da je bila željna da doprinese društvu kao antifašistička i feministička intelektualka godinama pre izbijanja Drugog svetskog rata.

Stoga ne čudi što se 1942. godine pridružila partizanskom pokretu, u početku učestvujući u civilnim medicinskim aktivnostima, a sledeće godine, kao instruktorka ZAVNOH-a[1], otišla je na posao u Oblasni narodnooslobodilački komitet za Dalmaciju (najverovatnije aktivna u Šibeniku u komitetu AFŽ-a, gde je bila zadužena za organizovanje medicinskih kurseva,[2] ali pominje se i u vezi sa selom Preodac kod Bosanskog Grahova[3]).

Zadržimo se malo više na periodu NOB-a, koji je nesumnjivo bio zanimljivo poglavlje u životu Mire Jurić. U prosvetnim zapisima nalazimo je 1942. godine u Drežnici. Nešto kasnije, prema članku objavljenom u listu Borba 1943. godine, nalazi se u Lici, tačnije u gradu Otočcu, gde je osnovana Prva partizanska gimnazija. U intervjuu za Borbu, Vice Zaninović[4], prvi direktor te ratne škole, navodi Miru Jurić među nastavnim osobljem. Škola, koju je inspirisani novinar opisao kao „neodvojivi deo narodne revolucije“, otvorena je u junu 1943. godine sa ciljem sprovođenja „obrazovnog rada zasnovanog na slobodarskim idejama i ciljevima narodne revolucije“. Zapošljavala je „dobro odabrano partizansko osoblje“: „Nastavnici nisu mogli biti bilo ko, jer su morali da utiču na omladinu i prenose partizanske ideje u regionu koji su upravo napustili Italijani, očišćen od ustaša i četnika. Ljudi su oklevavali da pošalju svoju decu u takvu školu. Zato su neki morali da napuste svoje jedinice i preuzmu nastavničke uloge u školi – Marta Korošec Saili, Mira Jurić (...)“[1] Bila je to škola čije je školsko dvorište preletala vatra lovaca, odmore prekidala italijanska mitraljeska vatra, ali i škola u kojoj su, rečima Zaninovića, neobični, vredni učenici, zreliji za svoje godine, slušali Vladimira Nazora kako recituje svoju čuvenu pesmu pod nazivom „Radost“. Konačno, to je bila, kako istoričari obrazovanja ponosno ističu, prva škola koja je izdavala diplome sa crvenom zvezdom. Uz malo mašte, možemo videti, verovatno u pozadini, njihovu nastavnicu prirodnih nauka, Miru Jurić, tada u kasnim dvadesetim ili možda ranim tridesetim godinama.

Mira Jurić: U srcu materije

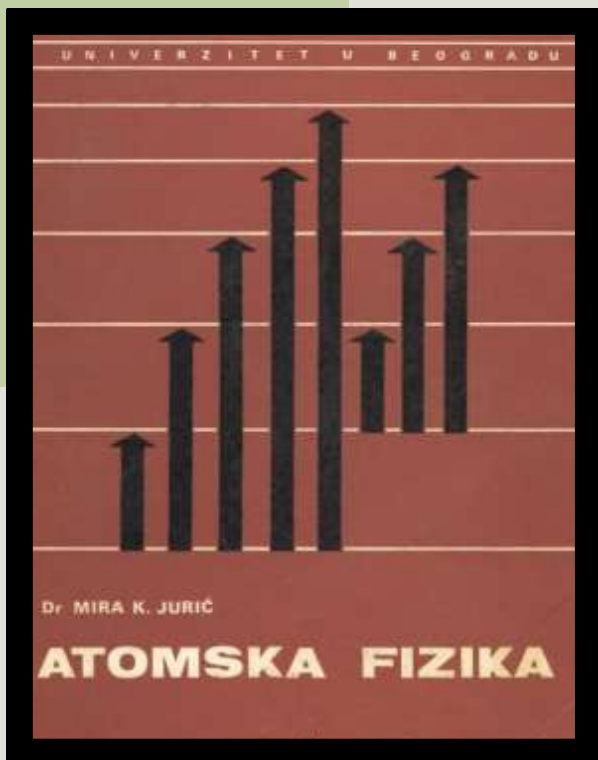
Morala je biti puna antifašističkih i partizanskih ideala, ali i nepokolebljivog uverenja da obrazovanje može spasiti svet, čak i usred najrazornijeg rata sa kojim se čovečanstvo ikada suočilo. Rad se obavljao u teškim materijalnim uslovima, bez plate, strastveno i predano, ponekad čak i pod otvorenim nebom[1]. Strastveni govori članova Partije jasno su isticali da je zadatak partizanskih škola da stvore „novog čoveka“, ali pre nego što se to dogodi, sama učiteljica je morala da postane jedan od njih.

Zaninović piše da su upravo u toj školi i sličnim postavljeni temelji budućeg školskog sistema, čemu je Mira takođe doprinela – ne samo kao nastavnica (što je potvrđeno kasnijim izveštajem ZAVNOH-u koji je podneo sam Zaninović, pominjući njeno ime među složenim zadacima Odeljenja za prosvetu[1]). Ime Mire Jurić pojavljuje se i u Komisiji za prosvetu iz 1945. godine.

Nakon rata, tokom kojeg je stekla neizmerno vredno nastavničko i borbena iskustvo, Mira Jurić je nastavila da gradi svoju naučnu karijeru upisivanjem postdiplomskih studija u Sankt Peterburgu, tadašnjem Lenjingradu. Čak i u to vreme, već je identifikovala svoja primarna naučna interesovanja u mikrosvetu – od atomske i nuklearne fizike do oblasti koja je u to vreme još uvek bila terra incognita: fizike čestica. Završila je studije 1948. godine i, gotovo odmah po povratku, obezbedila posao asistentkinje i istraživačice u novoosnovanom Institutu za nuklearne nauke u Vinči. Tamo će provesti osam godina (od 1949. do 1957. godine). Profesorka Dragana Popović, autorka knjige „Žene u nauci – od Arhimeda do Ajnštajna“, kada je upitana da li je Mirinom zapošljavanju doprinela njena partijska angažovanost, odgovorila je da je Jurić „svakako bio izuzetan stručnjak, jer je Vinča u to vreme okupljala vrhunske talente iz svih krajeva bivše Jugoslavije.“

[1] Zapisnik sa sastanka rukovodstva ZAVNOH-a na kojem se raspravljalo o organizaciji i tekućem radu pojedinih odeljenja (22. decembar 1944). Državno antifašističko veće za narodno oslobođenje Hrvatske – Zbornik dokumenata 1944 (Od 10. maja do 31. decembra). Institut za istoriju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1975. „Ljudi su tamo zapošljavani na osnovu zasluga; institut je okupljao pojedince koji su, pre svega, bili izuzetni“, rekla je Popović.

Izveštaj iz časopisa Borba, koji datira iz tog perioda, svrstava Miru među mlađe naučne kadrove u Institutu „Boris Kidrič“ (danas poznatom kao Vinča institut).

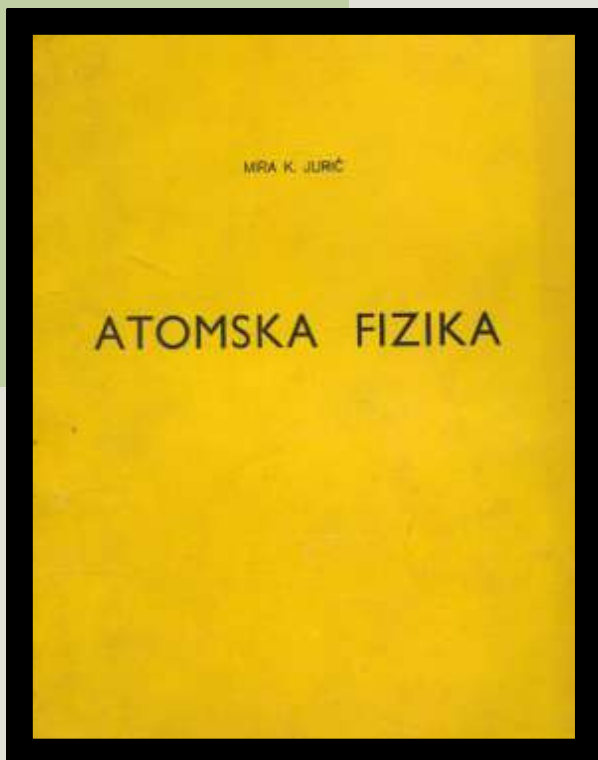
Mira Jurić: U srcu materije

Entuzijastični uvod članka glasi: U stalnoj borbi sa atomima – uređajima koji prodiru u srce materije, pripreme za proizvodnju atomske energije. To je bilo vreme posleratne obnove i razvoja, kada su do izražaja došle ne samo nuklearne nade Jugoslavije, već i revnost mladih naučnih snaga. Upravo u to vreme, holandski naučnik Robert Valen je dobio zadatak da osnuje važne istraživačke laboratorije u „Borisu Kidriču“.

Mira je prikazana pored table na kojoj „neiskusno oko ne može videti ništa osim linija različitih veličina, pravaca i visina, koje podsećaju na ogrebotine napisane neveštom dečjom rukom“, izveštava novinarka. Ona je navedena kao asistent i „naučni radnik“, objašnjavajući novinaru da su skoro sve čestice koje je nauka do tada otkrila tu praćene, jer svaka ostavlja drugačiji trag: „te prave linije su napravili protoni, a one isprekidane poput gusenica – elektroni.“[1]

Mira Jurić je odbranila doktorsku disertaciju u februaru 1956. godine na Prirodno-matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, na temu „Mehanizmi (d,p) reakcije izazvane deteronima od 600 do 1400 keV“, [2] što je označilo početak njenog akademskog uspona. Sledeće godine je osnovala kurs atomske fizike na Katedri za fiziku, istovremeno razvijajući svoju univerzitetsku karijeru kroz nastavu i istraživanje. Postala je asistent na Fizičkom institutu (osnovanom 1961. godine) 1962. godine, a ubrzo nakon toga i šef Odeljenja za visoke energije u Institutu. To je bilo vreme kada je Jugoslavija počela da osniva velike naučne institute, a fizika se razvijala „kao jugoslovenska ideja“. [3]

Šedesete godine 20. veka bile su vreme napornog rada u tada najuzbudljivijoj oblasti fizike – fizici elementarnih čestica. Velika sredstva su ulagana u naučna istraživanja, delom zbog političkih težnji Jugoslavije da bude „konkurentna“ u nuklearnoj geopolitici, ali i zbog istinskog entuzijazma da nuklearna fizika može biti ključ bolje budućnosti. Fizika visokih energija bila je konkurentna i prestižna naučna oblast u kojoj su se očekivala velika otkrića i promene paradigme. Godine 1965, Miru Jurić nalazimo na ključnoj poziciji vođe grupe za elementarne čestice koja je proučavala sudare čestica i tesno sarađivala sa CERN-om, koji im je obezbeđivao nuklearne emulzije iz detektora i omogućio im da analiziraju procese sudara [4].

Mira Jurić: U srcu materije

Sledeće godine, otišla je na istraživačku posetu Laboratoriji za fiziku čestica u Strazburu, što je označilo početak njenih brojnih međunarodnih saradnji. Iz ovog perioda datiraju dve fotografije Mire Jurić u srednjim godinama, na kojima je, sa drugim saradnicima iz Instituta za fiziku, dočekuje Džavaharlala Nehrua i Indiru Gandi. Na obe fotografije, njeno lice krasi uzdržan osmeh, ali vidljiv ponos (1961).

Studentske demonstracije 1968. godine nisu značajno poremetile naučni rad u Fizičkom institutu; naprotiv, ispostaviće se da je došlo do ozbiljnog zamaha u naučnom razvoju. Te godine, Mira Jurić je, zajedno sa Smiljom Popov, objavila nove rezultate dobijene analizom emulzija. Sledeće godine, ona i Živojin Todorović su napravili svoje prvo veliko otkriće novih čestica: „U analizi 308 sudara sa hiperfragmentima, dobijenih bombardovanjem jezgara u emulziji K-mezonima, pojavilo se 15 neobičnih događaja“. Bubnjević i Vidić navode da su za mikroskopiste u Institutu za fiziku neki od njih izazivali uzbuđenje uporedivo sa sletanjem na Mesec — uzbuđenje svakog koraka u nepoznato.“[1]

Tokom naredne decenije, pod vođstvom Mire Jurić, oko deset naučnica radilo je u prestižnoj oblasti fizike visokih energija u Institutu. Tokom ovog perioda, ona će svojoj već dugoj listi relevantnih naučnih radova dodati i svoj najvažniji. Godine 1971, Jurić i njeni saradnici otkrili su jezgro hipernukleusa ^8He , objavljujući svoje nalaze u eminentnom časopisu Nuclear Physics. Suštinska novina bila je otkriće egzotičnog izotopa helijuma sa jezgrom koje sadrži „osam“ nukleona, gde su neki od neutrona zamenjeni hiperonskom česticom. To je bilo njeno krunsko dostignuće, njen hipernuklearni klasik – autentičan doprinos Standardnom modelu elementarnih čestica, koji ostaje jedan od najvećih izazova savremene fizike. Nakon toga će uslediti dalja istraživanja drugih hipernukleusa, od kojih se jedno i danas citira (prema InspireHEP-u, poslednji citat je bio u 2024)[2]. Postoje jake indikacije da istraživanje hipernukleusa može imati primenu u savremenoj astrofizici – na primer, u proučavanju neutronske zvezde, koje su primeri takozvane guste materije, igrajući ključnu ulogu u rešavanju „hiperonske slagalice“, jedne od najvećih enigmi moderne astrofizike. Dozvolite mi da malo romantizujem njena dostignuća – nasleđe Mire Jurić moglo bi se protezati od najsitnijih čestica do najegzotičnijih nebeskih tela...

Mira Jurić: U srcu materije

Tokom 1960-ih i 1970-ih, jugoslovenska nauka je doživela veliku ekspanziju u međunarodnoj saradnji, u kojoj je Mira Jurić igrala značajnu ulogu. Istraživanja i merenja koja je sprovedla sa svojom grupom ne bi mogla biti izvedena bez međunarodne podrške, posebno u CERN-u, u koji je Jugoslavija bila uključena od samog početka (kao jedna od dvanaest zemalja osnivača). Ime Mire Jurić pojavljuje se na listi organizatora za Jugoslaviju velike Međunarodne škole za fiziku elementarnih čestica.

Škola, poznata i kao „Uskršnja“ ili „Prolećna“ škola, organizovana je u Herceg Novom u drugoj polovini maja 1964. godine zahvaljujući saradnji između CERN-a i Jugoslovenske savezne komisije za nuklearnu energiju. U članku u CERN kuriru navodi se da je ovo bilo treće izdanje međunarodne škole, čiji je primarni cilj bio podrška mladim fizičarima koji su koristili nuklearne emulzije u svojim istraživanjima. Nakon prva dva prolećna sastanka, „za treće izdanje stigao je poziv od Savezne komisije za nuklearnu energiju Jugoslavije da se održi u Nuklearnom centru u gradu Herceg Novi na crnogorskoj obali. Komisija je takođe velikodušno ponudila smeštaj za određeni broj predavača. Ovaj ljubazni poziv, koji je Komitetu za eksperimente sa emulzijama uputila dr Mira Jurić sa Univerziteta u Beogradu, prihvaćen je i rezultat je bila škola koju su zajednički organizovali CERN i Savezna komisija za nuklearnu energiju.“[1] Škola je okupila 120 studenata iz 24 zemlje, a neki od predavača bili su ključna imena u fizici elementarnih čestica tog vremena: E.H.S. Burhop, L. Van Hov, DŽ. K. Komb, K. Francineti... „Akademski kvalitet skupa bio je toliko visok da je najdominantnija kritika u formularima za evaluaciju bila da je okolina Herceg Novog previše lepa, što je značajno smanjilo fokus učesnika.“[2] Ponovo, Miru Jurić ne nalazimo u prvim redovima. Na jedinoj fotografiji sa ovog prestižnog skupa, po dobrom južnoslovenskom običaju, u prvom planu su uglavnom gosti – muškarci. Škola je, međutim, proglašena toliko uspešnom da je nastavila sa radom narednih nekoliko godina, stvarajući, savremenim rečima rečeno, centar za istraživače mlađe generacije u oblasti fizike elementarnih čestica, sa fokusom na rad koji uključuje nuklearne emulzije. Pored biltena CERN-a, pohvale za organizaciju i lokaciju događaja objavljivane su iz godine u godinu u novinama Za komunizam (Za komunizam) Ujedinjenog instituta za nuklearna istraživanja u Dubni, Sovjetski Savez.

Mira Jurić: U srcu materije

Evo jednog takvog primera: „За учеснике škole organizovani su izleti u prelepi grad Dubrovnik, kao i u Kotor, Budvu i druge gradove duž jadranske obale. Videli smo mnoge zanimljive znamenitosti i običaje u ovim gradovima (na primer, karnevalsku povorku na Dan mladosti). Jugoslovenski drugovi su sa oduševljenjem govorili o svojoj domovini. (...) Nosimo samo najlepše uspomene na Jugoslaviju, na njene vredne ljude, prijateljski nastrojene prema sovjetskom narodu.“

Dok virtuelno listam ove novine, nailazim i na potencijalno skriveni trag Mire Jurić iz ovog perioda uzbudljivih međunarodnih susreta. U drugom članku iz pomenute sovjetske publikacije pominje se izvesna „profesorka Đurić, energična žena, komunistkinja, bivša partizanka“, sa kojom je autor članka razgovarao o partizanskim borbama i zajedničkim poznanstvima u Dubni, gde se nalazi Institut za nuklearna istraživanja, i koja je, nakon škole, ugostila sovjetsku delegaciju u Institutu Vinča[1] zajedno sa još jednom kolegicom. Da li je došlo do greške u transliteraciji prilikom prevođenja sa srpskohrvatskog na ruski jezik, teško je reći, ali sudeći po svim detaljima datim u ovom kratkom, ali upečatljivom portretu - zar to ne bi mogla biti naša heroina? Grupa za fiziku visokih energija koju je predvodila Jurić kasnije će učestvovati u drugim međunarodnim projektima kao što su Batavija – saradnja devet laboratorija iz Evrope i Kanade (proučavanje interakcija protona i mezona visokih energija (200–400 GeV) sa jezgrima), projekat „Relativistička nuklearna fizika“ (u saradnji sa Institutom za nuklearna istraživanja, Dubna, SSSR), zatim Projekat istraživanja meteorita i minerala (Laboratorija za nuklearne reakcije, Dubna, SSSR), kao i Proučavanje fisije i fragmentacije teških jezgara (SADVI, Strazbur, Francuska). Možemo videti da su, na prepoznatljiv način nesvrstanih, ovde koegzistirali žestoki geopolitički protivnici, pokazujući da je Jurić, zajedno sa svojim saradnicima, aktivno gradila mostove naučne saradnje, bez koje je napredak nezamisliv.

Naučna karijera Mire Jurić trajaće do 1978. godine, kada je otišla u penziju, samo tri godine nakon što je imenovana za redovnog profesora. Na Univerzitetu u Beogradu obavljala je niz funkcija: šefa Katedre za fiziku (1970–71), prvog šefa Katedre za fizičke i meteorološke nauke (1971–73) i predsednicu Fakultetskog veća (1973–75). Nakon reorganizacije fakulteta, obavljala je i funkciju šefa Katedre za atomsku fiziku. Dobitnica je brojnih odlikovanja – Medalje za hrabrost, Ordena bratstva i jedinstva II i III reda, Ordena rada II reda i Ordena zasluga za narod III reda.

Mira Jurić: U srcu materije

Iako je bila uspešna i kao predavač i kao istraživač, ona je, pre svega, bila istraživač, neprestano privučena misterioznim mikrosvetom, čije je tajne čovečanstvo tek počelo da shvata. Napisala je preko 60 naučnih radova, uglavnom objavljenih u stranim časopisima, među kojima su eminentni Nuclear Physics, Physics Letters, Physical Review itd. Izlagala je na naučnim konferencijama u Parizu, Firenci, Lundu, Minhenu, Hajdelbergu i, naravno, u gradovima bivše Jugoslavije.

Autorka je udžbenika Atomska fizika (Naučna knjiga, Beograd, 1976), kao i nekoliko naučnopopularnih članaka. „Fizika visokih energija je i dalje u ofanzivi“, napisala je Jurić za Galaksiju u članku usmerenom na angažovanje širih slojeva jugoslovenske javnosti u „čudesnom svetu mikrokosmosa“.

Pošto je pratimo kroz specijalizovane publikacije, zbirke dokumenata, naučne baze podataka, staru štampu, pa čak i fusnote, veoma je teško reći kakva je osoba bila Mira Jurić. Dragana Popović je opisuje kao „veoma skromnu i povučenu osobu“. „Moram reći da smo mi, kao studenti, imali manje kontakta sa njom nego sa drugim profesorima. Manje je komunicirala sa nama van predavanja. Ali tokom predavanja, bila je fer i puna poštovanja, kao i tokom ispita. Ozbiljna, skromna osoba koja se nije isticala. I mislim da je upravo zato danas tako malo informacija o njoj“, rekla je Popović u jednom intervjuu, napominjući da se čak ni njene bivše kolege nisu mogle setiti mnogih detalja iz njenog života. Mira je jednostavno dolazila na posao, marljivo radila, prema svima se odnosila s poštovanjem, ali je svoj privatni život čuvala – privatnim. Profesorka Jelena Krstić opisala ju je kao izuzetno ljubaznu ženu, voljenu profesorku, ali takođe nije mogla reći mnogo više od toga.[1]

„Bila je klasični predavač“, rekla je Popović, „ali morate znati da je to bilo vreme kada je većina profesora predavala ex cathedra. To su bila tradicionalna predavanja i ne mogu reći da su bila posebno inspirativna, ali ono što smo tada znali – a kasnije još više razumeli – jeste da je ona, takoreći, bila mnogo bolji istraživač nego predavač. U istraživačkom kontekstu, ona je bila zaista izuzetna. U svoje vreme, bila je dobro priznata, a kada pogledate časopise u kojima je objavljivala, vidite da su to prestižni časopisi iz fizike – čak i danas je teško objaviti se u njima. Dakle, njen doprinos istraživanju je bio zaista značajan.“

Sećanje Dragane Popović prilično dobro ilustruje način na koji istorija pamti Miru Jurić – ili bolje rečeno, njeno prisustvo u dokumentima otkrivenim tokom ovog istraživanja – uvek na listi zaslužnih pojedinaca, uvek prisutna i aktivna, ali stalno u drugom planu, u poslednjem redu.

Mira Jurić: U srcu materije

Ali možda se argument može „obrnuti“ i reći da upravo takvi ljudi – tihi, marljivi i nenametljivi – postavljaju temelje i uspostavljaju strukture. Mira Jurić je bila osnivač važnih naučnih institucija i, delimično, celog obrazovnog sistema tadašnje Jugoslavije, od prvog razreda osnovne škole do istraživačkih instituta.

Kao spiritus movens uske i specifične naučne oblasti koja je bila u usponu u njeno vreme, sprovodila je složena eksperimentalna istraživanja u zemlji koja je istovremeno zalazila u tajne materije i podučavala širu populaciju osnovnoj pismenosti. Štaviše, nasleđe Mire Jurić obeleženo je njenim naporima kao pedagoga i mentora – bilo da govorimo o njenom dugogodišnjem radu na Univerzitetu ili o značajnim međunarodnim saradnjama u kojima je drugima otvorila vrata fascinantnog kosmosa mikročestica.[1]

Njeno nasleđe je naučno i obrazovno, ali i antifašističko i feminističko, dok njena dostignuća najbolje ilustruju ograničenja i mogućnosti za žene naučnice u Jugoslaviji. U zemlji koja se ponosila visokim učešćem (mada nikada potpunom ravnopravnošću) žena u prirodnim naukama, Mira Jurić na mnogo načina pokazuje šta je značilo biti naučnica i angažovana intelektualka u Jugoslaviji: strpljiv i uporan rad, dobro vođstvo, građenje mostova saradnje, ali i skromnost i nepretencioznost koja se očekivala od žena naučnica u to vreme. Činjenica da je ona gotovo potpuno zaboravljena u savremenom sećanju i razumevanju razvoja prirodnih nauka u Bosni i Hercegovini (iako je nešto prisutnija u Srbiji, gde je izgradila karijeru) odjekuje sa ironijom u vreme široko rasprostranjenog zalaganja za veće uključivanje žena u takozvane STEM oblasti. Međutim, to je i očekivano – njena ličnost i rad predstavljaju ne samo njena individualna dostignuća, već i, u mnogo čemu, trijumfe jugoslovenske nauke, Pokreta nesvrstanih i Narodnooslobodilačke borbe i antifašizma, koji su omogućili i građanska prava žena i njihov fascinantno društveni, politički i naučni uspon – što je samo nekoliko decenija ranije bilo nezamislivo. Upravo je to nasleđe koje današnja etnocentrična društva nastoje da ignorišu, sledeći strašnu ideju da je istorija počela sa njima.

Sabaha Čolaković: Senka otpora

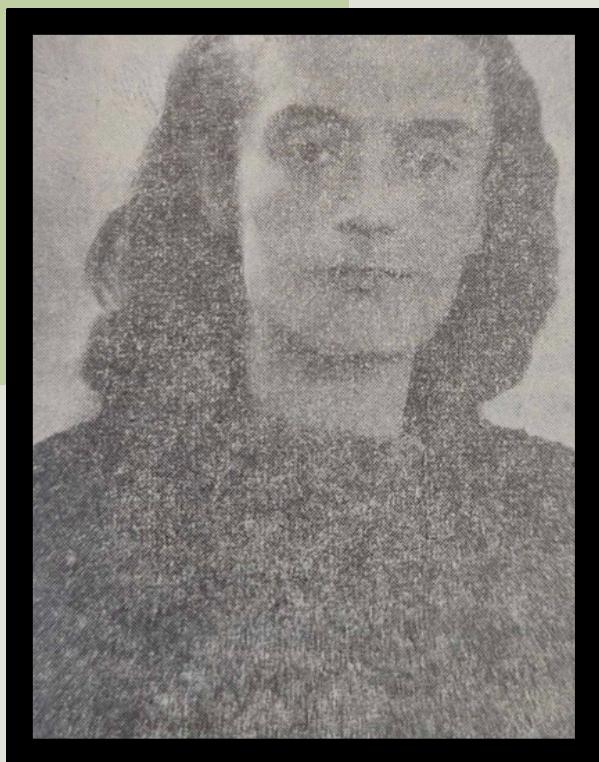
„Čudo-devojka“. Ovako je jedna Zeničanka opisala Sabahu Čolaković u svom komentaru na Fejsbuku, ispod jednog od retkih članaka o neuhvatljivoj podzemnoj aktivistkinji. Iako engleski prevod evocira priče o superherojima (bosanska verzija, „čudo devojka“ je više u duhu bajki), to je čudno prikladan opis koji jednostavno, a opet tako precizno, oslikava ličnost i rad podzemne aktivistkinje o kojoj, ironično, tako malo znamo, a još manje pamtimo (i cenimo).

Priča o Sabahi Čolaković nije samo narativ čija napetost parira najuzbudljivijim špijunskim romanima, već i simbol koji savršeno sažima glavne izazove savremene bosanske kulture sećanja. Pre svega, bila je žena, i to mlada – mlađa od trideset godina kada je umrla – a ženska dostignuća se retko opravdano vrednuju. Njen rad je bio uglavnom nevidljiv, iza linija fronta, u tajnosti i senci, ali ga je karakterisala izuzetna posvećenost i istrajnost.

Sabaha je bila nezamenljiva u podzemnim komunističkim mrežama: od distribucije propagande do liderskih uloga. Organizovala je jedinice i akcije, dodeljivala zadatke, imenovala drugove za funkcije i na kraju odlučivala o pitanjima života i smrti. Posle rata, poslednje atome snage je dala obnovi zemlje, posebno kada je u pitanju dobrobit žena i dece.

Naravno, njeno ideološko nasleđe je potpuno nepoželjno u sadašnjem političkom trenutku. Više o tome kasnije – hajde da prvo objasnimo ko je ona bila.

Imamo malo ličnih podataka o Sabahi Čolaković, osim da je rođena u Sarajevu 1919. godine, da je imala oca po imenu Mustafa i starijeg brata po imenu Rifat. Stoga je nemoguće napisati sveobuhvatnu biografiju koja počinje godinom rođenja, a završava se godinom smrti. Sabaha pripada onom tipu istorijskih ličnosti čiji se lik izvija iz mozaika sećanja i svedočanstava, usputnih beleški, fusnota... Takođe je nemoguće odvojiti njen lik od kolektivne radničke i aktivističke borbe, ili razumeti značaj njenih postupaka bez adekvatnog konteksta. Priča o Sabahi Čolaković je triler, ali onakav koji sadrži bogatstvo događaja u kratkom periodu, sa mnogim sporednim likovima koji osvetljavaju i zasjenjuju različite aspekte njene ličnosti, bez ikakve korisne sinhronizacije.

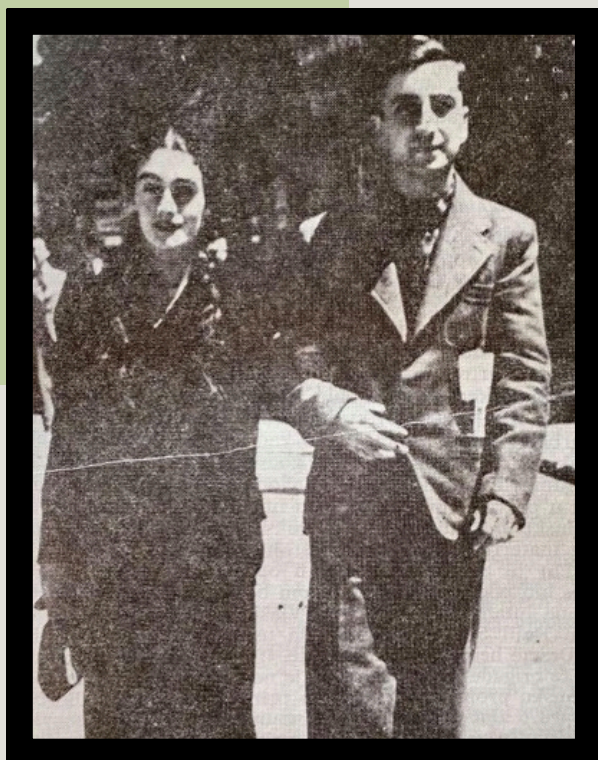
Sabaha Čolaković: Senka otpora

Prvi izdanci radničkog pokreta i početak okupacije

Prvo zabeleženo učešće Sabahe Čolaković u istoriji ovih krajeva dogodilo se 1941. godine, kada je postala član Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), iako je bila angažovana u srodnim aktivnostima još kao učenica srednje škole. Bilo je to vreme kada se radnička klasa radikalizovala, a Komunistička partija Jugoslavije konsolidovala.

Zenica se pretvarala u pravi radnički grad sa 12.000 stanovnika, a 1935. godine gradili su se novi objekti za čeličanu. Kao industrijski, radnički grad, Zenica je imala ogroman značaj za radnički pokret. Tetovsko naselje, iz kojeg potiče porodica Čolaković, doživelo je značajan razvoj sredinom 1930-ih zahvaljujući proširenjima zeničke čeličane i investicijama nemačkog kapitala, pre svega kompanija Krup i Siemens. U to vreme selo, danas gradsko naselje, bilo je jedno od prvih naselja u Bosni i Hercegovini koje je dobilo struju i električno osvetljenje. Radnička naselja, kulturni centri i čitaonice su se brzo razvijali... Jedan izveštaj iz tog vremena prenosi atmosferu: „Poseban značaj se pridaje prosvetivanju sela. Biblioteka i čitaonica su mesta gde se seljani sastaju i savetuju. Komitet je obezbedio nabavku brojnih kvalitetnih knjiga, dnevnih novina i radija, koje seljani rado slušaju. Za njih su radio, knjige i novine zamenili kafane, pa su konzumacija alkohola i kockanje smanjeni za 80 procenata.“[1] Uzimajući sve ovo u obzir, nije iznenađujuće što su se prve klice radničkog pokreta pojavile upravo u Tetovu.

Godine 1935, Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) je ponovo osnovana u Zenici, ali nije trajala duže od godinu dana, jer je već u martu-aprilu 1936. policija u nekoliko bosanskih gradova uhapsila članove – oko 70 aktivista je pritvoreno, a 39 je izvedeno pred sud. Čak i ova kratka epizoda otkriva ono što će postati lajtmotiv Narodnooslobodilačkog pokreta u Zenici – vrtoglavu putanju od potpunog očaja tokom trenutaka izdaje i onoga što se tada nazivalo izloženošću („provala“), do zaraznog entuzijazma i samopožrtvovanog rada, čiji je sinonim bila naša heroina. Usledio je turbulentan period radničkih borbi i štrajkova, od kojih se najveći dogodio 1937. godine. Pratilo ga je nasilje, a njegov glavni ishod bio je neprecizan kolektivni ugovor koji je omogućio eksploataciju.

Sabaha Čolaković: Senka otpora

Jedinstvo radničkog pokreta bilo je ometano frakcionaškim podelama unutar same KPJ, kao i rivalskim sindikatima. Bilo je jasno da je stranka nefunkcionalna, zbog čega je iskusni aktivista Todor Vujasinović došao u Zenicu. Uspešno je vodio reorganizaciju, uspostavio veze sa okolnim gradovima i definisao ciljeve i zadatke.

„Zenica je u to vreme“, piše Ćamil Kazazović, „bila jedan od najjačih industrijskih centara u Bosni i Hercegovini, srce centralnobosanskog industrijskog basena.“

Njena čeličana i rudnik bili su od posebnog značaja za okupatore i ustašku NDH[1]. Štaviše, i železničke i drumske rute su prolazile kroz Zenicu, povezujući jug i sever i vezujući se sa glavnom prugom Beograd–Zagreb. Zbog toga su okupatori, uz pomoć ustaša, nastojali da uspostave punu kontrolu nad Zenicom i obezbede neprekidno iskorišćavanje njenog industrijskog potencijala.“[2]

Upravo zbog toga su lideri KPJ oštro opomenuli članove partije koji nisu uspeli da organizuju ozbiljan otpor okupatorima kroz sabotažu industrijskih pogona. Plan je bio da se uništi elektrana, što bi zaustavilo rad u čeličani i rudniku[1]. Međutim, do sabotaže nikada nije došlo zbog izdaje druga Franje Lera. Ustaše su ga regrutovali mesecima pre akcije. Prenosio je svaki detalj. Bila je to izdaja od koje se zenički otpor nikada nije u potpunosti oporavio.

„Oslobodite našu omladinu“

U jesen 1941. godine, partijska organizacija u Zenici je ponovo uspostavljena. U fazi priprema za ustanak, nalazimo ime Sabahe Čolaković, koja je iste godine, zajedno sa Seadom Škrgom (kasnije narodnim herojem) i Salihom Bešlagićem, primljena u Komunističku partiju Jugoslavije. Nakon dolaska Omera Maslića, prvog U šumi Šušnjara osnovana je partizanska četa, koja je izvela 13 manjih i većih akcija, uglavnom napada na železničku infrastrukturu oko Zenice.[2]

Članovi ilegale u gradu dobili su novu motivaciju. Dvadesetdvogodišnja Sabaha Čolaković i njeni drugovi neumorno su radili na agitaciji i umrežavanju tokom tog vremena. U svojim ratnim memoarima, Vujasinović pominje njeno ime sa drugim politički angažovanim mladim ženama, ali je izdvaja kao aktivistkinju u usponu, „neobično aktivnu političku radnicu, ne samo među ženama, već i na drugim zadacima“.[3]

Sabaha Čolaković: Senka otpora

Jedan od najvažnijih događaja bile su velike demonstracije protiv hapšenja aktivista SKOJ-a, koje neki historičari smatraju jednim civilnim protestom u okupiranoj Evropi. Ustaške vlasti su uhapsile brojne omladince, uključujući članove nekih uglednih porodica iz Zenice, kao i ilegalne aktiviste, što je izazvalo široko negodovanje.

IUpravo je Sabahina grupa mobilisala celu javnost Zenice, organizujući – verujem da je to bio prvi, možda čak i jedini civilni protest u okupiranoj Evropi. Građani Zenice, koji nisu delovali iz ideoloških već čisto ljudskih razloga, došli su ispred ustaškog logora da protestuju i zahtevaju oslobađanje uhapšene omladine. I ono što je zapravo zanimljivo jeste da su u tome uspeali. Ustaše su bile prinuđene da oslobode te ljude, jer su videli da se cela javnost okrenula protiv njih“, kaže zenički historičar Mirza Džananović.[1] Prema njegovim rečima, ovo je jedan od najznačajnijih, a tako često zaboravljenih trenutaka u istoriji Zenice tokom Drugog svetskog rata.

Ali ubrzo su sa fronta stigle loše vesti. Zenički partizanski odredi su se raspali u četničkom puču koji je predvodio Golub Mitrović i njegovi saradnici. Da šok bude još veći, Mitrović je bio član KPJ. Tokom puča je poginulo 30 najboljih boraca. „Epilog ove podmukle izdaje bio je dogovor između četnika i ustaša u Zenici o zajedničkoj saradnji i borbi protiv partizana.“[2]

Borci koji su odbili da stanu na stranu Mitrovića pridružili su se udarnim bataljonskim grupama. Većina njih je poginula.

„Ako je moguće preći Bosnu...”

Nakon četničkog puča i povlačenja partizanske vojske iz područja Zenice, u gradu je vladala atmosfera poraza. Iz perspektive članova partije i ilegale aktivisti, Zenica je morala delovati izolovano. Više od pola godine nije bilo mogućnosti kontakta sa drugim partizanskim jedinicama, a druge partijske organizacije u obližnjim gradovima su već bile neutralisane. Jedini slabašni glas nade dolazio je sa radio stanice „Slobodna Jugoslavija“. Tetovski komunisti, jedina preostala NOP grupa u Zenici, morali su slušati vesti sa strepnjom, ali i nadom, strpljivo čekajući priliku da deluju. Do tog trenutka, bilo je neophodno održavati plamen otpora živim tokom sve očajnijih vremena.

Sabaha Čolaković: Senka otpora

Međutim, činjenica da su se partizanske borbe odvijale i na drugim mestima nije značila da treba da sede skrštenih ruku. Bilo je ključno suzbiti neprijateljsku propagandu, objasniti i podeliti znanje sa fronta i sprečiti mobilizaciju mladih u „domobransku“ vojsku. Tokom ovog perioda, Sabaha Čolaković, zajedno sa svojim bratom Rifatom i Ivanom Račkim, istakla se kao vođa ilegalnog rada u Zenici.

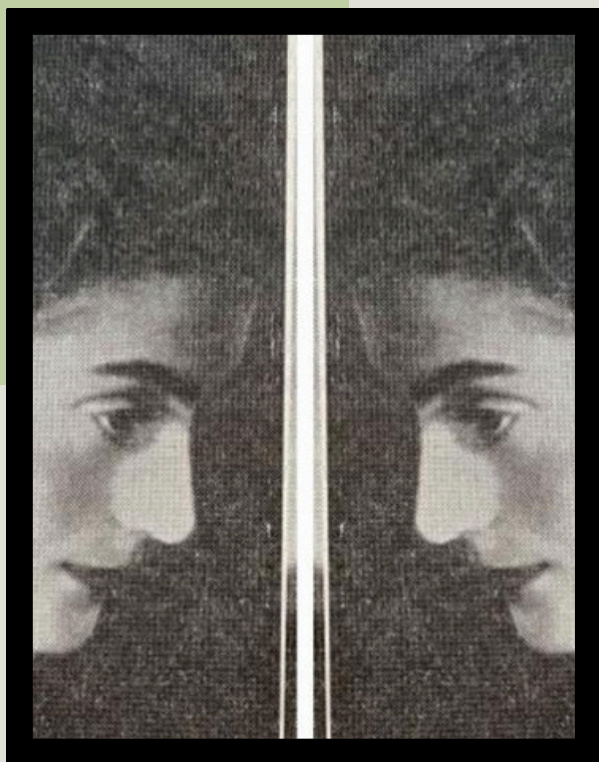
Visoko na njenoj listi prioriteta bilo je sprečavanje mobilizacije muslimanske omladine u neprijateljske vojne formacije.

Organizovala je grupne sesije slušanja emisija „Slobodna Jugoslavija“, moskovskih i londonskih radio emisija, prekucavala vesti i umnožavala ih u čeličani, a zatim ih distribuirala aktivistima. Njena „baza“ bila je kancelarija dr Bruna Novaka, gde je održavala sastanke sa saradnicima, pripremala štampane materijale i vesti i organizovala zadatke. Najčešće je lično distribuirala i sakupljala letke.

Njen podzemni rad obeležio je izuzetan oprez. Kretala se diskretno, pod velom. Aktivnosti su bile precizno organizovane; ona je određivala ko će i gde nositi štampane materijale. Oprez i pažljivo planiranje pomogli su joj da izbegne hapšenje do samog kraja. Nikada nije gubila kontrolu, ni na trenutak. Ulog je bio previsok.

Međutim, tetovski komunisti su smatrali da je njihov najvažniji zadatak reorganizacija oružanog otpora u Zenici. Sabaha je „uložila sve svoje sposobnosti“ u taj zadatak, koristeći retke prilike da se poveže sa drugim jedinicama pokreta otpora. Uspela je kada je otkriveno da se dva partizana kriju u blizini Zenice. Nakon bitke na Vlašiću, Kasim Buljubašić iz Travnika i Rasim Ismić iz Gradišća našli su utočište u kućama tetovskih aktivista; Rasim je teško ranjen u četničkoj zasedi. Leta 1942. godine, nakon što su se oporavili, komunisti su počeli da ih posećuju, među njima i Sabaha. Ona je već sve isplanirala: ko će, sa njima dvojicom, formirati novu partizansku grupu, ko će biti vođa, obezbedila je opremu i oružje... Međutim, nikakve akcije nisu preduzete dok se brojčano stanje jedinice ne ojača. Kasim je ispričao istoričarima svoja sećanja, pomenuvši da ih je, zajedno sa još dvojicom aktivista, Sabaha redovno posećivao i obećavao pojačanje u ljudstvu i oružju.

U to vreme, Sabaha i drugi komunisti održavali su kontakt sa partizanima u četničkom zarobljeništvu – Todorom Butinom i Markom Mišurom – koji su planirali da razoružaju četničku grupu i pridruže se tetovskoj grupi čim se ukaže prilika.

Sabaha Čolaković: Senka otpora

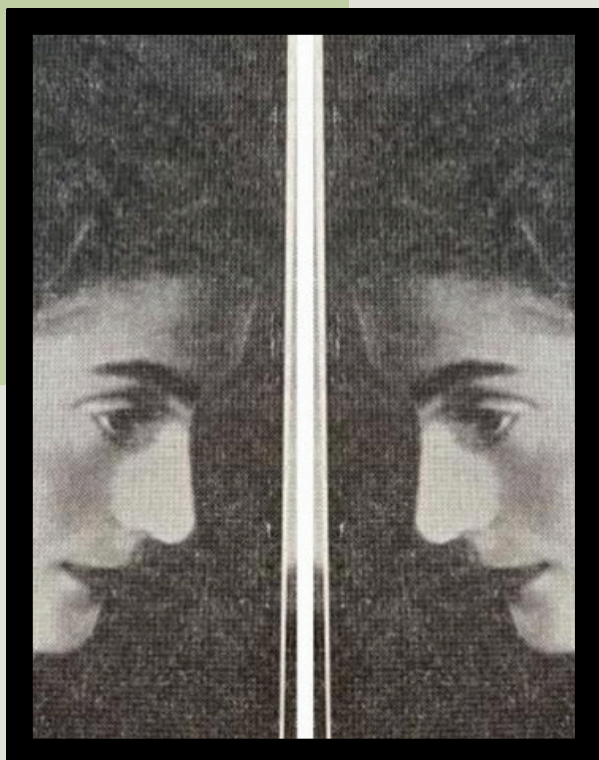
Flz ovog perioda sačuvano je jedno pismo Sabahe Todoru Butini, u kojem ga obaveštava o prisilnoj mobilizaciji za nemačku i domobransku vojsku i iznosi plan kako da se mladići „oslobode“ tokom transporta i pridruže partizanima:

Ovaj moj plan je zaista smelo zamišljen, ali nema drugog izlaza. Moramo se sastati i konsultovati o tome da li je moguće da ga sprovedete. Do tada ću se konsultovati i sa komandantom. Moramo temeljno razgovarati o ovoj stvari, jer ne smemo delovati ishitreno. Dakle, svakako ćemo se sastati u nedelju uveče. Ako bude moguće da pređem Bosnu, doći ću tamo; ako ne, onda kao i pre.[1]

U pismu zvuči samouvereno, ali ipak izuzetno oprezno. Njeni rizici su bili proračunati, ali nikada nepromišljeni. Očigledno se oslanjala na grupnu strukturu i kolektivno donošenje odluka, ali je bila spremna da „pređe Bosnu“ kako bi pomogla u izvršenju ovog plana. Međutim, plan nikada nije realizovan. Umesto toga, Sabaha i tetovska grupa suočili su se sa još jednim gorkim razočaranjem. Tokom meseci oporavka nakon bitke u Dračiću, Todor je boravio u selu Sviće i, kao četnički zarobljenik, morao je da izbegava svaki kontakt sa komunistima pod pretnjom streljanja. Nikada nije otkriveno kako je otkriven – verovatno je praćen – ali kada je postalo jasno da je Butina i dalje u kontaktu sa komunistima, pozvan je u štab u selu Perin Han. Tamo je brutalno pretučen (seljani su svedočili da nije mogao da hoda i da je morao da bude prevezen kolima i častljen kozjim kožama), ali nisu smeli da ga ubiju zbog poštovanja koje je uživao među Zeničanima.

Ali Todor nije odustao. Samo mesec dana kasnije, ponovo je uspostavio kontakt sa Sabahom i ostatkom grupe i krenuo u akciju. Zamislite scenu: na tajnom sastanku su Todor, Sabaha i još dva člana ilegale. Planirana je akcija: Todor i saveznici će razoružati četničku žandarmeriju, a zatim preći Bosnu uz pomoć Tetovske grupe.

Međutim, organizacione slabosti – delimično zbog ograničenih resursa Tetovske grupe u izuzetno nepovoljnim uslovima – potkopale su uspeh i ove akcije. Todor i drugovi su uspešno razoružali četnike, ali nisu uspeli da pređu Bosnu jer su žandarmi ubili borce koji su bili njihova veza.

Sabaha Čolaković: Senka otpora

Odlučili su da pokušaju ponovo sledećeg dana, ali ih je jedan od „drugova“ izdao, pobegavši pod okriljem noći i obavestivši četnički štab. Sledeće noći su upali u zasedu — Butina je ubijen, neki su pobegli, a drugi su uhapšeni. Četnici su odmah pozvali svoje ustaške saveznike da im pokažu telo ubijenog komunista, a među njegovim stvarima pronašli su Sabahino pismo.

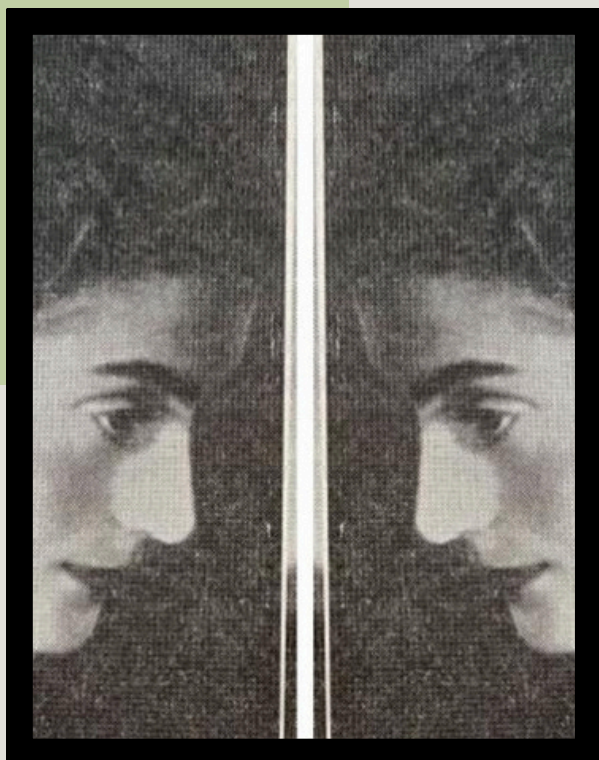
Ubrzo nakon toga, Rasim Ismić je takođe ubijen, a njegova grupa je razbijena u selu Gradišće. Napad su predvodile ustaške snage. Ovo je označilo kraj napora Tetovske grupe da oživi Zenički partizanski odred u ovom periodu. Ubrzo nakon toga, četnici su zarobili preostale članove grupe. Četnički komandant Golub Mitrović jednom je pozvao ustaše da se „pohvale“. Tela su fotografisana. Četnički komandant nije dobio odlikovanje koje je očekivao.

Sabaha nije odustala. Čitava grupa je bila duboko pogođena ovim događajima; oplakali su pale drugove, ali nije bilo mesta za oklevanjem ili povlačenje. Sa toliko gubitaka i tako visokim ulogom, ilegalni borci su morali da nastave. Još jednom je predvodila sa odlučnošću, izdržavajući sva iskušenja bez žalbi. Išla je u Tetovo i Gradišće, redovno je komunicirala sa omladinom iz čeličane i rudnika. U to vreme, praktično je bila vođa ilegalnog rada u gradu. Kretala se sama, u senci, pod okriljem noći, uvek oprezna, ali uvek računajući na zaštitu svojih drugova. Čak ni njeno krhko fizičko stanje, oslabljeno plućnom bolešću, nije moglo da je zaustavi. Ne znamo tačno koju je bolest imala – jedna od verovatnijih pretpostavki je tuberkuloza – ali postoje svedočanstva o krhkoj devojci koja je neverovatnom snagom volje savladala sve prepreke.

Obnavljanje kontakta, nastavak rada

Sabaha je znala da će doći bolja vremena – i jesu. U kasnu jesen, Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske odlučio je da intenzivira ofanzivu u dolinama reka Une, Bosne i Save. Pozitivan razvoj događaja u zapadnoj Bosni doneo je tračak nade komunistima u Zenici. Oni su odmah intenzivirali svoje aktivnosti.

Ofanzive u dolinama Bosne i Lašve počele su u decembru 1942. Prva dalmatinska i Prva crnogorska brigada pokrenule su iznenadne akcije koje su zatekle neprijatelja. Zauzele su železničke stanice Vranduk i Nemila, uništile pruge

Sabaha Čolaković: Senka otpora

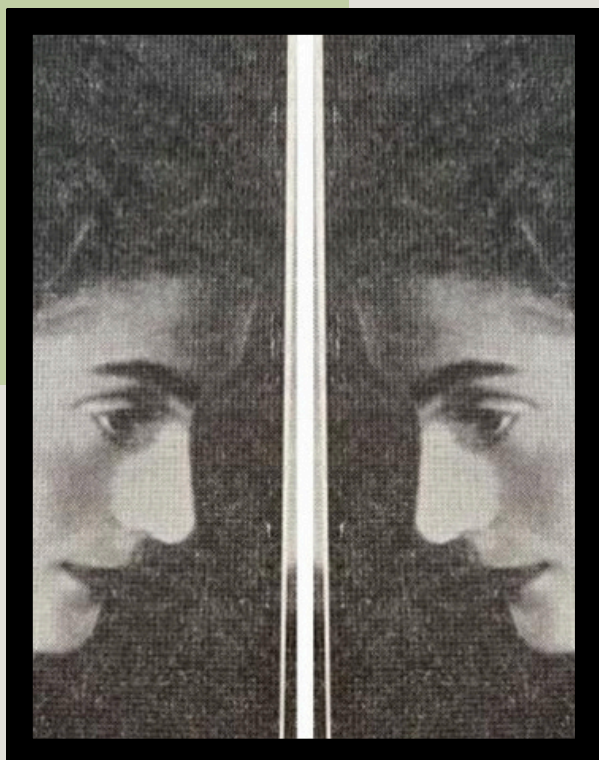
Vođe Prve dalmatinske brigade su uspostavile kontakt sa tetovskim komunistima, iako nikoga nisu poznavale u Zenici. Slali su pisma preko radničkih aktivista u čeličani, ne znajući da li će stići do pravih ljudi. Dobili su odgovor koji je sadržao detaljne informacije o broju i rasporedu neprijateljskih snaga.

Sledećeg dana organizovan je sastanak između predstavnika Prve dalmatinske brigade i tetovskih komunista. Međutim, ovaj dugo očekivani prvi kontakt sa partizanskim snagama nije prošao radosno. Partizanski drugovi nisu poštovali ilegalne članove; otvoreno su im govorili da je njihov rad postao „izolovan“, da njihova aktivnost nije bila dovoljno „široka i masovna“ i da nisu uspjeli da organizuju radnike da se pridruže borbi. Njihov rad je označen kao „sektaški i pasivan“.

Rezultat sastanka bio je letak kojim se pozivaju zenički radnici da sabotiraju fabričke pogone i pridruže se partizanima. Komunisti su takođe dobili primerak „Borbe“ koja je sadržala proglas prvog zasjedanja AVNOJ-a. Materijal je trebalo reprodukovati i što šire distribuirati među građanima Zenice. Ovaj zadatak je obavila sama Sabaha. Sve je ukazivalo na obnovu ustanka i nastavak borbe, ali je bilo premalo vremena – vojna situacija se sve više komplikovala i vojska je morala da krene dalje. Zabeleženo je da je tetovska grupa pokušala ponovo da uspostavi kontakt sa Prvom dalmatinskom brigadom. Sabahina inicijativa bila je da pošalje kurira preko Vlašića, kroz dubok sneg i bez puta, da dostavi važne obavешtajne podatke i materijal za pisanje i medicinsku pomoć... Jedan kurir je uspeo, dobivši partizansku propusnicu i nekoliko primeraka „Borbe“. Halil Selimović je takođe doneo brošuru o zločinima u Jasenovcu, što je verovatno bio prvi put da su takvi zločini postali poznati u ovim krajevima. Drugi kurir je morao da se vrati sa nedovršenim zadatkom. Ali jednostavno je bilo premalo vremena za ono što je bilo najvažnije – ponovno pokretanje oružanog ustanka. Kada se, u drugoj polovini januara 1943. godine, vojska vratila blizu Zenice, tetovska grupa više nije postojala.

„Pretražili su celu Zenicu tražeći je...“

Do kraja januara 1943. godine uhapšeno je više od 500 ljudi: od onih koji su ranije bili povezani sa Narodnooslobodilačkim antifašističkim pokretom do svih koji su bili „sumnjivi“.

Sabaha Čolaković: Senka otpora

Smešteni su u logor u zatvoru u Zenici. Odatle su ili deportovani u Jasenovac ili odvedeni na pogubljenje. Neki su obešeni duž železničke pruge kao upozorenje meštanim.

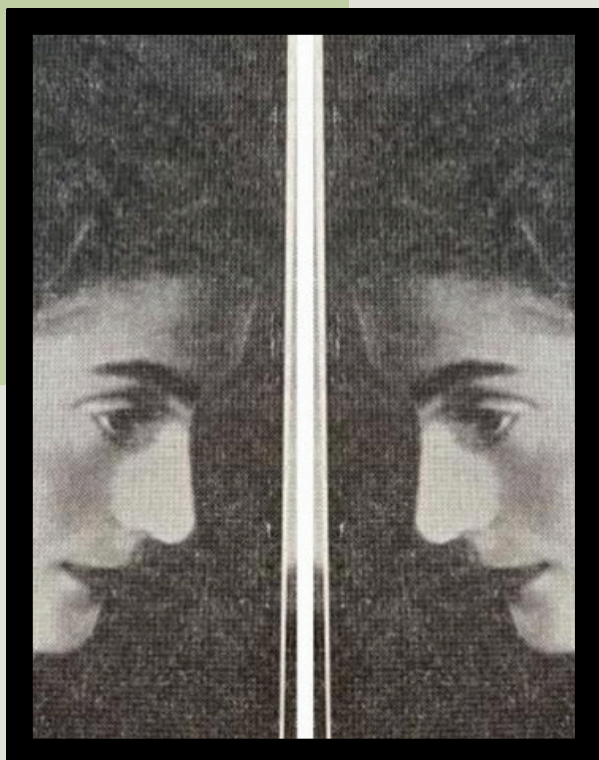
Naravno, komunisti su bili prvi, uključujući i članove Tetovske grupe. Skoro svi članovi Tetovske organizacije su uhapšeni, uključujući i Sabahinog brata, Rifata Čolakovića.

Sabaha je, zajedno sa još nekoliko članova grupe, uspela da se sakrije. Uz pomoć Derve Praskić i Fatime Isaković, prošla je pored ustaške straže na drvenom mostu u naselje Bilimišće, gde se sakrila. „Nemci i ustaše su pretražili celu Zenicu tražeći je“, piše Kazazović. Ponuđena je nagrada za onoga ko je pronađe ili uhvati.

Nakon hapšenja, Nemci su sprovedli ispitivanja. Rifat Čolaković i ostali članovi iz Tetova i Gradišća odmah su odvojeni od ostalih pritvorenika. Zatvorenici su jedan po jedan odvođeni u posebnu prostoriju. Bili su podvrgnuti najgorim oblicima torture kako bi se izvukle informacije o partizanskim borcima i drugim kolaboracionistima.

Ovde u priču ulazi Oto Cipra. Ovaj Nemač iz Plzenja se preselio u Zenicu 1913. godine, gde je radio kao glavni računovođa u Rudniku i elektrani. Čim je počela okupacija, stavio se na raspolaganje nemačkoj komandi kao prevodilac. Prema istoričarima, Cipra je bio jedan od vodećih članova tajnih službi u Zenici, arhitekta većine operacija koje su razbile partijske organizacije, što je dovelo do smrti i hapšenja mnogih Sabahinih drugova. U zatvoru, tokom ispitivanja, Cipra je bio zadužen za prevođenje pitanja i odgovora, i često je zloupotrebljavao svoju ulogu posrednika pogrešno tumačeći, često je od njega zavisilo da li će osoba biti mučena. Njegovo nedolično ponašanje razotkrio je jedan od zatvorenika koji je znao nemački. Pronašao je način da upozori drugove napolju. Cipra je odmah postao meta najnovije akcije Sabahe Čolaković.

Dok je njegova sestra smišljala plan za atentat na ustaškog prevodioca, Rifat – ako je verovati legendi koja je godinama kružila Tetovom – pokazao je podjednaku lukavost u zatvoru. Odlučio je da „udovolji“ nemačkim oficirima koji su tražili spisak u zamenu za slobodu. Rifat im je dao imena ustaša, agenata, saradnika i građana sa „proustaškim simpatijama“, a neinformisani nemački oficiri – koji nisu bili stacionirani u Zenici već u Sarajevu – odmah su naredili hapšenje svih navedenih osoba.

Sabaha Čolaković: Senka otpora

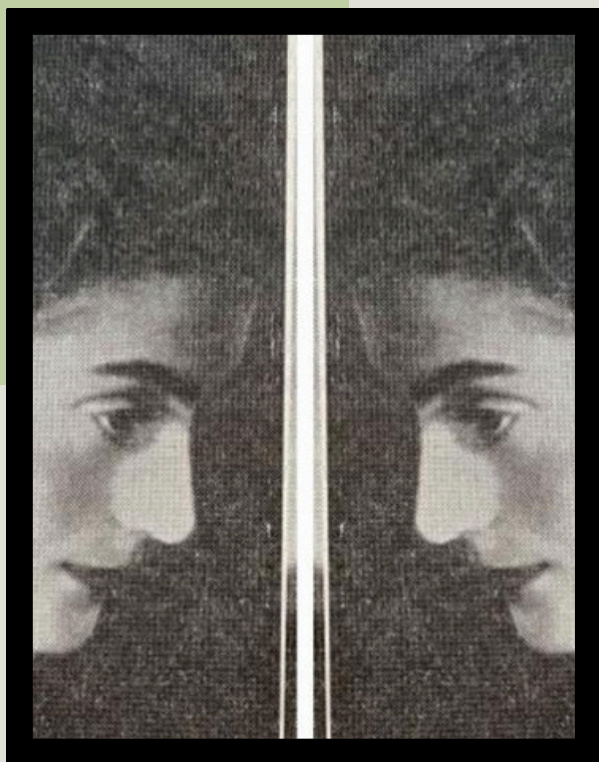
Ovo je izazvalo ozbiljnu zabunu, čak i sukob sa lokalnim ustaškim vlastima. Pričalo se da je čak i nekoliko poznatih ustaša dovedeno u zatvor. Tek nakon niza telefonskih poziva u Sarajevo i Travnik, Rifatova prevara je otkrivena. On i njegovi saradnici su pogubljeni sledećeg dana. Jedan od zatvorenika, kome je naređeno da kopa grobove za pogubljenja, ostavio je sledeće svedočanstvo:

„Dali su nam lopate i pijuke i naredili nam da kopamo (...) Bila je veoma oštra zima i dubok sneg, pa je kopanje bilo sporo. Zemlja je bila tvrda i smrznuta, a ruke su nam se ledile. Zbog toga su nas stražari požurivali i tukli kundacima.“ Sledećeg jutra, posmatrali su egzekuciju kroz prozor. Tek tada su shvatili značenje svojih postupaka.

Da bi sprovela svoj do tada najsmeliji plan, Sabaha je pronašla način da kontaktira zatvorenike Omera Porobića i Dževada Glamočanina. Njih dvojica su uhapšeni 1942. godine i osuđeni od strane ustaškog prekršajnog suda. U zeničkom zatvoru dobili su duge kazne zatvora, ali su uspeli da pobegnu u novembru 1942. godine i pridruže se Zeničkom četničkom odredu, što su – prema rečima Ćamila Kazazovića – „videli kao šansu da ostanu živi i na kraju pređu partizanima“, što su i učinili tokom leta iste godine. Omer i Dževad su prihvatili Sabahin plan da ubiju ozloglašenog Cipru. Sabaha je bila dobro upoznata sa njegovim kretanjem – znala je da je kao prevodilac učestvovao u pregovorima sa četnicima, pa čak i koju kafanu je posećivao. Nije prošlo mnogo vremena pre nego što je nabujala reka Bosna isprala telo Ota Cipre. Izveštaj šefa ustaške stanice iz Travnika navodi da je „Oto Cipra, službenik zatvora u Zenici, zaklan i isečen, a zatim bačen u reku Bosnu“. Omer i Dževad su kasnije poginuli u borbi.

Nakon ove poslednje akcije, Sabaha se potpuno sakrila. Do tada je njena bolest napredovala i savetovano joj je da se odmara. Provela je dva meseca u Bilimišću, a zatim se vratila kući i sakrila se u zemunici koju je iskopao njen otac, Mustafa Čolaković. Mustafa „više nije verovao drugim ljudima. Doveo je Sabahu kući, iskopao rov u kuhinji i pokrio ga ormarom.“^[1] Iz dostupnih izvora može se zaključiti da je provela najmanje nekoliko meseci pod zemljom, jer je poznato da je leta 1943. godine napustila Zenicu pod velom,

[1] Avdić, S. Moja fabrika, Zenica, IK Vreme, 2013.

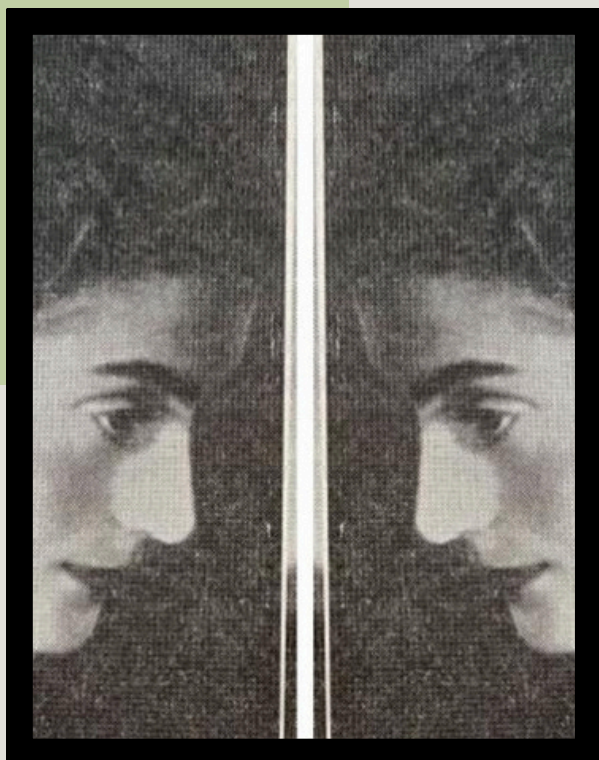
Sabaha Čolaković: Senka otpora

Ovo je izazvalo ozbiljnu zabunu, čak i sukob sa lokalnim ustaškim vlastima. Pričalo se da je čak i nekoliko poznatih ustaša dovedeno u zatvor. Tek nakon niza telefonskih poziva u Sarajevo i Travnik, Rifatova prevara je otkrivena. On i njegovi saradnici su pogubljeni sledećeg dana. Jedan od zatvorenika, kome je naređeno da kopa grobove za pogubljenja, ostavio je sledeće svedočanstvo:

Dali su nam lopate i pijuke i naredili nam da kopamo (...) Bila je veoma oštra zima i dubok sneg, tako da je kopanje bilo sporo. Zemlja je bila tvrda i zaleđena, a ruke su nam se ledile. Zbog toga su nas stražari žurili i tukli kundacima pušaka.“ Sledećeg jutra, posmatrali su egzekuciju kroz prozor. Tek tada su shvatili značenje svojih postupaka.

Da bi sprovela svoj do tada najsmeliji plan, Sabaha je pronašla način da kontaktira zatvorenike Omera Porobića i Dževada Glamočanina. Njih dvojica su uhapšeni 1942. godine i osuđeni od strane ustaškog prekršajnog suda. U zeničkom zatvoru dobili su dugogodišnje zatvorske kazne, ali su uspeali da pobegnu u novembru 1942. godine i pridruže se Zeničkom četničkom odredu, što su – prema rečima Čamila Kazazovića – „videli kao šansu da ostanu živi i na kraju pređu u partizane“, što su i učinili tokom leta iste godine. Omer i Dževad su prihvatili Sabahin plan da ubiju ozloglašenog Cipru. Sabaha je bila dobro upoznata sa njegovim kretanjem – znala je da kao prevodilac učestvuje u pregovorima sa četnicima, pa čak i koju kafanu posećuje. Nije prošlo mnogo vremena pre nego što je nabujala reka Bosna isprala telo Ota Cipre. Izveštaj načelnika ustaške stanice iz Travnika navodi da „Oto Cipra, službenik zeničkog zatvora, zaklan je i isečen, a zatim bačen u reku Bosnu.“ Omer i Dževad su kasnije poginuli u borbi.

Nakon ove poslednje akcije, Sabaha se potpuno sakrila. Do tada je njena bolest napredovala i savetovano joj je da se odmara. Dva meseca je provela u Bilimišću, a zatim se vratila kući i sakrila se u zemunici koju je iskopao njen otac, Mustafa Čolaković. Mustafa „više nije verovao drugim ljudima. Doveo je Sabahu kući, iskopao rov u kuhinji i pokrio ga ormarom.“[1] Iz dostupnih izvora može se zaključiti da je provela najmanje nekoliko meseci pod zemljom, jer se zna da je leta 1943. godine napustila Zenicu pod velom, zahvaljujući samo prijateljskim železničarima koji su naklonjeno gledali na NOP.

Sabaha Čolaković: Senka otpora

Prešla je na slobodnu teritoriju između Bugojna i Gornjeg Vakufa, koju je kontrolisao Visoko-zenički partizanski odred. Odmah je dobila nove zadatke od lokalne komande u Gornjem Vakufu, gde je radila sa aktivistkinjama Antifašističkog ženskog fronta i na drugim zadacima.

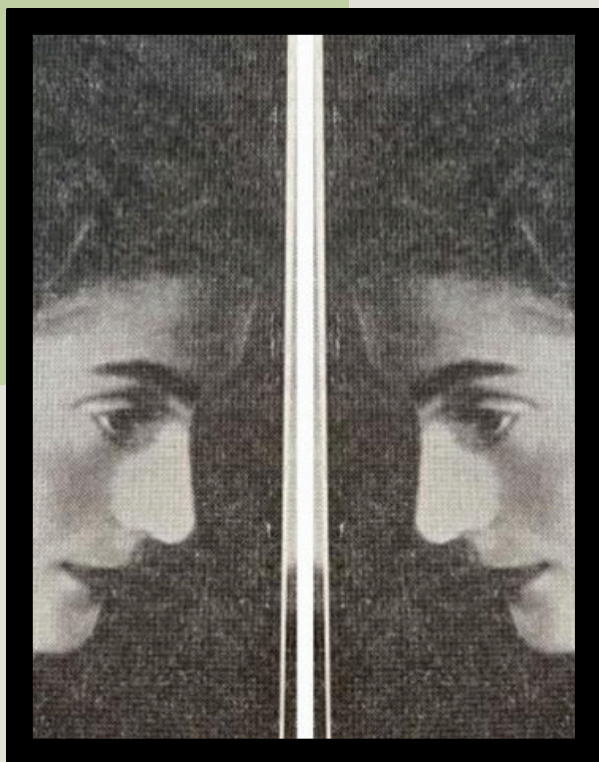
Iz perspektive ustaša i nemačkih službi, moralo je izgledati da je Sabaha bila svuda i nigde u isto vreme.

Sveprisutna, a opet nevidljiva. Dugo nakon što je pobjegla iz Zenice, vlasti su nastavile da je tragaju. U septembru 1943. godine, u čeličani se pojavio „partizanski kurir“ – preruseni ustaški agent – pokušavajući da sazna više o podzemnim aktivnostima. Zeničani se sećaju da je bio posebno zainteresovan za Sabahu Čolaković.

Nakon oslobođenja, Okružni komitet KPJ za Sarajevo rasporedio je Sabahu u Visoki komitet, tačnije za rad u gradu Brezi, gde je radila sa ženama unutar AFŽ-a. Znajući koliko je truda ulagala u svoj podzemni rad, može se, bez mnogo mašte, zamisliti sa kakvim je entuzijazmom prihvatila organizaciju posleratne obnove.

Iz vredne dokumentacije AFŽ-a vidimo da je bila odgovorna za sve organizacione aspekte ženskog aktivizma. Još dok je bila u Visokom, podnela je izveštaj Glavnom odboru AFŽ-a koji jasno pokazuje njenu energiju i kritički duh. „Bilo je mnogo žena koje nisu ni znale šta znači reč antifašizam“, izvestila je, živopisno ilustrujući stanje života žena na kraju rata. U drugom izveštaju, Sabaha pokazuje oštar uvid i otvorenost za kritiku; ona primećuje da „među aktivistkinjama ima više seljanki nego intelektualki“, ali takođe otvoreno kritikuje „destruktivne žene“, one koje ometaju njihove napore. „One rade organizovano, posebno na produbljivanju verske i nacionalne mržnje“, kaže ona sa dozom ironije. Posebno je ljuta na one koji sabotiraju napore za pomirenje „muslimanki i hrvatkinja“, upozoravajući da se „posebne konferencije“ moraju održavati pažljivo, kako se ne bi dala municija frazi „pričate nam o bratstvu i jedinstvu, a sami pravite razlike“.

Na istom sastanku, jedna od drugarica je zaključila nakon Sabahinog temeljnog izveštaja: „Visokačka organizacija je do sada pokazala najbolje rezultate, tako da iskustvo i inicijativa ove organizacije treba da posluže kao primer i da se prenesu na druge okruge.“[1]

Sabaha Čolaković: Senka otpora

Sabaha je takođe bila delegat Bosne i Hercegovine na Prvom kongresu jugoslovenskih antifašističkih žena. Inteligentna, energična, oštroumna. Nema sumnje da joj je bila predodređena svetla budućnost. Nažalost, u slobodnoj zemlji o kojoj je sanjala i za koju se toliko borila, živela je još samo dve godine. Teška bolest pluća sa kojom se godinama borila trijumfovala je nad njenom nepokolebljivom voljom, mladošću i duhom.

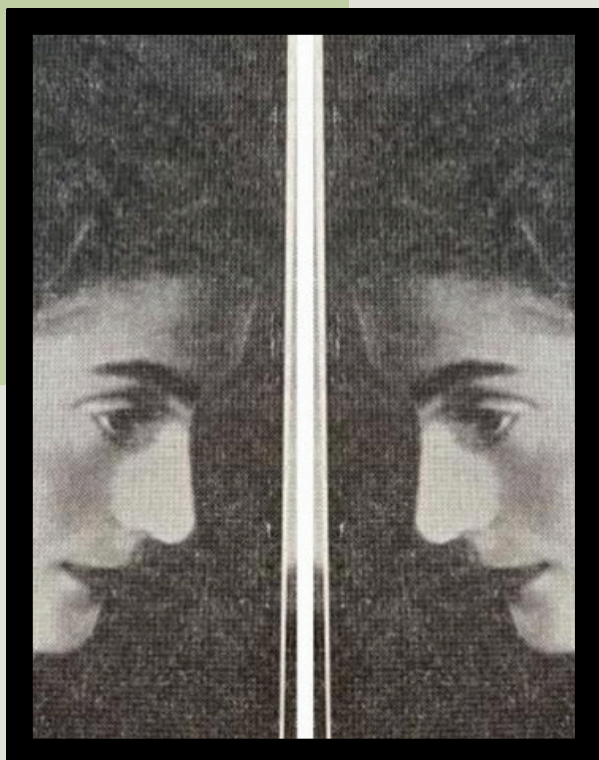
Tamo je sahranjena.

Revolucionarno pod velom

Malo je stvari koje su toliko simbolične za ulogu žena u Narodnooslobodilačkom ratu i ilegalnom radu kao žena sa velom koja, ispod nabora svog pokrivača, nosi komunističke propagandne letke, tajne poruke, lekove za borce, ili čak oružje. Zar, vala ili burka - neprozirni veo koji su tradicionalno nosile muslimanke u ovom regionu do kraja Drugog svetskog rata, a neke čak i posle toga - važan je simbol emancipacije bosansko-hercegovačkih žena: ono što je omogućilo ilegalni rad, kasnije je za aktivistkinje postalo simbol zaostalih percepcija mesta žena u društvu. Kao takve, masovne akcije otkrivanja organizovane su na sastancima najveće ženske organizacije u Jugoslaviji - AFŽ-a. Rečima partizanke Zage Umičević Male: „Pod burkom i velom, simbolima vekovnog ugnjetavanja žena, izvršavale smo zadatke Partije sa ciljem potpunog oslobođenja čovečanstva.“[1]

Mnogi istoričari su isticali ulogu žena tokom okupacije kao ključnu, upravo zato što su ustaške okupacione vlasti potcenjivale lokalna društva kao konzervativna u pogledu položaja žena. Zbog toga su žene mogle mnogo da urade u organizovanju, agitovanju i umrežavanju, jer su se mogle slobodno kretati po gradovima.

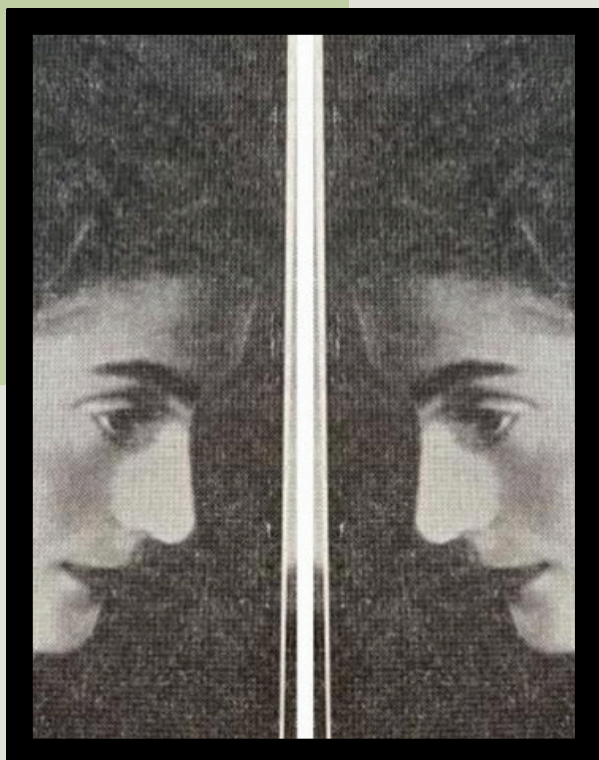
„Zašto je Sabaha efikasno postala vođa podzemnog pokreta u Zenici? Upravo zato što je bila žena. Ženama je bilo donekle lakše da šetaju gradom jer tajne službe nisu zaista verovala da žene imaju sposobnost da bilo šta urade. Dok su njeni drugovi, koji su uglavnom bili muškarci, morali da deluju u dubokoj tajnosti i sa ograničenim kretanjem – jer praktično nisu mogli ništa da urade – sam njen rodni identitet je bio prednost u tom trenutku. Prema informacijama koje imamo, koristila je zar da se kreće po gradu i nosi informacije i sve ostalo što je bilo potrebno da se oživi podzemni pokret u Zenici.“[2]

Sabaha Čolaković: Senka otpora

Istorija učešća žena u radnom i partizanskom pokretu je složena tapiserija koja otkriva vekovnu patrijarhalnu strukturu – i njen, barem privremeni, kolaps tokom antifašističke borbe i posleratne obnove. Učešće žena u borbi i u ilegalnom radu je podsticano i podržavano, i one su pokazale da bi bez njih borba bila nezamisliva, a pobjeda možda i nedostižna.

Mnogo knjiga je napisano o važnosti uloge partizanki u Jugoslaviji, ali u akademskim oblastima, ova tema istraživanja tek počinje da se raspliće. Sabaha Čolaković, međutim, ne odgovara baš tom idealu, uglavnom zato što nikada nije proglašena nacionalnom heroinom, titulom rezervisanom za borce, komandante i političke radnike koji su se istakli herojstvom i žrtvom tokom Narodnooslobodilačkog rata. Titula je obično dodeljivana posthumno, što je donekle „diskvalifikovalo“ Sabahu, jer nije poginula u direktnoj borbi, već – birokratski rečeno – od „prirodnih uzroka“. Priznanje koje joj je društvo dodelilo bilo je prilično minimalno – vrtić u Brezi, gradu u kojem je umrla, nosio je njeno ime, a stariji građani Breze se sećaju da je njen grob, sa minimalističkim spomenikom, bio u blizini. Sećanje na neprepoznatu heroinu je potom izbledelo, da bi ga donekle oživeo zenički istoričar Ćamil Kazazović osamdesetih godina prošlog veka, a nedavno i zahvaljujući umetnicima poput Selvedina Avdića, autora knjige „Moja fabrika“, u kojoj je jedno poglavlje posvećeno priči o Sabahi, Rifatu i Otu, kao i pozorišne rediteljke Selme Spahić, koja je u svojoj scenskoj adaptaciji iste knjige posebnu pažnju posvetila Sabahi. Ova revitalizacija sećanja na neuhvatljivu podzemnu aktivistkinju dolazi nakon decenija pažljivog brisanja gotovo svakog traga jugoslovenskog nasleđa iz javnog prostora u bosansko-hercegovačkim gradovima. Sećanje na antifašističke jugoslovenske heroje – a posebno heroine poput Sabahe – je potpuno „opciono“, ponekad čak i nepoželjno u društvima koja teže da budu etnički čista i zasnivaju svoje istorije poželjno na nedavnoj prošlosti. Patrijarhalna pristrasnost u istoriji dodaje još jedan sloj ovom problemu. Spahićevim rečima: „Čitava udžbenička istorija čovečanstva veliča muško ratničko herojstvo. Ženama se, u najboljem slučaju, daju sporedne uloge. Posebno u nedavno revidiranim udžbenicima (...), one su prvenstveno predstavljene kao žrtve — pokorni posmatrači, čuvari doma, majke i lojalne supruge. Ova pasivnost koja se pripisuje ženama je duboko iritantna. Žene — one koje nisu prisutne na bojnopolju — u potpunosti su preuzele funkcionisanje društva, kako u ruralnim tako i u urbanim sredinama, kroz svoje aktivno angažovanje i svoju mnogo dovođenu u pitanje fizičku snagu“.[1]

Sabaha Čolaković: Senka otpora

To je najočiglednije u imenovanju institucija i ulica, koje se u Bosni i Hercegovini neobično često nazivaju po istaknutim ličnostima. Nigde promena režima i revizionistički stav prema prošlosti nisu očigledniji nego u imenovanju javnih prostora, što ima mnogo zajedničkog sa animalističkim teritorijalnim obeležavanjem. Za početak nema mnogo ženskih imena, a ako su i pripadala nepoželjnom jugoslovenskom nasleđu, gotovo uvek su nestajala.

Zato mnoge nevladine organizacije s vremena na vreme traže promenu imena kako bi se odrazila dostignuća žena; jedna takva inicijativa pominje heroinu ove priče, pozivajući se na njenu „predanu i nesebičnu borbu za slobodu građana Zenice“.[1] Međutim, i u Zenici su škole nazvane po partizankama i članicama SKOJ-a preimenovane u skladu sa novim „vrednostima“. Bivša škola sestara Ditrhih – jevrejskih učenica koje su bile aktivne u ilegalnom pokretu i ubijene u logoru Jasenovac – sada nosi ime pisca Miroslava Krležę; sestrama je ostala mala i neupadljiva ulica, a spomenik je premešten na drugu lokaciju.[2] Medicinska škola „Desanka Todić“, takođe nazvana po partizanki, sada se jednostavno zove Medicinski fakultet. Sve je to deo istog trenda koji je uticao i na javno obeležavanje Sabahe Čolaković. Vrtić u Brezi sada se zove „Umihana Čuvidina“, što nam govori kakvu vrstu ženskog ideala preferira posleratna Bosna i Hercegovina: ne borbenu i emancipovanu aktivistkinju ili partizanku, već nežnu pesnikinju iz vremena osmanske Bosne, čija je jedina sačuvana pesma nepotpisana, a čija su dela uglavnom ostala anonimna. Činjenica da Čuvidina, još jedna žena iz prošlosti čiji rad zaista zasluųuje priznanje, zamenjuje ime druge žene u javnom prostoru govori mnogo o tome koliko površno nacionalistička kultura sećanja tretira žensko nasleđe.

Dakle, zaključimo pitanjem: zašto se naši gradovi ne bi sećali i Sabahe i Umihane?

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

*Jutros, radost se provlači niz puteve
pune borbenih pokliča. Kao talas kada
se podigne
kliču, ponosno i snažno prolaze
u bolji život, naše nove žene!*

— Vera Obrenović Delibašić, „Žene
prolaze“

Priča o Veri Obrenović Delibašić je priča o otpornosti, preživljavanju i razočaranju, ne uvek u jednakoj meri, i ne nužno tim redosledom. Moglo bi se dodati i zaboravljanje, koje je rezultat marginalizacije tokom njenog života i zanemarivanja sećanja nakon njene smrti.

Ova jugoslovenska književnica, muzičarka, prevodilac, predavač i arhivar – ukratko, kulturna radnica – ostavila je svoj trag u Sarajevu na nekoliko načina, a grad joj je malo dao zauzvrat. U stvari, njeno sećanje je u velikoj meri zamagljeno složenim istorijskim i društvenim promenama tokom i posle njenog života. Moglo bi se reći da je dvostruko izbrisana – jednom tokom života, drugi put nakon smrti. Njen rad i život danas predstavljaju prazninu u književnoj i kulturnoj istoriji grada, prazninu koja odražava političke pukotine i kulturne slomove koji, nesumnjivo, prvo troše živote žena. Uz to rečeno, takođe se mora napomenuti da biografije poput njene retko odgovaraju savremenim bosansko-hercegovačkim kulturnim narativima, često sečenim i skrojenim makazama nacionalizma. Njen primer nije samo odlična ilustracija šta se – i kako – gubi u nacionalističkom čišćenju književnog kanona, već i kako se naša književna i kulturna istorija osiromašuje odbacivanjem znanja koje nije u skladu sa aktuelnim ideološkim ciljevima.

Zbog svega ovoga, ne bi trebalo da počinjemo sa datumima i činjenicama, već sa dostignućima. Koga smo zaboravili? Prvu romanopisicu Bosne i Hercegovine. Pre Vere Obrenović Delibašić, nijedna žena nije objavila roman. U zajednicama koje cene svoju istoriju, sama ta činjenica bi joj obezbedila mesto u književnom kanonu, čak i ako bi njeno delo bilo samo osrednje estetske vrednosti. Što, mora se reći, nije.

U retkim studijama koje se bave njenim knjigama, Vera Obrenović Delibašić se često naziva „pisateljicom Revolucije“. I zaista, ako je nešto definisalo njen rad, to je bila jugoslovenska narodnooslobodilačka borba. Vera je autorka dvanaest tematski raznovrsnih knjiga, od pesama i kratkih priča do drama, romana i biografija.

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

„Goruće srce i drhtava ruka“

Vera Obrenović je rođena 1906. godine u Livnu u porodici učitelja. Velika porodica – sedam sestara i jedan brat – i česta preseljenja, tipična za učiteljsku profesiju u to vreme. Livno u najranijem detinjstvu, zatim Bosanski Šamac, Kostajnica i konačno Sarajevo, koje je obeležilo njenu mladost; ove stalne promene prebivališta kao da su nagoveštavale slična lutanja u njenom budućem životu.

Međutim, život porodice Obrenović nisu otežavale samo selidbe i činjenica da je bilo „mnogo usta za hranjenje“. Ne, Vera Obrenović je odrasla i razvijala se kao ličnost u posebnom istorijskom periodu previranja i turbulencija koje su potresale Balkan i Bosnu koliko i ceo svet. Mora se imati na umu da je Vera rođena nekoliko godina pre Aneksione krize, i da je tokom Prvog svetskog rata bila devojčica; veliki istorijski previranja pratili su njen život od početka do kraja.

Nemamo mnogo svedočanstava o tome kakva je Vera bila kao dete. Autor ovih redova ne zna da li je bila razmaženo i zaštićeno najmlađe dete, ili starije, koje je u to vreme gotovo uvek preuzimalo odgovornosti odraslih, ili možda „srednje“ dete, prepušteno sopstvenoj snalažljivosti i prilagodljivosti. Takođe je upitno koliko naše savremeno shvatanje porodice zapravo oblikuje naše percepcije, jer istorijski zanimljiva vremena retko proizvode tipične porodične strukture. Ono što je, međutim, sigurno jeste da su vremena bila teška i da su učiteljske porodice uglavnom živele u siromaštvu. Od najranijih dana odrasla je u porodici progresivnih stavova, koja je – uprkos siromaštvu i nedostatku korena – negovala kod njihove dece ljubav prema učenju, obrazovanju i umetnosti. Njen otac Pavle Obrenović imao je antifašističke i jugoslovenske stavove. Činjenica da je bio učitelj Gavrila Principa, mladića čiji je atentat na nadvojvodu Franca Ferdinanda od Austrije bio iskra za početak Prvog svetskog rata, donela je još više teškoća porodici. U kontekstu austrougarskog progona srpskog stanovništva, Pavle i njegova supruga, Verina majka, često su ispitivani i podvrgnuti policijskom ispitivanju. Pavle je umro dok je Vera još bila mlada i ostavio je veliku porodicu u ozbiljnim finansijskim problemima. Porodica je izgubila sudski spor oko očevo delo nasleđstva, što je primoralo Verinu majku, takođe učiteljicu, da prihvati poslove čišćenja kuće i kancelarija pored svog već slabo plaćenog nastavničkog posla. Ne znamo mnogo, ali svakako znamo da to nije bilo bezbrižno detinjstvo. Oni koji su upoznati sa okolnostima kažu da Verina porodica nije mogla sebi da priušti više od dva obroka dnevno.

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

Po dolasku u Sarajevo, Vera je završila Učiteljski fakultet i osmogodišnju muzičku školu. U nedostatku savremenih izvora, uz malo mašte, mogli bismo je zamisliti kao tinejdžerku, tipičnu predstavnicu takozvane progresivne internacionalne jugoslovenske komunističke omladine. Ideje marksizma i socijalizma, čak i ranog feminizma, počele su da kruže među jugoslovenskom omladinom baš kao i među mladima u Evropi.

Stalno siromaštvo ju je, možda, učinilo zrelijom nego što je imala, primoravajući je da preuzme odgovornost i počne da radi i izdržava svoju veliku porodicu dajući školske časove i privatne časove violine. Inspirisale su je ideje socijalne pravde i jednakosti i otkrila je i negovala ljubav prema književnosti. Pesnikinja, ali ne baš sanjarka sa glavom u oblacima, već kao odlučna mlada žena koja odlučno ide svojim putem, koja je umetnost videla kao svoju misiju i neizbežnu sudbinu. Zamislimo je, na primer, kako nosi svoje rukopise u poštu da bi ih poslala eminentnim književnim časopisima nakon što ih je pažljivo prepisivala i uređivala iz noći u noć. Ili kako vežba violinu između časova podučavanja, umorna, preopterećena poslom, ali odlučna da se usavrši. Možda ovde najviše podseća na svoje rane pesme - sanjive, ali ukorenjene u bolu i patnji ljudi ove zemlje, u njihovoj čežnji i strahovima.

Godine 1927, Vera ima dvadeset jednu godinu, njena ljubav prema muzici i književnosti isprepletana je sa strašću za boljim životom i pravednijim svetom. Ubrzo je objavljena njena prva zbirka poezije, „Nemir mladosti“, 1927. godine. Iste godine dobija prvo zaposlenje u Sarajevskoj filharmoniji kao prva violinistkinja i udaje se za pisca i profesora francuske književnosti Mihajla Delibašića. Za godinu dana već ima bebu u naručju - sina po imenu Predrag. Nekoliko godina kasnije, završava muzičku školu i dobija posao na Višoj učiteljskoj školi kao nastavnica muzičke kulture i umetnosti. Čini se da život ide nabolje. Ona je mlada nada bosanskohercegovačke poezije; kritičar Borivoje Jevtić će opisati njenu zbirku „Nemir mladosti“ kao knjigu napisanu „gorućim srcem i drhtavom rukom“, dok će autorka biti nazvana „najoriginalnijim među pesnikinjama koje pišu u Bosni u ovom trenutku“, onom kojoj „ne nedostaje iskrenosti čak ni kada skrene sa puta“ i koja „zna kako da pronađe svoj akcenat za svoje unutrašnje raspoloženje“. Još jedna recenzija, od jednog od najcenjenijih pisaca tog vremena, Hamze Humoa, piše kako je svaka njena pesma „žedna... života i bolna zbog njegove prolaznosti“; za Humo, žena deluje „najbliže i najprirodnije kada peva o ljubavi“.

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

„Kod nje volimo nežnu i blagu senzibilnost, koju bismo mi muškarci grubo pogazili i time se osećali ponosnijima i snažnijima.“ Jasno je da su je kritičari tog vremena posmatrali kroz rodnu prizmu, da su je čitali, a neki čak i odbacivali, kao „žensku“, što u to vreme nije bilo baš kompliment.

Stalno siromaštvo učinilo ju je, možda, zrelijom od svojih godina, primoravši je da preuzme odgovornost i počne da radi i izdržava svoju veliku porodicu dajući časove iz školskih predmeta i privatne časove violine. Nadahnjivale su je ideje društvene pravde i jednakosti, a u sebi je otkrila i negovala ljubav prema književnosti. Pesnikinja, ali ne baš sanjatica koja lebdi u oblacima, već odlučna mlada žena koja je čvrsto koračala svojim putem, gledajući na umetnost kao na svoju misiju i neizbežnu sudbinu. Zamislimo je, na primer, kako nosi svoje rukopise u poštu da ih pošalje uglednim književnim časopisima, nakon što ih je noćima brižljivo prepisivala i doterivala. Ili kako u pauzama između časova violine i podučavanja vežba svoj instrument, umorna, preopterećena, ali odlučna da napreduje. Možda se tu najviše i podseća na svoje rane pesme, sanjive, ali ukorenjene u bolu i patnji naroda ove zemlje, u njihovim čežnjama i strahovima.

Godine 1927. Vera ima dvadeset jednu godinu, a njena ljubav prema muzici i književnosti isprepletana je sa strašću za boljim životom i pravednijim svetom. Te iste godine objavljuje svoju prvu zbirku pesama „Nemir mladosti“. Iste godine dobija i prvo zaposlenje u Sarajevskoj filharmoniji kao prva violinistkinja i stupa u brak sa piscem i profesorom francuske književnosti Mihajlom Delibašićem. Već nakon godinu dana u naručju drži bebu, sina po imenu Predrag. Nekoliko godina kasnije završava muzičku školu i dobija posao u Višoj učiteljskoj školi kao nastavnica muzičke kulture i umetnosti. Život kao da polako kreće nabolje. Ona je mlada nada bosanskohercegovačke poezije; kritičar Borivoje Jevtić njenu zbirku „Nemir mladosti“ opisuje kao knjigu napisanu „gorućim srcem i drhtavom rukom“, dok će sama autorka biti proglašena „najoriginalnijom među pesnicima koji u tom trenutku pišu u Bosni“, onom kojoj „ne manjka iskrenosti čak ni kad zaluta“ i koja „ume da pronade sopstveni akcenat za svoje unutrašnje raspoloženje“. Druga kritika, iz pera jednog od najcenjenijih pisaca tog vremena, Hamze Hume, beleži kako je svaka njena pesma „žedna... života i ranjena njegovom prolaznošću“, za Humu, pesnikinja je „najbliža i najprirodnija kada peva o ljubavi.“

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

Osim nje, postojala bi još samo jedna pesnikinja – Milica Miron. Ubrzo potom objavljuje svoju drugu zbirku poezije, jednostavno naslovljenu „Pesme“ (1930). Piše na ekavskom dijalektu, u maniru progresivnih pisaca tog vremena koji su se dobrovoljno odricali svog izvornog ijekavskog u korist ekavskog, ili prelazili sa ćirilice na latinicu, nastojeći da stvore jedinstven jugoslovenski kulturni prostor, i nastavlja da usavršava svoj pesnički izraz u stalnom dijalogu sa svojim savremenikima.

Njena posvećenost emancipaciji, posebno emancipaciji ženskog subjekta kroz revoluciju, povezana je sa njenim ličnim iskustvom, ali na pomalo neočekivan način. Vera Obrenović-Delibašić nije rođena na selu i nije se suočavala sa tradicionalnim ograničenjima života žena kakva su postojala kod seljanki. Njeno poreklo nije bilo „radničko“ niti „proletersko“ u klasičnom smislu, dolazeći iz učiteljske porodice, nosilo je izvestan društveni status. Ono što se, međutim, previđalo bio je podatak da je učiteljski život bio skroman, možda ne sasvim bedan kao proleterski, ali sigurno lišen mnogih „buržoaskih“ obeležja. „Upravo zato što nije poticala iz krajnjeg siromaštva, jer nije bila ‘klasičan revolucionarni profil’, često je bila ismevana i marginalizovana, čak i unutar partizanskih i komunističkih krugova.“ Njeni dani unutar Sarajevske grupe književnika i drugih kulturnih krugova tog vremena zasigurno su bili obeleženi ličnim borbama i tenzijama. Postati svesna sopstvenih privilegija u kontekstu u kojem je većina stanovništva bila neobrazovana, i stoga, kao i iz drugih dubokih razloga, obespravljena, uz stalnu, bolnu potragu za sopstvenim autorskim glasom, morao je biti težak proces. Iz tog perioda potiče i jedna zanimljiva književna kritika Verine poezije, koju beleži Mevlida Đuvić. U toj recenziji Hasan Kikić, levičarski pisac i angažovani intelektualac, navodi da je njena poezija „ženska, nesocijalna, bez viših pretenzija ili kvaliteta“, što, prema Đuvić, potvrđuje da ženska pesnička senzibilnost nije mogla da snažno odjekne u kontekstu međuratne kulture zaokupljene pitanjima nacije i pola.

Ali istorija se ponovo umešala u život Vere Obrenović Delibašić. Monarhistička vlast Kraljevine SHS nisu tolerisale komunističke stavove, pa je Obrenović 1932. godine, nakon samo jedne godine rada, otpuštena sa Više učiteljske škole. Još od 1930. godine pripadala je, kako je sama zapisala u jednoj biografskoj belešci, „narodnom radničkom pokretu, a od 1932. radila ilegalno pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije.“

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

Uzimajući u obzir sukobe sa vlastima kroz koje su prolazili i njen otac, i njen muž, koji je pre njihovog braka bio uhapšen 1921. godine, nakon što je 1920. zabranjena Komunistička partija Jugoslavije, i zatvoren u Glavnjači i Staroj tvrđavi zajedno sa još nekoliko komunista, jasno je da se Verina sudbina ne može posmatrati odvojeno od političkog protivljenja vlastima.

Njeni stavovi, međutim, još uvek nisu vidljivi u njenim pesmama, koje su i dalje zaokupljene prolaznim raspoloženjima i najdubljim osećanjima, tematski uglavnom usredsređene na ljubav i čežnju. Lep primer je pesma „Zloslutni mesečev sjaj“:

Ne čekaj me, majko / Ovce su mi se razbežale, a jagnjad izgubila.../ Mesečina je pala na cvetnu livadu / I u grmu mi zaplela raspuštenu kosu; /Zato nisam došla cele noći, majko! / Okrutna mesečina / Uplela mi je kosu i rasula stado!

Među partizanima

Vera je nastavila da piše i objavljuje, pretežno poeziju, a povremeno i eseje, u gotovo svim značajnijim književnim časopisima između dva svetska rata, dok je istovremeno radila u privatnoj Železničkoj učiteljskoj školi u Ilidži. Njena treća zbirka poezije objavljena je 1940. godine u izdanju sarajevskog ogranka SPKD „Prosvjeta“. Ali normalan tok života ponovo je prekinut kapitulacijom Jugoslavije pred silama Osovine. Mihajlo je pobegao u Bijeljino, gde mu je ponuđeno mesto profesora u gimnaziji, dok je Vera sa dvanaestogodišnjim sinom Predragom potražila utočište u selu Batkovica kod Višegrada, gde su boravili „kod naprednih seljaka“. Morali su svakodnevno da se javljaju ustaškoj žandarmeriji. Ipak, Vera nije gubila vreme. Osetila je kako raste narodni otpor; ono što su ranije nagoveštavali knjige, teorija, literatura i strastvene levičarske rasprave sa kolegama, sada se pretvaralo u stvarnost. Aktivno se priključila pripremama za narodni ustanak protiv okupatora, prikupljala oružje, spremala se za borbu, organizovala omladinu, širila ideje, što nije bilo lako u sredini koja je više naginjala četničkim i nacionalističkim shvatanjima nego komunističkim. Bilo je potrebno objasniti zašto je važno pristupiti partizanima i promišljati šta dolazi posle pobede, kakvu državu želimo da gradimo? Možda se upravo ovde može reći da Vera zaista sazreva kao angažovani intelektualac, ne među knjigama i školskim klupama, već u neposrednom kontaktu sa narodom.

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

Zamišljamo Veru kako beži tokom deportacije u koncentracioni logor i sama prelazi Drinu, nakon što je sina poverila jednom železničaru, da bi stigla na teritoriju pod kontrolom partizana. Koliko je patnje i odricanja, a koliko odlučnosti i vere u pobedu bilo potrebno da se preživi taj beznadežni ratni period? Na oslobođenoj teritoriji pridružili su joj se sin i muž, a u Užicu je postala članica Partizanske umetničke čete „Dimitrije Tucović“.

Tokom rata aktivno je učestvovala na kulturnom frontu, uređujući list Antifašističkog fronta žena Crne Gore Naša žena. O njoj je, ipak, ostalo malo svedočanstava iz ratnog perioda, ali na marginama publikacija koje beleže pobeде i gubitke partizana nailazimo na podatak da je seljacima čitala svoje pesme. Partizanska sećanja beleže i da je poznata partizanka Mitra Mitrović pozvala Veru u oslobođenu Požegu, gde je imala javno čitanje. „Zbog svoje ljudske dobrote i topline svuda je bila lepo prihvaćena, pa su je aktivistkinje često vodile na skupove da kazuje svoje pesme.“

Pored poezije, svedočanstvo njenog revolucionarnog optimizma predstavlja i roman koji je napisala u tom periodu, a koji je ostao njen trajan i najznačajniji trag u istoriji bosanskohercegovačke književnosti. To je roman Kroz ničiju zemlju, objavljen posle oslobođenja u dva toma 1948. i 1950. godine, tematski posvećen upravo ničijoj zemlji, pograničnom području Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore gde je provela veći deo rata. Verovatno nećemo pogrešiti ako kažemo da je to bio roman njenog života, ne toliko u autobiografskom smislu, iako su ti elementi verovatno prisutni i snažni, već u smislu da je kroz tu književnu opsesiju u potpunosti posvetila svoj stvaralački život jugoslovenskim i antifašističkim idealima. Da je ovu knjigu doživljavala kao svoje najvažnije delo potvrđuje i činjenica da joj se vratila i 1971. godine objavila skraćenu verziju pod naslovom Višnja iz ničije zemlje, ovoga puta stavljajući u središte drugu važnu junakinju priče.

Danas roman Kroz ničiju zemlju ne odgovara ukusu savremenog čitaoca. Napisan hroničarskim stilom, sa epskim zamahom, može delovati previše razvučeno i opširno u svom nastojanju da pruži veran prikaz društvenih događaja i, delimično, psiholoških borbi svojih junaka. Ipak, ubraja se među najopsežnija dela na temu narodnoslobodilačkog rata u Jugoslaviji.

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

Međutim, „lirski pejzaž se često javlja kao interludij u njenoj epskoj naraciji“[1]; dokumentarističke i realističke sekvence, kao i ideološka polemika, redovno se prekidaju slikovitim opisima prirode i kratkim skicama psiholoških stanja glavnog junaka

Stilski, ovaj roman se najpreciznije može klasifikovati kao socijalistički realizam, prilično krut i žanrovski strog književni pokret koji je estetiku smatrao inferiornom u odnosu na političke i društvene realnosti i isticao socijalno-pedagošku funkciju književnosti kroz koju socijalistički ideali treba da budu utisnuti na čitalačku publiku. U svojim najkrutijim interpretacijama, socijalni realizam je zahtevao da književnost nikada ne sme da otkriva vladajuću ideologiju, što je prilično brzo stvorilo dugotrajnu i složenu polemiku u Jugoslaviji o tome kakva je krajnja uloga književnosti u društvu. Ali jedno vreme, to je bio prestižni književni pokret, koji je iznedrio niz (obično) romana koji su se fokusirali na lik samopožrtvovanog, idealizovanog revolucionara, čiji su svi naponi usmereni na utopijski komunistički ideal.

Ono što Verin roman čini posebnim, zapravo prvim romanom koji je objavila žena iz Bosne i Hercegovine, jeste to što je celu naraciju napisala iz ženske perspektive, što je bila retkost u celokupnoj jugoslovenskoj književnoj produkciji tog vremena. Sama činjenica da možemo da budemo svedoci ženskog pogleda na narodnooslobodilačku borbu, emancipaciju i revolucionarni preobražaj Jugoslavije daje ovom tekstu, ma koliko nesavršen, pronicljivu vrednost u književnoj istoriji regiona. Fokusirajući se na stidljivu „buržujku“ Olgu, pijanistkinju koja se udaje za starijeg muškarca i pokušava da ispuni društvena očekivanja u svemu što radi, Vera joj piše priču o budućoj komunistkinji čiji se stavovi menjaju dok njen život kreće neviđenim putem - od izbeglišta do borbe, i od borbe do prvog reda novog društva. „Kroz ničiju zemlju“ je, pre svega, priča o odrastanju i sazrevanju u novu ženu.

Istorijski zapisi svedoče da je roman bio široko pozajmljivanje iz biblioteka, a postoje i naznake da je tiraž bio rasprodat. Bio je to zaista kulturni događaj tog vremena.

Kao i njena heroina, Vera se vratila u Sarajevo nakon oslobođenja Jugoslavije i započela novi život sa svojom porodicom u stanu na Obali Kulina bana 9, u centru Sarajeva.

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

Njene ratne zasluge učinile su je uticajnim društvenim i kulturnim radnikom u novoj državi. Ova nova uloga značila je da Vera aktivno učestvuje u izgradnji institucionalnih kapaciteta u kulturnoj sferi i pravima žena: postala je članica Sekretarijata Glavnog odbora AFŽ-a za Bosnu i Hercegovinu, Plenuma Centralnog komiteta AFŽ-a za Jugoslaviju, Presbiroa Bosne i Hercegovine i suosnivačica Udruženja književnika Bosne i Hercegovine 1945. godine.

Bavila se obrazovanjem odraslih, kasnije je dobila dugoročni urednički posao – kao glavna urednica časopisa AFŽ-a Nova žena, zatim glavna urednica ilustrovanog časopisa Vidik koji je izdavao Izvršni front Bosne i Hercegovine.

Iza narativa o pobjedi

Kao književnica, Vera je bila izuzetno produktivna tokom rekonstrukcije i obnove Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Knjige koje je objavila tokom ove faze svog života bile su raznovrsne. Pesme su izašle 1946. godine, zbirke dečje poezije „Sabiramo preko polja“ i „Sa zemlje otadžbine“ 1952. godine, a čak se upustila i u dramu i scenaristiku, mada sa manje uspeha[1]. Međutim, zbirka kratkih priča „Zore nad mahalama“ (1955) definiše ovaj period njenog života. Ove priče su o ženama, iz ženske perspektive, i pristupaju nedavno završenom ratu na nešto drugačiji način. Njen fokus se udaljava od trijumfalne revolucionarke i istražuje panoramu ženskih karaktera i sudbina transformisanih revolucijom, prikazujući različite faze emancipacije, ne zadržavajući se na prikazivanju konzervativnih žena, fašističkih kolaboracionista, razočaranih partizana, majki koje se bore da prehrane i obuku svoje porodice u posleratnoj oskudici... Vera je sada zainteresovana za živote žena koje ne odražavaju „monumentalni plan istorijske pobjede, revolucionarnog entuzijazma i prosperiteta“, žena koje „nose iskustvo nesreće, dezorijentacije i gubitka“. Đević primećuje kako to „čini ovu prozu prepoznatljivom u kontekstima kolektivističke socijalističko-realističke književnosti, u smislu otkrivanja nesimbolizovanih pozicija individualnosti“.[2]

Ali da bismo razumeli zašto ova knjiga definiše njene četrdesete, vratimo se istorijski turbulentnom periodu za Jugoslaviju, koji se dramatično odrazio i na Verin život.

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

Posleratni period obnove bio je posebno težak za Veru zbog zdravstvenih problema sa kojima se suočavala – zapravo, posledica ratnih teškoća i loših životnih uslova, koji su prvo doveli do abdominalnog tifusa, zatim do virusnog recidiva upale moždanih membrana i vidnih polja u oba oka, što ju je ostavilo gotovo slepom nekoliko godina. Ipak, nastavila je da radi sve dok nije dobila invalidsku penziju 1950. godine u Sarajevu, a njen vid se postepeno vratio tek nakon nekoliko godina i niza složenih hirurških procedura.

Uz loše zdravlje koje ju je sprečavalo da se u potpunosti posveti svom pozivu i aktivno učestvuje u izgradnji društva o kojem je toliko dugo sanjala, poseban šok za Veru bilo je hapšenje njenog sina Predraga.

Predrag je prvo bio zatvoren u zatvoru Glavnjača u Beogradu (ironičnim spletom sudbine, u istom zatvoru u kom je njegov otac bio godinama ranije), a zatim prebačen u ozloglašeni logor Goli otok, gde su politički zatvorenici slati kao kazna. Prema sopstvenom svedočenju u knjizi „Skoro zaboravljena istorija: Sećanja na rane dane jugoslovenskog filma“, Predrag je završio na Golom otoku zbog trivijalnog ličnog sukoba sa svojim profesorom na Filmskoj školi u Beogradu. Predragov tužilac bio je profesor Vjekoslav Afrić, reditelj prvog posleratnog jugoslovenskog filma „Slavica“. U svojoj knjizi, Delibašić piše da se Afrić žalio na nekoliko studenata, optužujući ih da „podrivaju njegov autoritet lidera [...] pominju imena studenata u negativnom kontekstu [...] optužujući ih i tvrdeći da njihova 'krivica' ima političke konotacije“.[1] To je bilo dovoljno da Predrag dobije veoma strogu kaznu, rezervisanu za najopasnije, politički subverzivne elemente.

Predrag je, na neki način, kao i članovi njegove porodice u prethodnim decenijama, bio žrtva dramatičnih istorijskih promena koje su ponekad dovodile do nesrazmernih autoritarnih praksi vlasti. Takva je bila ozloglašena Rezolucija Informbiroa. U to vreme, Jugoslavija je prolazila kroz duboke političke promene, a Titovo čuveno „ne“ Staljinu, koje je zemlji donelo političku autonomiju i postavilo temelje za nezavisnu spoljnu politiku i kasniji ekonomski razvoj, takođe je značilo da će mnogi Jugosloveni – čak i oni koji su se svim srcem borili za državu – biti pod lupom režima, a njihova lojalnost će biti testirana po najstrožim standardima. To je značilo da niko nije smatran potpuno nevinim, a sin književnog para Obrenović-Delibašić je takođe bio ocenjen kao takav od strane policijskog aparata. Njegova epizoda na Golom otoku trajala je 18 meseci, tokom kojih su se njegovi roditelji obratili svim svojim kontaktima, i verovatno je da je Verino poznanstvo sa Milovanom Đilasom bilo ključno.

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

Nakon Predragovog puštanja iz zatvora „intervencijom sa 'najvišeg mesta'“, porodica se odmah preselila u Beograd. Predrag je upisao studije režije na Akademiji pozorišnih umetnosti (danas Fakultet dramskih umetnosti u Beogradu), a porodica je živela u Francuskoj ulici u Beogradu, ponovo u centru grada, dok je njihov stan u Sarajevu zauzeo direktor fabrike Jugopetrol.

U svojoj knjizi, Predrag Delibašić piše da ga je na slobodu „ispratio“ Vojo Biljanović, pomoćnik načelnika državne bezbednosti Aleksandra Rankovića, rečima: „Ali znaj da nije gotovo. Za tebe ili tvoju majku.“[1]

Verin život se tako „odvijao“ tokom nekoliko meseci – penzionisanje, operacije, hapšenje, a zatim i puštanje Predraga, a zatim brzo preseljenje u Beograd. Ne znamo kako se nosila sa hapšenjem i dugim čekanjem, mesecima ispunjenim borbom za slobodu svog sina. Ne znamo kako je „progutala“ razočaranje u državu za koju se borila, niti kakav je efekat takav stres imao na Predragovog oca. Takođe ne znamo da li je volela Beograd i svoju novu okolinu, Francusku ulicu i šetnje do hotela Moskva. Ali znamo, barem prema Predragovom svedočenju, da se nikada nije vratila u Sarajevo, iako je tamo 1955. godine objavljena njena zbirka kratkih priča „Zore nad mahalama“, u kojoj možemo čitati njene nove tematske opsesije – pre svega, majčinstvo.

Briljantan primer koji sada, retrospektivno, možemo čitati kao književnu transpoziciju lične majčinske anksioznosti svakako je priča „Noć nad mahalom“, u kojoj pratimo sarajevsku Jevrejku Donu Albahari, čija je karakterizacija u potpunosti istkana od majčinskog trepeta za svoju „zalutalu“ decu. Deca, Sidik i Đusta, su, naravno, partizanski ilegalni borci, dok se implicira da je njen muž, Šabotaj, ubijen u ustaškim progonima. Dona se krije u kući komšinice Beglerbegovičke, čiji je sin Tufik takođe ilegalni borac, u štali punoj nezrelog sena, i gine u jezivoj, gotovo fantazmagoričnoj sceni tokom ustaške racije, sa imenom svog najmlađeg sina Haima na usnama. Ovo potresno svedočanstvo o vremenu kada je „ljudska glava postala jeftinija od pileće“[1] ne donosi srećan kraj za heroinu, što je značajno odstupanje od žanrovskog okvira u kojem revolucionarna književnost mora slaviti isključivo narativ pobede. Teško je ovde ne pročitati odjek Verinih najintimnijih misli nakon sloma njene sopstvene porodične harmonije, koja je počivala na (socijalističkim) idealima marljivog rada i žrtve, a brutalno je narušena političkim nasiljem.

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

„Nikada joj nije data druga šansa“

Nakon Predragove epizode na Golom otoku, Vera se polako povlači iz javnog života. Međutim, ostala je aktivni učesnik u društvenoj i kulturnoj rekonstrukciji u decenijama koje su usledile.

Oporavila se od bolesti, nastavila da piše i objavljuje, isprobala nove forme poput drame i scenaristike, produbila interesovanje za dečju književnost i pronašla zaposlenje u Crnoj Gori, u Istorijskom institutu na Cetinju, gde je radila kao arhivar i istraživač – sakupljač historiografske građe. Ova pozicija joj je donela izvestan stepen društvenog ugleda (književni istoričari beleže da joj je dodeljen vozač i lični asistent), a istovremeno joj je omogućila da nastavi da piše, o čemu svedoče knjige „Od kolenke do Sutjeske“ (1961) i „Višnja iz ničije zemlje“ (1971). Roman „Kroz ničiju zemlju“ ponovo je objavilo sarajevsko Oslobođenje 1987. godine, čime je učvrstilo njen značaj u književnosti Narodnooslobodilačkog rata (NOB). Međutim, jasno je da su njena književnost i aktivizam postepeno gubili na vrednosti tokom godina – jugoslovenska književnost je prošla kroz duboku transformaciju, a stari pesnički okviri, poput socijalističkog realizma, više nisu bili relevantni. Stoga je vrlo malo njenih dela objavljeno, a ono što je uspela da objavi, zasnivalo se na postojećoj građi i dokumentarnim delima koja su ostala u granicama režimski odobrenog sadržaja. Stoga, ono što možda najbolje simbolizuje ovo novo poglavlje njene životne priče jeste romansirana biografija Save Kovačevića Mizare, čuvenog partizanskog komandanta, koja je objavljena u Podgorici. Umesto da se bavi savremenim političkim i društvenim stvarnostima – o kojima je sigurno imala mnogo toga da kaže – Vera je odlučila da otplovi u slavnu prošlost, beležeći ono što je smatrala važnim za buduće generacije.

Danas govorimo o njenom brisanju iz kanona književne istorije, ali možda su reči marginalizacija i zaborav prikladnije. U knjizi „Žene dokumentovane“ nalazimo zapis o njoj u kojem se navodi da su njeno „nasleđe i angažman bukvalno izbrisani iz svih zvaničnih pregleda jugoslovenske i bosanskohercegovačke književnosti nakon završetka ratnog sukoba, sa namerom da se predstavi da je revolucionarna i angažovana književnost muški posao“.^[1]

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

U istoj knjizi nalazimo dirljiv izveštaj jugoslovenske književnice Svetlane Slapšak o njoj: „Međutim, dok su mnogi bivši predstavnici socijalističkog realizma uspešno preživeli, neki od njih odmah pružajući usluge sa uspehom, neki nakon dugih godina ćutanja i patnje, često suočeni sa novim teškoćama, Vera Obrenović-Delibašić nikada nije dobila drugu šansu.“

Neće se svi složiti sa ovom izjavom; na primer, Zlatan Tunjić[1] ističe da je Vera već tokom svog života bila marginalizovana kao književnica, što pripisuje spletu životnih okolnosti, dok zaboravljanje njenog imena nakon 1992. godine smatra sistemskim. Činjenicu da se povukla iz javnog angažmana nakon hapšenja svog sina, Tunjić objašnjava kao njenu nesposobnost da se snađe u turbulentnom političkom trenutku, njenu nespremnost na kompromis i traženje konsenzusa: „Koliko god turbulentan bio, bio je to ključni trenutak u našoj istoriji“, zaključuje, pozivajući se na Rezoluciju Informbiroa. „Biti revolucionar znači pružiti podršku čak i u ne baš dobrim trenucima. Trenuci poput ovih mogu, ali i ne moraju dovesti do pozitivnih ishoda. Ali iz ove perspektive, ne možete znati kakvi bi ti pozitivni ishodi bili. Morate biti u stanju da delujete u trenutku, da znate šta radite, a to nije za svakoga“, navodi Tunjić.

Ali danas jedva da je važno da li su Vera i Mihajlo, kao posvećeni, a kasnije razočarani revolucionari, bili izgubljeni u novom vremenu ili ne. Danas je bolno jasno zašto sećanje na Veru Obrenović-Delibašić nema u književno-istorijskim, etnički čistim udžbenicima nakon ratova 1990-ih, kada je zajednički kulturni prostor podeljen i zvanično demontiran. Kao antifašistkinja, spisateljica revolucije koja je svim srcem verovala u supremaciju socijalizma i jugoslovenske ideje, ona je nesumnjivo postala „nepoželjna“, što je manje imalo veze sa njenim polom, a više sa njenim ideološkim uverenjima. Ako pogledamo drugi kraj političkog spektra – levicu, feminističku stranu – i ona je tražila svoje uzore negde drugde, svakako ne u socijalističkom realizmu, posebno u njegovoj najranijoj fazi, koji je već u narednoj deceniji smatran zastarelim književnim stilom. Imajući ovo u vidu, moguće je tvrditi da je Vera Obrenović-Delibašić dvostruko izbrisana, tokom života i nakon smrti.

Vera Obrenović-Delibašić je umrla u Beogradu 1992. godine. Nikada nećemo saznati kako se osećala dok je bila svedok sporog raspada svih ideala u koje je verovala.

Vera Obrenović Delibašić: Dva puta izbrisana

Ali ono čemu danas svakako svedočimo jeste obnova aktivističkog, ali i akademskog interesovanja za period u kome je živela i radila, kao i za oblike zajedničkog života i prakse u koje je verovala. Nakon višedecenijske tišine, izložba 2015. godine u Muzeju književnosti i drame u Sarajevu, instituciji koja čuva njeno nasleđe, oživela je njeno sećanje.

Srećom, savremeni istoričari i istraživači imaju istančan osećaj za različite perspektive, a ženska perspektiva je svakako nešto što uvek imaju na umu; nove studije književnih istoričara, koje se tiču Vere, između ostalih književnica njenog vremena, skoro su spremne za objavljivanje.[1] Nedavno, popularne feminističke publikacije, poput ilustrovane knjige „Žene Bosne i Hercegovine“[2] i „100 žena – 100 ulica nazvanih po ženama“[3], uključuju je kao osobu čiji su život i delo nepravedno zaboravljeni, a feminističke književne kritičarke, iscrpno svesne marginalizacije književnica, počinju da istražuju prethodnice, žene koje su utrle put. Ljuska tišine koja okružuje sećanje na Veru Obrenović Delibašić je prekinuta, a sa njom, nadamo se, počelo je i dugo očekivano priznanje njenih dostignuća.

Vesna Ljubić: Zaboravljena pionirka bosanskohercegovačkog filma i radija

U istoriji žena, pionirkinje zauzimaju posebno mesto – one žene koje su bile prve u određenoj oblasti ili koje su se posebno isticale svojim dostignućima ili otkrićima. Dela pionirki, bez obzira na njihovu oblast, gotovo uvek zauzimaju privilegovano mesto u istoriji žena i nemoguće ih je zaobići u zvaničnim istorijama usmerenim na muškarce upravo zato što su bile prve u nečemu.

Čak i kada njihovi podvizi, na primer umetnički, ne zadovoljavaju određene standarde ili su prosečni, ostaju zabeleženi kao proboji žena u određenoj oblasti i zadržavaju ono što nazivamo istorijskom vrednošću.

Kada prepoznamo ovu činjenicu – u suštini dobro uspostavljeno opšte mesto kulturnog pamćenja – slučaj Vesne Ljubić, filmske, televizijske i radio rediteljke i scenaristkinje, i prve žene u Bosni i Hercegovini koja je režirala dugometražni film, deluje još neobičnije. Ova filmska autorka, sa skromnim opusom, zaista zaslužuje da se ubroji među pionire filmske umetnosti u Bosni i Hercegovini, ali ne samo zato što je bila prva. Njen opus, bogat žanrovima i formatima (kratki filmovi, igrani, dokumentarni, televizijski), nesumnjivo se svrstava među umetničke vrhove jugoslovenske i bosanskohercegovačke kinematografije. Dobitnica je brojnih prestižnih filmskih nagrada, ali gotovo isključivo na međunarodnim festivalima. Iako prvenstveno filmska umetnica – rediteljka i scenaristkinja – svoju dugu karijeru izgradila je na radiju, stvarajući dela koja tek treba da privuku pažnju istraživača. Režirala je i montirala stotine programa i radio drama, sačuvala arhivski materijal, pa čak i kompletan dramski program javnog emitera. Čitav njen profesionalni život obeležila je duboka vera u umetnost i kulturu i njihovu moć da transformišu svest. Izuzev piratskih kopija, koje karakterišu i privremenost i loš kvalitet, filmovi Vesne Ljubić nisu dostupni na digitalnim platformama; u najboljem slučaju, ako imate sreće i ako čak i gledate televiziju, možete naići na neki od njenih filmova u repriznim programima javnih televizijskih stanica. Javno se prikazuju veoma retko, obično kao deo posebnih projekcija za koje se obično traži odgovarajuća prilika.

Gorka je ironija da se savremena bosanskohercegovačka kinematografija široko smatra poljem u kojem rediteljke i scenaristkinje – poput Jasmili Žbanić, Aide Begić, Elme Tataragić i drugih – čine suštinsku i slavlenu kreativnu snagu, dok je sećanje na pionirku koja je utrla put gotovo potpuno zaboravljeno.

Vesna Ljubić: Zaboravljena pionirka bosanskohercegovačkog filma i radija

Kratki biografski podaci o Vesni Ljubić, koji se lako mogu pronaći, govore otprilike sledeće. Rođena je 25. maja 1938. godine u Prnjavoru. Diplomirala je na Odseku za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Sarajevu, a zatim je završila studije filmske režije na poznatom Centru eksperimentalne kinematografije u Rimu. Njeni rani radovi uključuju prvi film Putovanje i diplomski film Smrt se otplaćuje živeći (1972).

Primetno je da je tokom studentskih dana radila kao asistentkinja Federika Felinija. Malo se zna o ovoj epizodi njenog života, jer je retko o njoj govorila. Prema rečima njenog kolege Miralema Ovčine, povremeno je pominjala „Felinijev način rada sa glumcima – njegov poseban metod guranja, ponekad čak i pomalo grub, iz njihovih zona udobnosti, podstičući ih da se oslobode svog ega i glumačkih navika i da sa njim izgrade lik od nule, baš onako kako je maestro zamislio, na način koji je najbolje odgovarao njegovoj filmskoj viziji“. Savremeni filmski istraživači ističu da je na njen rad svakako uticao veliki mentor Felini, ali Ovčina primećuje kako nikada nije bila njegov epigon: „Verovatno je da je, „stojeći na ramenima giganta“ poput Felinija i radeći u okviru težine njegove poetike, usvojila određene aspekte njegovog umetničkog izraza – što su mnogi s pravom istakli. Ali za mene, Vesna je bila snažna i samosvesna kreativna snaga koja je (...) ostala autentična i stvorila svoj prepoznatljiv put. Pronašla je sopstvenu poetiku, onu koja spaja sirov, elementarni život sa poetskim, mitskim i simboličkim elementima – kako u filmu, tako i u svim različitim umetničkim oblicima kojima se bavila.“[1]

Po povratku u Bosnu i Hercegovinu, zaposlila se u RTV Sarajevo i ceo radni vek provela je na televiziji i radiju, prvenstveno u Dramskom programu, gde je režirala i uređivala razne programe i radio drame. Njena uloga se nastavila i nakon posleratnih transformacija ove medijske kuće.[2] Ali više o Vesninoj doživotnoj romansi sa radiom biće reči kasnije.

Ubrzo nakon studija, počela je da snima filmove. Godine 1971. snimila je dokumentarni film „Halil Tikveša“ o poznatom bosanskohercegovačkom umetniku, a odmah nakon toga i igrani TV film „Simha“, zasnovan na priči Isaka Samokovlije. Ovde su već vidljive dve važne crte njenog stvaralaštva — ljubav prema vizuelnoj umetnosti i književnosti, kao i interesovanje za život bosanskohercegovačke jevrejske zajednice.

Vesna Ljubić: Zaboravljena pionirka bosanskohercegovačkog filma i radija

Usledio je film „Prkosna delta“ (1980. godine), koji joj je doneo titulu „prve bosanske rediteljke dugometražnih filmova“, a zatim i njen verovatno najpoznatiji film „Poslednji skretničar uzanog koloseka“ (1986).

Kratki film „Iluzionisti“ (1991), prvobitno nastao kao radio dokumentarac, snimila je uoči rata.

Iako je rat nakratko prekinuo njenu karijeru, koja je do tada bila u uzlaznoj putanji, nije zaustavio njenu kreativnost, jer je čak i tokom rata radila na filmu Ecce Homo (1994), koji joj je doneo odlične kritike i međunarodno priznanje. Nakon rata Ljubić je napravila kreativnu pauzu, polako prelazeći u dokumentarnu, a ne u igranu formu. Realizovala je dokumentarce Sveti prah Indije (1999) i briljantni Adio kerida (2002), ljubavno pismo sarajevskim sefardskim Jevrejima i njihovoj bezvremenskoj muzici. Vesna Ljubić je takođe snimila film Bosanska rapsodija na rubu znanosti (2011), satirično se baveći čuvenom posetom marokanskog „iscelitelja“ Mekija Torabija Sarajevu. Da, sve je to postigla, ali ko je ona zapravo bila? Rečima njene prijateljice Dubravke Zrnčić-Kulenović: „Kada govorimo o Vesni, odmah pomislim na njenu upornost s jedne strane i strast s druge, ali i na nežnost i toplinu koju je posedovala. Verovala je u ono što može i želi i borila se da ono što je stvorila dopre do gledalaca i da čvrsto stoji iza svog rada. Njena strast, ali i neverovatna mašta, uvek su imali temelj u duhovnosti. Kao da svaka biljka koja raste i svaka osoba koju je sreća ima svoju dušu, svoju svrhu postojanja i susreta sa njom.“[1]

Takođe, prema rečima Ovčine, svestrane umetnice: „Posvećena, veoma kompetentna, inspirativna i zahtevna, i kao urednica i kao saradnica. Stekla sam utisak da je intenzivno živela svoj umetnički poziv, dvadeset četiri sata dnevno, i da joj se čak ni to ponekad nije činilo dovoljnim. Njen veliki i raznovrstan opus svedoči o tome.“ Vesna Ljubić je preminula u Sarajevu 2021. godine, od komplikacija izazvanih Kovidom-19. Iza nje ostaje žanrovski bogat filmski, televizijski i radio opus, stotine radio emisija i drama koje je montirala i kreirala, scenariji koji nikada nisu stigli do produkcije i generacija radnika koje je naučila svemu što je znala. Nakon njene smrti, nijedan sarajevski filmski festival nije održao retrospektivu ili čak projekciju u njenu čast. A o tome - nešto kasnije. Hajde sada da pogledamo teme kojima se bavila ova nepravедno zaboravljena filmska autorka.

Vesna Ljubić: Zaboravljena pionirka bosanskohercegovačkog filma i radija

Prkosne periferije

Njena rezervisana priroda, a još više, sistemska nevoljnost da prihvati stvaraoca koji je pripadao nikome osim njoj samoj, među su najdubljim razlozima zašto danas tako malo znamo o filmovima Vesne Ljubić. Kao što je ranije pomenuto, mogu se gledati veoma retko, osim ako imate stomak za pirateriju.

[1] Filmovi Vesne Ljubić Simha, Prkosna Delta, Poslednji skretničar uskotračne železnice i Adio kerida dostupni su u piratskoj verziji na Jutjubu.

Iz onoga što je dostupno, možemo zaključiti da je Vesna Ljubić u svojim umetničkim traganjima bila posebno zainteresovana za marginalne priče, neobične pojave, ekscentrične likove sa neispričanim pričama. I tematski i u pogledu filmskog jezika i estetike, ona se odupirala očekivanjima:

„Ljubić doduše prati dva dominantna kinematografska trenda bivše Jugoslavije: avangardni pokret poznat kao Crni talas, koji proizvodi političke, polemičke filmove, niti mejnstrim praksu partizanskog ili drugog konformističkog filma“, piše urednica Rada Šešić, koja je karijeru započela, između ostalog, kao asistentkinja urednika na filmu „Skretničar“.

Vesnin prvi dugometražni film „Prkosna delta“ predstavlja najbolji primer ove svesne nekonformnosti. Neimenovano selo u delti Neretve žrtva je dve pošasti – prirodne i ljudske. Godišnje poplave uništavaju vredan rad seljana i odnose živote, ali to čine i vojske koje periodično ruše ono što je izgrađeno, svaki put u novoj uniformi, sa različitim epoletama. Hronotop filma je neodređen, gotovo kao u bajci, iako su neki prostorni i vremenski markeri prepoznatljivo lokalni; Deluje kao kondenzovana alegorija balkanskih ratova i kolonizacija, čiji ciklus razaranja i obnove nikada ne prestaje.

Film se fokusira na lik Ivane, vizionarinje koja pokušava da spase selo svojom smelom idejom o tunelu koji bi selo doveo do mora i sprečio dalje poplave. Ali eksploziv potreban za postizanje toga može se nabaviti samo približavanjem vojnika. Ivana će, međutim, učiniti sve što je potrebno. Ljubić nežno portretira čvrsto povezanu seosku zajednicu, zaštitnički nastrojenu prema neobičnoj devojci čiji je jedini pratilac koza. Nažalost, njihova briga će biti dovoljna da spase Ivanu, previše smelu i radikalnu za okruženje u kojem je odrasla.

Vesna Ljubić: Zaboravljena pionirka bosanskohercegovačkog filma i radija

Dugi lirski kadrovi čamaca koji plutaju po vodi u rapsodiji svetlosti, stare hercegovačke pesme isprepletene sa sanjivim zvučnim zapisom (koji je komponovao čuveni Vangelis), epska smelost mlade heroine — sve to čini film prilično neobičnim za eru u kojoj se pojavio, a opet savršeno savremenim kao alegorija balkanskih provincija koje su podjednako opustošili surova priroda i još surovije kolonijalne vojske.

„Poslednji skretničar uskotračne železnice“ takođe prikazuje zajednicu osuđenu na izumiranje, ali ovog puta u veoma prepoznatljivom kontekstu jugoslovenskog socijalizma. Sama činjenica da se bavi konačnim zatvaranjem uskotračne železnice, koja je bila zalog modernizacije i industrijalizacije Jugoslavije, jasno svedoči da je autor ovde, za razliku od „Delte“, želeo da ponudi precizniju, čak i donekle satiričnu, sliku bosanske provincije i da je čvršće poveže sa aktuelnim društveno-političkim kretanjima. Suptilna kritika jugoslovenske ideologije progresa, koja podrazumeva neizbežan i stoga nužno surov tehnološki napredak, ovde se prepliće sa galerijom ekscentričnih likova železničara i njihovih porodica. Posebno su zanimljivi raznovrsni ženski likovi: „domaćica stanice“, žena nemogućeg imena Japanolija, trajno prezirajući primitivnost i zaostalost seljana, egzibicionistkinja Klara, unuka graditelja stanice Rudolfa fon Mesnera, Stana, buduća kafanska pevačica koja beži od zlostavljača udajom za bezopasnog železničara i druge. Pad provincijske železničke stanice, već udaljene od života koji se uvek dešava negde drugde, prikazan je sa nežnošću i saosećanjem za sve što je prolazno i ranjivo, osuđeno na nestanak. Tehnološki napredak, koji će transformisati zemlju, značio je kraj života kakvog su ovi ljudi poznavali i, na kraju krajeva, prestanak zajednice koju su izgradili uprkos svim svojim razlikama. Film samo diskretno nagoveštava kasnije posledice takvih socio-tehnoloških pomaka: čitavi načini života izgubljeni su zatvaranjem uskotračnih železnica koje su za mnoge seljake značile vitalnu vezu sa većim gradovima, što ih je posledično primoralo da se sele u gradove, a zatim u urbane centre. Činjenica da Ljubić uspeva da ispreplete smrtonosno ozbiljnu priču sa toplinom i suptilnom ironijom samo svedoči o majstorstvu njenog filmskog pripovedanja.

Vesna Ljubić: Zaboravljena pionirka bosanskohercegovačkog filma i radija

Lamiju Milišić prvenstveno zanima prostorna konstrukcija u seriji Ljubićevih filmova i primećuje kako reditelj pokazuje „sklonost ka likovima bez doma koji prolaze kroz prelazne prostore“, [1] i same prelazne prostore poput sela u delti Neretve koje svake sezone iznova počinje život, kao i prostora stanice uskotračne železnice, prolazne po svom identitetu pored puta.

Ovo nam govori verovatno najvažniju vezu svih ovih međusobno veoma različitih filmova – ljubav prema svemu prolaznom, krhkom, ali nikada efemernom. Ovaj utisak se lako može proširiti na „Adio Kerida“, film o traganju za izgubljenim precima i zajednicom koja je takođe istorijski bila okrutno „prelazna“ na ovim prostorima, a čiji neizbežni propad film, sam po sebi umetnički oblik „zaustavljenog vremena“, teži da ovekoveči. Ali više o „Adio Keridi“ kasnije.

Sličan impuls je očigledan i u nekim Ljubićevim radio programima, od kojih je malo dostupno onlajn. Radio dokumentarac „Hasanaginica“, koji je potpisao sa Miralemom Ovčinom, vodi nas kroz adaptacije i ekranizacije čuvene južnoslovenske narodne balade. Iako citira sve poznate autore koji su je dramatisovali – Šantića, Ogrizovića, Isakovića, Alispahića – najviše pažnje je posvećeno amaterskom pozorištu u Livnu, budući da je taj grad prepoznat kao mesto koje je najbolje, ili možda sa najviše ljubavi, čuvalo sećanje na tu baladu. Intervjui sa starijim glumcima koji još uvek znaju svoje replike doslovno, živopisno svedoče o tome koliko je ljubavi i nežnosti Vesna Ljubić tretirala krhke i prolazne kulturne fenomene, one u kojima se život jedne zajednice najbolje ogleda.

Štaviše, Vesnu Ljubić nikada nisu zanimale urbane priče; teren na kojem je snimala svoja najubedljivija dela jeste upravo bosanska (ili hercegovačka) provincija, bilo da se radi o neimenovanom selu u delti Neretve ili poredputnoj stanici „Brezovi dani“, ili o provincijskim kulturnim fenomenima poput amaterskih pozorišta ili narodnih „iscelitelja“ u Bosanskoj rapsodiji. Čak i kada se bavi urbanom pričom, Ljubić bira manjinsku zajednicu čija je sudbina nestanak ili rasejanje (sarajevski Sefardi u filmovima Simha i Adio kerida) – sve u nastojanju da sačuva ove autentične, neobične oblike života od razaranja.

Tokom i posle rata, Ljubić je sve više pokazivala sklonost ka dokumentarnom filmu. Ali pre nego što se pozabavimo filmom Adio kerida, u kojem je, kako Zrnčić-Kulenović kaže, prisutan veliki deo same Vesne Ljubić, recimo nešto o dokumentarcu koji je možda najviše odjeknuo u inostranstvu – Ecce Homo: Behold the Man.

Vesna Ljubić: Zaboravljena pionirka bosanskohercegovačkog filma i radija

Fiktivna vrsta istine

Ovaj kratki dokumentarni film iz 1994. godine zvanično je opisan kao „ne politički, već lična refleksija o smrti“. Ljubić je odlučio da ne napusti opkoljeno Sarajevo, uprkos tome što je imao nekoliko prilika da to učini.

Ostala je da radi, da zaštiti artefakte bosansko-hercegovačke kulture od uništenja, da udahne život radiju, koji je u to vreme bio jedan od retkih kulturnih medija za Sarajlje, i, naravno, da snima – stalno pod pretnjom snajpera i granatiranja.

„Uvek sam se osećala kao građanka sveta, svuda kao kod kuće. Ali kada je počela opsada Sarajeva, osetila sam da moram da podelim sudbinu svog grada i njegovih ljudi“, rekla je kada su je pitali o njenoj odluci.[1] Umesto da ode, odlučila je da se suprotstavi agresiji kroz umetnost. Snimala je svakodnevni život tokom opsade Sarajeva od proleća 1992. skoro do kraja 1994. godine, bez glasovnog komentara, samo kroz gole slike i zvučnu podlogu koja ukršta zvuke molitava sve četiri monoteističke religije prisutne u ovom gradu sa graktanjem vrana. Ljubić nam prikazuje sahrane na improvizovanim kolicima, ruševine, spaljeni tramvaj, uništene stanove. Ona svedoči kako je skupljala koprive pod granatiranjem, govori o svom pogoršanom zdravlju usled dugotrajne gladi, prepričala je kako je prošla kroz Tunel nade u trenutku kada ga je pogodila granata: „Ljudi iza su me gurali da trčim napred baš u tom trenutku kako bih uhvatila pauzu između bombardovanja, a ja sam pretrčala preko svih tih mrtvih tela ne znajući da li je krv na meni njihova ili moja.“

Najdirljiviji trenutak filma je scena nadgrobnog spomenika Danice Ljubić, majke rediteljke, gde je takođe vidimo. Međutim, Ljubić odbija poziciju mučenice. „Ja nisam mučenica i nemojte me pretvarati u mučenicu. Svi tamo su prošli kroz iste stvari“, rekla je Gordani Crnković. Upravo to je duh ovog filmskog dokumenta – njegov surovi realizam je tu da svedoči i beleži, a ne da sudi, raspravlja, pa čak ni oplakuje. On samo kaže: evo čoveka, i time vraća sliku rata koju su senzacionalistički zapadni mediji pretvorili u morbidnu atrakciju. „Ljudsko umiranje je intimna stvar, a ipak su kamere širom Sarajeva zavirivale u ljudska creva i krv, uskraćujući im privatnost smrti; praveći od toga gotovo pornografski spektakl“, kaže reditelj.[1]

Vesna Ljubić: Zaboravljena pionirka bosanskohercegovačkog filma i radija

Film „Ecce Homo“ prikazan je na dvadeset svetskih festivala, uključujući Venecijanski filmski festival i čuveni IDFA u Amsterdamu, gde je bio prvi bosansko-hercegovački film ikada prikazan. Nakon njene smrti, javno je prikazan samo jednom, i to ne u Sarajevu već u Trstu.

Ljubić je dodatno izoštrila i usavršila svoj dokumentarni izraz u televizijskom dokumentarcu „Adio Kerida“ (2002), produciranom za Televiziju Sarajevo. Film je nazvan po poznatoj sefardskoj pesmi čiji se naslov prevodi kao „Zbogom, voljeni“, i prati mladića iz Sijetla, Pitera Lipmana, koji traga za svojim davno izgubljenim pretkom, sarajevskim Jevrejinom, Aškenazijem koji se oženio Sefardkinjom i u potpunosti usvojio njenu kulturu. Nosi staru požutelu fotografiju i porodičnu priču o čoveku koji je voleo da peva stare sefardske romanse. Lipmanova potraga ga vodi do domova sarajevskih Jevreja. Njegova radoznala naivnost inspiriše ih da mu pokažu svoje porodične albume, govore ladino, sefardski jezik, demonstriraju običaje i, naravno, pevaju pesme – savršen mali trik za dokumentovanje i ovekovečenje života kulture u povlačenju. Naime, sudbina bosansko-hercegovačkih Jevreja je dobro poznata – pronašli su utočište u tadašnjoj osmanskoj Bosni nakon progona u Španiji, koja je, u to vreme, bila nešto inkluzivnije društvo. Međutim, većina njih je stradala u Holokaustu, koji je, pod komandom fašističkog marionetskog režima, Nezavisne Države Hrvatske, sproveden sa posebnim žarom i surovošću.

Iako je priča opterećena istorijom, reklo bi se da zahteva dokumentarnost i činjeničnost, Ljubić razigrano i lagano izbegava konvencionalne dokumentarne konvencije, vešto mešajući fiktivne elemente. Kako Crnković primećuje[1], i Lipman i njegov predek su stvarni ljudi, ali je reditelj koristio pametan postupak, predstavljajući vezu između njih dvojice kao stvarnu, iako potpuno fiktivnu, da bi dobio nešto što je mnogo intimnije i dirljivije od stereotipnog dijaloga između dokumentariste i njegovih subjekata. Nije odmah očigledno da je ovo „lažni dokumentarac“ osim ako se ne kopa dublje; autorka je opravdala svoj izbor, piše Crnković, smatrajući ga korisnim „stilskim sredstvom“ da dublje zaroni u samu temu - život Sefarda. Bilo kako bilo, konačni rezultat opravdava ovu malu „obmanu“, jer smo dobili neverovatno poetičan, ponekad komičan, ali uvek dirljivo human film, čija poslednja scena, potpuna predaja fikciji, neki bi rekli čak i magičnom realizmu, svedoči o životu zajednice koja se povlači pred surovošću istorije.

Vesna Ljubić: Zaboravljena pionirka bosanskohercegovačkog filma i radija

Magične frekvencije

Već smo rekli da je Vesna Ljubić zaradila penziju u Radio-televiziji Bosne i Hercegovine. Za nju je radio bio više od posla: bio je utočište. O tome najbolje svedoče njene kolege, posebno oni kojima je otvorila čudesni svet radija, inspirišući u njima kreativni duh i profesionalizam.

„To joj je dalo mogućnost da radi, istražuje, bez pritiska industrije, komplikovanih procesa ili rada sa velikim timovima. Kada se vratila na radio nakon snimanja filma „Skretničar“, bila je slomljena. To je bio previše napora za nju. Vesna je bila talentovana žena koja se borila sa lošom organizacijom i mačo svetom filma; teško joj je bilo da upravlja svim što je bilo potrebno za snimanje filma u to vreme. Radio je nudio intimnost, mogućnost da se radi jednostavnije, ali ne manje ubedljivo“, rekao je Miralem Ovčina, njen dugogodišnji saradnik, u intervjuu za radio „Abraš“ nakon njene smrti.

Ovčina se prisetila ratno sećanje koje savršeno ilustruje kakva je osoba bila Vesna Ljubić i koliko joj je radio kao medij značio: „Tokom rata, radio redakcija je bila razorena. Vojka Džikić[2] i Vesna Ljubić su tada došle u Sivu kuću, ljudi su rasejani po drugim redakcijama, krpljene su rupe, i sve i svašta se radilo da se program održi. Već 1993. godine bilo je vreme da se ponovo pokrene dramski program. Ako su Vojka i Vesna to odlučile, nije bilo šanse da se to ne uradi! Ubrzo smo počeli da snimamo radio romane, dokumentarne drame, drame... sve zahvaljujući upornosti ove dve veličanstvene žene.“

Dubravka Zrnčić-Kulenović se prisetila napora Vesne Ljubić da spase snimke radio drama koje su bile ugrožene tokom rata. „Na tom prvom susretu, rekla mi je nešto što javnost možda ne zna — da se tokom celog rata borila da sačuva snimke sa traka na kojima su snimljene radio drame i emisije koje je smatrala vrhunskim, ali koje su predstavljale trag vremena koje je, nažalost, polako nestajalo tokom rata. Ta borba za njihovo očuvanje išla je toliko daleko da je čak došla u sukob sa kolegama, jer u to vreme, naravno, nije bilo novih traka i neke su morale biti žrtvovane. Odmah mi je predložila da se, pre nego što uopšte počnemo sa saradnjom, sastanemo i počnemo da slušamo sve trake koje je uspela da sačuva.“

Vesna Ljubić: Zaboravljena pionirka bosanskohercegovačkog filma i radija

Međutim, to ne objašnjava činjenicu da je jedan njen ratni i nekoliko posleratnih filmova još teže pronaći u javnim projekcijama, televizijskim reprizama ili digitalnim platformama. Neki sarajevski umetnici koji su period opsade proveli u gradu i nastavili da rade praktično su izgradili ozbiljne karijere na osnovu svojih „ratnih zasluga“. Sama činjenica da je film „Ecce homo“ morao biti prikazan/repriziran u dalekom Trstu umesto u njenom rodnom Sarajevu govori mnogo.

Moramo uzeti u obzir i činjenicu da je sama rediteljka izbegavala pripadanje bilo kakvim umetničkim „klanovima“ ili interesnim grupama. Dubravka Zrnčić-Kulenović je to najbolje rekla: „Bila je umetnica koja je stvarala u svojim tišinama i divno napredovala u njima.“ Ili rečima Miralema Ovčine: „Bila je lepa i inteligentna žena koja je od početka, na ovim prostorima, implicirala da će imati još mnogo problema (...) Svesno je izbegavala svet filma, mudro čuvala svoj prostor.“ Ali iz feminističke perspektive, razumemo da njena skromnost i nenametljivost, iako možda deo njene ličnosti, svakako nisu mogle a da ne budu, delom, reakcija na večno podeljeni, „klanovski“ svet umetnosti i filma, kako u bivšoj tako i u sadašnjoj državi, močvari u kojoj najbolje „plivaju“ karijeristi i mediokriteti. „Ne mogu ni da zamislim sa koliko se prepreka, predrasuda i prezira suočila na tom putu. Nikada nije pomenuta na Filmskoj akademiji u Sarajevu (...) Nikada nisam imala čast da radim sa Vesnom, ali sam joj beskrajno zahvalna što je nama ženama omogućila da krenemo putem koji je ona utrla u patrijarhalnom svetu filma“, napisala je savremena bosanska rediteljka Jasmila Žbanić u svojoj objavi in memorijam na Fejsbuku, potvrđujući da čak i akademski establišment snosi deo odgovornosti za zanemarivanje nasleđa Vesne Ljubić.

Naravno, ne možemo izbeći činjenicu sa početka ovog teksta: istorija prelako previđa ženska dela, što se nesumnjivo dogodilo i u slučaju junakinje ovog teksta. Bosansko-hercegovačka kinematografija, bilo da su filmovi snimljeni pre ili posle raspada Jugoslavije, bila je uglavnom mačo, favorizujući reditelje kao i „muške“ teme i pristupe.

Nebojša Jovanović je pisao o karakterističnom „rodnom ratu u kome se sukobljavaju muškarci, vođeni iskonskim, divljim impulsima, i žene koje otelotvoruju civilizaciju i modernost.“[1]

Vesna Ljubić: Zaboravljena pionirka bosanskohercegovačkog filma i radija

Iako nikada nije bila deklarativna o tome, Ljubić je ovom motivu pristupila veoma polemički, pre svega stvarajući galeriju raznovrsnih ženskih likova, preokrećući takozvani muški pogled (Lora Malvi[1]), kako u liku Klare iz Skretničara, tako i u liku Ivane iz Delte, koje odbacuju seksualnu objektivizaciju čak i kada su potpuno gole u kadru. Štaviše, njena Ivana je pokretačka snaga zapleta, sanjarka i inovatorka koja radi za dobrobit zajednice.

Nije nezamislivo da je njen suptilni, po današnjim standardima čak i stidljiv, otpor toksičnim filmskim tropima, upravo zato što je takav bio, previše odstupao od filmskog mejnstrima da bi bio pravilno vrednovan. Konačno, njeni filmovi su zastupali ideal solidarnosti neposredne ljudske zajednice – što je potpuno nezanimljivo današnjem filmskom ukusu, a da ne pominjemo komercijalizaciju filmskog ukusa – što takođe doprinosi marginalizaciji. Međutim, to su filmovi bezvremenskog kvaliteta, zaista veoma potentni za savremena feministička, postkolonijalna, pa čak i ekokritička čitanja, budući da donose veoma originalan pogled na prirodno uništenje i tehnološki napredak.

Na samom kraju, recimo i da je rad Vesne Ljubić ugrožen čak i na najnižem nivou – materijalno. To znači da originalni filmski snimci njena dva igrana filma trenutno nisu dostupni instituciji koja poseduje prava na njih, tj. trenutno je nemoguće govoriti o njihovoj digitalizaciji. Detaljan pregled daje Vuković, ali ovde se prilično komplikovana situacija može sumirati, bez pokazivanja prstom, na sledeći način. Filmovi snimljeni u Jugoslaviji prolazili su kroz različite faze postprodukcije u različitim gradovima, uglavnom u Beogradu ili Zagrebu, koji su imali potrebnu tehnologiju. Međutim, nakon raspada Jugoslavije, originali su ostali samo u Jugoslovenskoj filmskoj arhivi (Beograd), dok je ostala građa ostala „rasuta“ po jugoslovenskim gradovima. Nosilac prava, Filmski centar Sarajevo, ne poseduje originale, i čini se malo verovatnim da će, bez značajnih finansijskih ulaganja, moći da ih nabavi. Štaviše, bosanskohercegovačka arhiva je pretrpela ozbiljna razaranja tokom i posle rata, zbog čega su postojeće trake oštećene vlagom i buđi. Iako postoje naznake da će filmovi prve bosanske rediteljke biti prioritetni za digitalizaciju, još uvek ne postoje konkretni planovi.

Neka ovaj tekst, osim neophodnog podsećanja na veliku i nepravedno zaboravljenu umetnicu, bude apel da se preduzmu hitne mere za očuvanje njenog dela, jer bi u suprotnom šteta mogla biti nepovratna.

HERstory

**Co-funded by
the European Union**

„Ovaj projekat finansira Evropska unija. Stavovi i mišljenja izneta u ovoj publikaciji isključiva su odgovornost autora i ne odražavaju nužno stavove Evropske unije niti Izvršne agencije za obrazovanje i kulturu (EACEA). Evropska unija i EACEA ne snose odgovornost za njihovu sadržinu.“